

TARTU ÜLIKOOL
Majandusteaduskond
Rahvamajanduse instituut

Karolin Kutman

EESTI VANEMAEALISTE SOTSIAALNE TÕRJUTUS SHARE UURINGU ANDMETEL

Magistritöö sotsiaalteaduse magistri kraadi taotlemiseks majandusteaduses

Juhendaja: dotsent Kaia Philips

Tartu 2014

Soovitan suunata kaitsmisele

(juhendaja allkiri)

Kaitsmisele lubatud “ ” 2014. a.

Majanduse modelleerimise õppetooli juhataja

(õppetooli juhataja nimi ja allkiri)

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

.....

(töö autori allkiri)

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. VANEMAEALISTE SOTSIAALSE TÕRJUTUSE TEOREETILISED ALUSED.....	8
1.1. Sotsiaalse tõrjutuse olemus ja dimensioonid.....	8
1.2. Vanemaealiste sotsiaalse tõrjutuse käsitlus ja nende sotsiaalset tõrjutust mõjutavad tegurid	15
1.3. Ülevaade varasematest vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust käsitlevatest uurimustest.	23
2. EESTI VANEMAEALISTE SOTSIAALSE TÕRJUTUSE EMPIIRILINE ANALÜÜS SHARE 4. LAINE ANDMETE ALUSEL.....	34
2.1. Ülevaade Eesti vanemaealiste sotsiaal-majanduslikust olukorrast ning demograafilistest trendidest	34
2.2. SHARE uuringu andmete kirjeldus ja ülevaade Eesti vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust kujundavatest teguritest	39
2.3. Eesti vanemaealiste sotsiaalse tõrjutuse mudelid.....	50
2.4. Järeldused Eesti vanemaealiste sotsiaalse tõrjutuse kohta	63
KOKKUVÕTE	69
VIIDATUD ALLIKAD	74
LISAD.....	81
Lisa 1. 50-74 aastaste osakaal rahvastikust Eestis aastatel 2000-2040	81
Lisa 2. 50-74 aastaste vanadussõltuvuse määr Eestis aastatel 2000-2040	81
Lisa 3. Erinevate pensioniliikide osakaal (%) pensionäride üldarvust aastatel 2001-2013	81
Lisa 4. Vanuseline jaotus erinevates tööturu staatuse rühmades	82
Lisa 5. Pere- ja leibkondlikud tegurid erinevates tööturu staatuse rühmades, protsentides	82
Lisa 6. Emotsionaalse heaolu tegurid erinevates tööturu staatuse rühmades, protsentides	83
Lisa 7. Materiaalsed tegurid erinevates tööturu staatuse rühmades, protsentides.....	84
Lisa 8. Logit-mudeli marginaalsed efektid raha kui takistav tegur mudelis (koos muutujaga sissetulekuga).....	85
Lisa 9. Logit-mudeli marginaalsed efektid leibkonna toimetuleku mudelis (koos muutujaga sissetulekuga).....	87
SUMMARY	89

SISSEJUHATUS

Ühiskonna jätkusuutliku arengu kontekstis on vanemaealiste tähtsus maailma rahvastikus hakanud nii uurimustes kui ka meedias järjest enam tähelepanu pälvima. Seda suuresti põhjusel, et üheks globaalselt aktuaalseimaks demograafiliseks probleemiks peetakse rahvastiku vananemist. Vanurite osatähtsus on viimase kahe aastakümne jooksul märkimisväärselt kasvanud, mis on omakorda kaasa toonud suurema koorma sotsiaalsüsteemile ja seeläbi riikide majandusele tervikuna. Ühelt pool on väljakutseks kujunenud, kuidas säilitada vananevas ühiskonnas vanema generatsiooni kõrgem elukvaliteet ning teiselt poolt tagada seejuures nende kindlustunne elust kõrvalejäämise vastu. Antud diskussioon on oluline ka Eestis, kus on uurimustes jõutud tulemusteni, mille kohaselt tuleb vanemaealistel Eestis võrreldes muu elanikkonnaga rohkem kokku puutuda ebavõrdsuse ja sotsiaalse tõrjutusega (Puur, Põldma 2010: 6). Lisaks tunnevad pooled Eesti elanikud Eurobaromeetri küsitluse andmetel muret rahvastiku vananemise pärast ning selle mõjust elanikkonnale (Aktiivse vananemise ... 2013: 3).

Sotsiaalne tõrjutus on oma olemuselt väga mitmedimensiooniline ja selgelt piiritlemata, millest tulenevalt ei ole sotsiaalse tõrjutuse mõiste üheselt määratletud. Selles peituvad põhjused ja tagajärjed on omavahel tihedalt läbi põimunud. Kõige lihtsamini saab sotsiaalset tõrjutust käsitleda kui heaolupuudujääkide ning nendest tulenevate probleemide kuhjumise protsessi, mis põhjustab indiviidide ühiskondliku osalemise vähenemist, nende jõetuse- ja pettumustunde süvenemist ning ühiskonnaelust kõrvale jäämist (Trumm 2010: 10). Kuigi rahaline sissetulek määrab suuremas osas ära inimese võimalused, siis sotsiaalset tõrjutust seostatakse lisaks materiaalsetele vahenditele ka mittemateriaalsete ressurssidega nagu näiteks sotsiaalse suhtlemise aktiivsuse ning omandatud haridustasemega. Sotsiaalne tõrjutus ohustab otseselt ühiskonna sotsiaalset sidusust (*social cohesion*), mida peetakse üheks oluliseks heaolu teguriks. Piisava elatustaseme säilitamine on oluline faktor vältimaks vanemate inimeste vaesumist. Alg-

selt on tõrjutuse põhjuseks peetud vaesust, kuid kuna vaesus kätkeb endas peamiselt indiviide ja leibkondi, siis sotsiaalne tõrjutus on seotud laiemalt ühiskonna arenguga ning ühiskonna suhetest indiviidiga.

Vananeva ühiskonna jätkusuutlikkuse tagamiseks on vaja teha mitmesuguseid muudatusi. Nii kuulutati 2012. aasta Euroopas välja aktiivse vananemise ja põlvkondadevahelise solidaarsuse aastaks. Sellest ajendatuna koostati Eestis Sotsiaalministeeriumi algatusel aktiivse vananemise arengukava aastateks 2013-2020, mille sihtrühmaks on 50+ vanemaealised. Lähtuvalt sihtrühma olukorrast ja tulenevalt nende vajadustest on püstitatud arengukava eesmärgid, kus peamiseks on vanusesõbraliku ühiskonna kujundamine ning vanemaealiste elukvaliteedi ja võrdsete võimaluste kindlustamine (Aktiivse vananemise ... 2013: 3). Kokkuvõttes on aktiivse vananemise arengukava prioriteet parandada vanemate inimeste elukvaliteeti ning tagada nende võrdsed võimalused ühiskonna erinevates eluvaldkondades.

Eelnevast tulenevalt on vajalik välja selgitada, millised tegurid põhjustavad vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust ning millised on selle tagajärjed ühiskonnale. Kui võrrelda sotsiaalse tõrjutuse võimalikke mõjureid käsitlevaid uurimusi, siis on selgelt märgata väljatoodud tegurite paljusust. Käesolevas töös liigitatakse tõrjutuse mõjurid teoreetilisele käsitlusele, varasematele uurimistulemustele ja töö autori subjektiivsele hinnangule tuginedes järgnevasse kategooriatesse: individuaalsed (vanus, sugu, rahvus, haridus), tervislikud, emotsionaalse heaolu, vaba aja, pere- ja leibkondlikud, materiaalsed, töötamisega seotud tegurid.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on välja selgitada, millised tegurid mõjutavad vanemaealiste sotsiaalse tõrjutuse tekkimist. Eesmärgist lähtuvalt püstitatakse järgnevad uurimisülesanded:

- selgitada sotsiaalse tõrjutuse olemust;
- anda ülevaade vanemaealiste sotsiaalse tõrjutuse teoreetilistest käsitlustest;
- tuua välja varasemad vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust käsitlevad uuringud ning saadud tulemused;
- anda ülevaade Eesti vanemaealiste demograafilistest trendidest;

- välja selgitada ja kirjeldada SHARE 4. laine andmetele tuginedes Eesti vanemaealiste sotsiaalse tõrjutusega seotud tegurid erinevate tööturu rühmade lõikes;
- selgitada vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust mõjutavate tegurite mudeleid;
- tuua välja leitud tulemuste sarnasused ja erinevused võrreldes varasemate tööde tulemustega ning pakkuda välja võimalikud lahendused vanemaealiste heaolu parandamiseks.

Käesolev magistritöö on jaotatud kaheks peatükiks: esimeses antakse ülevaade teoreetilisest raamistikust ja teises kirjeldatakse empiirilise analüüsi tulemusi. Töö esimeses peatükis selgitatakse sotsiaalse tõrjutuse olemust ning vaadeldakse lähemalt sotsiaalse tõrjutuse analüüsimisel enim kasutavaid dimensioone. Lisaks selgitatakse termineid, millega sotsiaalne tõrjutus on tihedamalt seotud. Seejärel tuuakse välja tõrjutuse käsitlused lähtudes vanemaealistest. Kuna töö põhirõhk on sotsiaalset tõrjutust mõjutavate tegurite väljaselgitamises, siis tutvustatakse lähemalt vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust põhjustavaid tegureid ja selle tagajärgi. Esimese osa lõpus antakse ülevaade varasematest empiirilistest uuringutest ning saadud tulemustest.

Magistritöö teine osa baseerub SHARE 4. laine andmete kirjeldusel ja analüüsil. Käesolevas töös võrreldakse omavahel vanemaealisi vanuses 50-74. Esmalt antakse ülevaade Eesti vanemaealiste demograafilistest trendidest ja pensionikindlustussüsteemist. Teises alapeatükis esitatakse SHARE 4. laine uuringu Eesti andmed ja kirjeldatakse sotsiaalse tõrjutuse mudelis kasutavaid selgitavaid muutujaid läbi erinevate tööturu staatuste. Kolmandas alapeatükis analüüsitakse logit-mudeli abil elust kõrvale jäämise, raha takistava tegurina tajumise ja leibkonna hea majandusliku toimetuleku tekke põhjuseid. Viimaks analüüsitakse, millised tegurid põhjustavad vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust ning tuuakse välja võimalikud lahendused tõrjutuse tasakaalustamiseks.

Magistritöö koostamisel on kasutatud ingliskeelseid erialaseid raamatuid, artikleid teadusajakirjadest ning varasemaid samateemalisi uuringuid. Vanemaealiste sotsiaalse tõrjutusega seotud uurimustest on rohkem kasutatud Hrast *et al.* (2013), Barnes *et al.* (2006), Kneale (2012), Mirati, Yu (2011), Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008), Yekkalem (2012), Mapoma ja Masaiti (2012) poolt avaldatud töid. Lisaks on käesolevas töös kasutatud Kohli *et al.* (2009) empiirilist uurimust SHARE 4. laine andmebaasi põhjal.

Empiirilises osas kasutatakse analüüsiks SHARE 4. laine andmeid. SHARE (*The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*) on longituudne küsitlusuuring, millega kogutakse infot vanemaealiste tervises seisundi, vananemise ja pensionile jäämise kohta. Eestis toimus esimene SHARE uuring aastatel 2010-2011, mille andmed avalikustati 2012. aasta novembris. Käesolevas magistritöös on just antud andmed kasutusel. Analüüsid viiakse läbi tarkvaraprogrammiga Stata 11. SHARE 4. laine uuringu andmebaasi andmeid võib pidada usaldusväärseks. Ainsaks probleemiks võib kujuneda andmete puudulikkus või nende täpsus seoses sissetuleku teemaga. Kuna see on inimeste jaoks väga delikaatne, siis võivad vastused olla indiviidi poolt antud selliselt, et need peegeldavad tema rahalist seisu tegelikust paremini või halvemini.

1. VANEMAEALISTE SOTSIAALSE TÕRJUTUSE TEOREETILISED ALUSED

1.1. Sotsiaalse tõrjutuse olemus ja dimensioonid

Sotsiaalne tõrjutus (*social exclusion*) kui mõiste on välja arenenud ning laiemas kasutuses leidnud viimaste aastakümnete vältel (Kneale 2012: 5). Euroopas hakkas sotsiaalse tõrjutuse teema suuremat tähelepanu pälvima 1990ndate alguses, mil seda ühiskonnas aktuaalseks muutunud seisundit hakati rohkem käsitleda nii akadeemilises kirjanduses kui ka arvesse võtma poliitilistes tegevuskavades (Littlewood *et al.* 2007: 7). Sotsiaalse tõrjutuse mõiste ajaloolise väljakujunemise põhjuseks oli aga eelkõige probleem ühiskonnas aset leidva desintegratsiooni ehk indiviidi ja ühiskonna vahelise sidemete katkemise pärast (Silver 1994: 2).

Hiljem hakati sotsiaalset tõrjutust käsitleda selliselt, et see hõlmaks endas ka indiviide, kes kannatavad ühiskonnas tõrjutuse all ning on sellest tulenevalt võrreldes teiste indiviididega halvemas olukorras (Silver 1994: 3). Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO) hinnangul tuleb sotsiaalset tõrjutust analüüsida nii sotsiaalseid, majanduslikke, kultuurilisi kui ka poliitilisi asjaolusid arvesse võttes (Literature review...2007: 3).

Sotsiaalse tõrjutuse olemuse ning kuidas ühiskond sellega tegeleb mõistmiseks tuleb esmalt määratleda tõrjutus, mida on selle mitmetahulisuse tõttu ühe kindla kriteeriumi alusel väga raske teha (Atkinson 1998: 13). Autor toob siinkohal välja kolm sotsiaalse tõrjutuse olemust kokkuvõtvat selgitust, mida akadeemilises kirjanduses on kasutatud:

- Sotsiaalset tõrjutust võib kõige üldisemalt käsitleda kui heaolupuudujääkide ning nendest tulenevate probleemide kuhjumise protsessi, mis põhjustab ühiskondliku osalemise vähenemist, indiviidide jõetuse- ja pettumustunde süvenemist ning ühiskonnaelust kõrvale jäämist (Trumm 2010: 10).

- Kõige tüüpilisemalt viidatakse sotsiaalse tõrjutuse puhul puudulikele võimalustele osaleda sotsiaalses elus, sotsiaalse integreerituse puudulikkusele ja võimu puudumisele (Littlewood *et al.* 2007: 13).
- Sotsiaalne tõrjutus on kuuluvust väljenduva ja ühiskonna toimimiseks vajaliku ühe või mitme süsteemi läbikukkumine (Atkinson 2000: 1041).

Seega on sotsiaalne tõrjutus väga mitmedimensiooniline ja selgelt piiritlemata, millest tulenevalt ei ole sotsiaalse tõrjutuse mõiste tänaseni veel üheselt määratletud. Erinevatest sotsiaalse tõrjutuse käsitlestest ülevaate saamiseks toob autor järgnevalt uurimustöödest ja teaduslikest artiklitest välja (vt. tabel 1) mõned lähenemised sotsiaalse tõrjutuse defineerimiseks selle aluseks võetud liikide näol.

Tabel 1. Sotsiaalse tõrjutuse definitsiooni liigitamine.

Klassifitseerimise alus	Selgitus	Autor(id)
Seisund ja protsessid	Tõrjutus viitab nii tõrjutuna olemise seisundile kui ka tõrjutuks saamise protsessile.	Burchardt <i>et al.</i> (2002); Percy-Smith (2009)
Mitmedimensiooniline	Sotsiaalset tõrjutust põhjustavad eri allikad ja protsessid dünaamiliselt. Peamisteks dimensioonideks on majanduslik, sotsiaalne, poliitiline ja kultuuriline.	Foley (1999); Levitas <i>et al.</i> (2007)
Seotus ja pidevus	Tõrjutuse protsess ja tulemus on omavahel seotud mõjude nõiaringina.	Ogg (2005); Hale, FitzGerald (2008)
Sotsiaalsed suhted	Sotsiaalsete suhete purunemine lähikondlastega ja mitte ühtehoidev kogukond takistab ühiskonnas osavõtmist.	Duffy (1999); Gordon <i>et al.</i> (2000); Alber, Fahey (2004)
Sotsiaalsed süsteemid	Tõrjutus tekib sotsiaalse-, majandusliku-, institutsionaalse-, piirkondliku- ja sümbolse sotsiaalsüsteemi lagunemisel.	Chakravarty <i>et al.</i> (2006)
Ressursid ja väljavaated	Sotsiaalset tõrjutust käsitletakse kui ressursside või väljavaadete nappust ja on seetõttu tahtest sõltumatu.	Atkinson (1998)

Allikas: Farrington (2002: 2); autori täiendatud.

Eelnevas tabelis väljatoodud klassifitseerimise peamisi aluseid sotsiaalse tõrjutuse defineerimiseks on selgitatud järgnevalt.

Seisund ja protsessid. Sotsiaalse tõrjutuse mõiste defineerimine on esiteks raskendatud sellest, et teoreetilises käsitluses ei ole jõutud kindlale seisukohale, kas mõistet peaks

kirjeldama kui protsessi või pigem kui seisundit. Näiteks, Burchardt *et al.* (1999: 230) defineerivad sotsiaalset tõrjutust kui protsessi, mis põhjustab üksikindviididele või rühmadele nendest sõltumatutel põhjustel võimaluse mitte osaleda ühiskonna igapäevastes tegevustes. Teisalt, Percy-Smith (2009: 4) määratleb sotsiaalset tõrjutust kui seisundit, kuna sotsiaalse tõrjutuse termin on oma olemuselt keskendunud pigem tulemustele ega ei viita protsessile.

Mitmedimensionaalsus. Teiseks, sotsiaalset tõrjutust võib pidada mitmedimensiooniliseks nähtuseks, millest tulenevalt tajub inimene sotsiaalset tõrjutust mitmete muutuvate tegurite tulemusena. Näiteks ei seostu sotsiaalne tõrjutus vaid materiaalse vahenditega, vaid kätkeb endas ka mitmeid mittemateriaalseid ressursse nagu näiteks haridust ning inimeste sotsiaalset aktiivsust (Duffy 1999). Lisaks laieneb sotsiaalne tõrjutus suhete, normide ja väärtuste võrgustikule, mille tulemusena võib individ ühiskonnast võõranduda.

Foley (1999: 3) ja Levitas *et al.* (2007: 18) selgitavad, et lisaks rahanappusele kaasneb tõrjutusega ressursside, õiguste, kaupade ja teenuste vähesus või nende olemasolu eitamine. Lisaks vaadeldakse ka inimeste omavahelisi suhteid ning nende võimekust osaleda enamikule inimestest kättesaavates tegevustes, kas majanduslikus (näiteks konkureerimine tööturul), sotsiaalses (näiteks suhtlemisel perekonna ja sõpradega sotsiaalmeedia veebikeskkondade kasutamise oskus), kultuurilises (näiteks teatri külastamine) või poliitilises (näiteks osalemine valimistel) kontekstis. Autor peab siinkohal vajalikuks rõhutada, et eelnev mõjutab otseselt nii indiviidi elukvaliteeti kui ka üldist võrdsust ja sidusust ühiskonnas.

Seotus ja pidevus. Kolmandaks rõhutab aga Ogg (2005: 3) hoopiski seda, et sotsiaalne tõrjutus tekib erinevate probleemide kombinatsioonil, millest olulisemad on töötus, madal kvalifikatsioon, seotus kuritegevusega, halb tervislik seisund, madal sissetulek ja sotsiaalsete suhete purunemine. Lisaks toovad Hale ja FitzGerald (2008: 140) välja, et sotsiaalne tõrjutus on ka põlvkondade vaheline pidev protsess, millest tulenevalt on nende laste võimalused elus seotud otseselt vanemate majandusliku olukorraga.

Sotsiaalsed suhted. Alber ja Fahey (2004: 20) defineerivad tõrjutust kui sotsiaalse integratsiooni puudumist, mis tuleneb ebapiisavast perekonna toetussüsteemist ja

sotsiaalsetest suhetest ning vähesest kontrollist materiaalsete ressursside üle. Sotsiaalse tõrjutuse käsitlemisel tuuakse välja ka puudulikku juurdepääsu sotsiaalsetele tegevustele ning vähest võimalust luua uusi sotsiaalseid suhteid (Gordon *et al.* 2000: 54).

Sotsiaalsed süsteemid. Viiendaks vaatlevad Chakravarty *et al.* (2006: 378) sotsiaalse tõrjutusena indiviidi ja ühiskonna vahelise sideme katkemist ning inimese suutmatust võtta osa ühiskonna majanduslikes ja sotsiaalsetes ning ka poliitilistes struktuurides. Viimased määratlevad omakorda indiviidi sotsiaalse integratsiooni taseme ühiskonnas.

Ressursid ja väljavaated. Vaatamata selgetele seostele ressursside nappuse ja väljavaadete puudumise vahel, ilmnevad antud aspektid harva koos sotsiaalse tõrjutuse definitsioonides. Tõrjutuse põhjustab ja seda süvendab juurdepääsu puudumine vajalikele ressurssidele, mis on vajalikud olemaks ühiskonnas kaasatud. Nendeks võivad olla nii materiaalsed, majanduslikud, poliitilised kui kultuurilised ressursid (Atkinson 1998: 20).

Sotsiaalse tõrjutuse mõiste raames, kui seda käsitletakse dünaamilise protsessina, tundub väljavaadete puudumise idee Farringtoni (2002: 6) arvates vastuoluline. Kui tõrjutuse olukord on mööduv, peab kõrvalejäänud isik olema saanud juurdepääsu ressurssidele, et tõrjutusest pääseda. Seda on võimalik vastavusse viia kui mõistame kõrvalejäämise olukorda dünaamilise protsessi lõppfaasina, kus väljavaadete puudus võrdub ressursside puudujäägiga. See oluline seos ressursside ja väljavaadete vahel muudab vabatahtlikkuse vs sunniviisilisuse arutelu kehtetuks, sest vabatahtlikult kõrvalejäänud isikul ei ole puudus ressurssidest, et end uuesti kaasata (*Ibid.*: 6).

Eelneva põhjal võib kokkuvõtvalt öelda, et sotsiaalse tõrjutuse kaudu tajutakse puudusi selgelt mitmedimensiooniliselt, kuigi tõrjutust tuleks määratleda ja käsitleda viisil, mis põhjustab selle erinevuse. Sotsiaalse tõrjutuse olemuse probleem seisneb selles, kuidas leida sobiv määratlus, mis eristaks ühiskonna erinevused ja mis ei suurendaks probleemi nendel, kes on juba ühiskonnast tõrjutud. Igasugune määratlus peab olema lihtsalt sobiv, et peegelda reaalselt sotsiaalset, majanduslikku ja poliitilist olukorda. Protsessidel põhinev lähenemine tõrjutuse määratlemisel on kõige vähem problemaatilisem, kuna see võimaldab ennetavat tegevust sotsiaalse tõrjutuse vastu. Seisundi puhul püütakse leida lahendusi juba tekkinud sotsiaalsele tõrjutusele. (Farrington 2002: 7)

Sotsiaalse tõrjutuse olemus koosneb mitmetest dimensioonidest ja igaüks sisaldab erinevaid näitajaid, mis võimaldavad mõõta, millised sotsiaal-majanduslikud tunnused iseloomustavad indiviide, kes elavad sotsiaalses tõrjutuses (Yekkalem 2012: 14). Tõrjutuse mõõtmise aluseks kasutatud dimensioonid on uuringutes ning teaduslikes artiklites erinevad, kuna need sõltuvad peamiselt kasutatavatest lähteandmetest ja tõrjutuse määratlemise viisist (Barnes *et al.* 2006: 16). Siiski on uuringutes olnud läbivalt kasutusel enamasti just neli järgnevat dimensiooni (Yekkalem 2012: 14):

- majanduslik,
- sotsiaalne,
- kultuuriline,
- poliitiline.

Majanduslik dimensioon on üks peamisi tõrjutuse aspekte ja kõige nähtavam tõrjutuse näitaja. Majanduslikus tähenduses on tõrjutust määratletud peamiselt kui võimetust tegutseda tulusal ametipositsioonil, mis annaks indiviidile piisava töötasu oma põhivajaduste rahuldamiseks. Sellest tulenevalt käsitletakse majanduslikku dimensiooni eelkõige vara või tootmisvahendite puudulikkusega (näiteks maa või mõne muu kapitalivormi), mille kaudu saab indiviid tulu teenida. Lisaks on see ka seotud tarbimise, ligipääsuga kaupadele ja teenustele ning tööhõive küsimustega. (Bremar 2004: 1-2). Sen (200: viidatud Nevile 2007: 250 vahendusel) peab siinkohal kõige olulisemaks teguriks tõrjutuse vältimiseks või vähendamiseks võimaldamast inimestele ligipääsu ressurssidele. Kronauer (1998: 63-64) määratleb majanduslikku dimensiooni põhi-olemuselt kui vaesust, mis põhjustab sotsiaalsete ja kultuuriliste võimaluste puudumist keskmise elustandardiga võrreldes.

Sotsiaalse tõrjutuse käsitus on väga tihedalt seotud ka sotsiaalse dimensiooniga. Sotsiaalses tähenduses on tõrjutust määratletud kui sotsiaalsete kontaktide ja suhete piiratust ning suhetele suletust kui tõrjutust erinevate indiviide gruppide poolt (Kronauer 1998: 52). Bhalla ja Lapeyre (1997: 425) on liigitanud tõrjutuse sotsiaalse aspekti kolmeks kategooriaks. Esiteks, indiviidide ligipääs sotsiaalteenustele (näiteks tervishoid ja haridus). Teiseks, inimeste ligipääs tööturule (näiteks äärealadel töökohtade olemasolu). Kolmandaks, nende võimalust osaleda ühiskonnaelus (näiteks huvigruppidesse kuulumine) ja selle mõju sotsiaalsele struktuurile. Viimane kategooria

kirjeldab suhteid üksikindiviidide vahel (*Ibid*). Jehoel-Gijsberg ja Vrooman (2008: 14-15) määratlevad tõrjutuse sotsiaalset dimensiooni kui mittemateriaalset ilmajäetust, osutades sotsiaalsetele suhetele ja ebapiisavale sotsiaalsele integratsiooni võrgustikule, vähesele osalemisele ametlikes ja mitteametlikes sotsiaalsetes suhetes (näiteks vaba aja tegevused), ebapiisavale sotsiaalsele toetusele ja sotsiaalsetele suhetele. Sotsiaalsete suhete all vaadeldakse suhtlemise sagedust oma perekonnaga, sõpradega ja naabritega ning ka üksinduse tunnet. (Yekkalem 2002: 16) Kokkuvõttes võib öelda, et sotsiaalne dimensioon keskendub sotsiaalsetele suhetele: perekond, sõbrad, naabrid ja inimese enda sotsiaalne aktiivsus ühiskonnas.

Sotsiaalse tõrjutuse teooriale tuginevalt tuleb kultuurilisi aspekte seoses tõrjutusega käsitleda täiesti eraldiseisva dimensioonina. Paraku ühildatakse aga paljudes uuringutes nii kultuuriline kui ka sotsiaalne dimensioon omavahel ning määratletakse seda kui sotsiaal-kultuurilist dimensiooni. Samas on analüüsimisel seejuures kasutusel peamiselt just sotsiaalsed asjaolud (Percy-Smith 2000).

Antud valdkonna uurimisel on tehtud mitmeid uuringud. Üldjuhul on eelnevat kinnitavana leitud, et sotsiaal-kultuurilises dimensioonis vaadeldakse enam sotsiaalseid tegureid (näiteks ühiskonna ja leibkonna tõrjutus, puudulik sotsiaalkaitse, piiratud ligipääs haridusele ja tervishoiusüsteemile). Teisalt leidub vastukaaluks ka uuringuid, kus on konkreetselt kultuurilistele aspektidele keskendutud. Näiteks Barnes *et al.* (2006: 17) uuringus analüüsiti vanemaealiste tõrjutust läbi kultuuriliste tegevuste, mille teostamisel peavad vanemaealised kodust lahkuma – näiteks muuseumite, teatrite ja kinode külastamine ning ka sõprade ja tuttavatega väljas einestamas käimine.

Poliitiline dimensioon on sotsiaalse tõrjutuse kontekstis olnud enam aktuaalseks pigem arengumaades kui arenenud riikides. See on arengumaades tulenenud eelkõige suurematest piirangutest tsiviilõigusele, poliitilisele ning sotsiaalsele vabadusele. (Yekkalem 2012: 5) Poliitilises tähenduses on tõrjutus väljaspool kodu võimule ligipääsemisel ette tulevad piirangud ning piiratud võimalused osaleda otsustusprotsessides (Bremar 2004: 9). Lisaks puudutab see küsimusi seoses kodanike õiguste ning nende õiguste kasutamise võimalustega. Marshall (1964, viidatud Yekkalem 2012: 15 vahendusel) on liigitanud kodaniku õigused kolme rühma: tsiviilõigused (isikuvabadus, liikumis-

vabadus, õigus omandile), poliitilised õigused (ühinemiseõigus, sõnaõigus, osalusõigus) ja sotsiaalsed õigused (sotsiaalkaitse, integratsioon).

Alljärgnevalt on esitatud kokkuvõtlik tabel sotsiaalse tõrjutuse majandusliku, sotsiaalse, kultuurilise ja poliitilise dimensioonide kohta (vt. tabel 2).

Tabel 2. Sotsiaalse tõrjutuse dimensioonide kokkuvõte.

Majanduslik	Sotsiaalne	Kultuuriline	Poliitiline
<ul style="list-style-type: none"> • Tarbimisvõimaluste piiratus • Vaesus • Erinevad võimalused tööturul osalemiseks • Ressursside puudulikkus 	<ul style="list-style-type: none"> • Ligipääs avalikele hüvistele • Ligipääs tööturule • Madal sotsiaalne aktiivsus ühiskonnas ja ebapiisav sotsiaalne integratsioon 	<ul style="list-style-type: none"> • Kultuuri- ja meediatarbimise piiratus • Infotehnoloogiliste võimaluste piiratus 	<ul style="list-style-type: none"> • Võimule ligipääsemise piiratus • Otsustusprotsessides osalemise piiratus

Allikas: autori koostatud.

Teaduslikus kirjanduses ja uuringutes samastatakse sotsiaalset tõrjutust paljudel juhtudel vaesusega (*poverty*). Diskuteeritud on teemadel, kas neid kahte terminit tuleks kasutada ühtse mõistena (Nolan, Whelan 1996; Somerville 1998) või tuleks vaadelda erinevatena (Room 1995; Berghman 1995). Üldjuhul on jõutud arusaamiseni, et neid tuleks käsitleda omaette, kuna vaesust määratletakse materiaalsete ressursside puudumisega (peamiselt sissetulek) ja põhivajaduste rahuldamatuse kaudu, siis sotsiaalne tõrjutus tähendab eelkõige erinevate heaolupuudujääkide ning nendest tulenevate sotsiaalsete probleemide kuhjumise protsessi. (Hoff 2008: 5)

Vastandina sotsiaalsele tõrjutusele kasutatakse terminit sotsiaalne kaasatus (*social inclusion*), mis tähendab vastupidiselt tõrjutusele inimeste võimalust osaleda täisväärtuslikus ühiskondlikus elus – omada ligipääsu ressurssidele ja teenustele (võimalus tööd teha, omandada haridust, kasutada infotehnoloogia võimalusi) (Rawal 2008: 171-172).

Sotsiaalne tõrjutus ohustab pidevalt sotsiaalset sidusust (*social cohesion*), millega kirjeldatakse ühiskonna liikmete omavahelist seotust, et igaüks saaks ühiskonna ja

omaenese asjade korraldamisest osa võtta vastavalt vajadustele ja võimetele. Teisisõnu mõistetakse võimekust tagada heaolu kogu oma ühiskonna liikmetele ja vähendada inimeste vahelisi erinevusi. (Berger-Schmitt 2000: 3)

Teoreetilise osa esimeses alapeatükis tutvustas töö autor sotsiaalse tõrjutuse olemust ja dimensioone. Autor määratles sotsiaalset tõrjutust tingimuste ja protsesside, mitme-dimensioonilisuse, seotuse ja pidevuse, sotsiaalsete suhete, sotsiaalsete süsteemide, ressursside ja väljavaadete kaudu. Alapeatüki teises pooles tutvustati sotsiaalse tõrjutuse analüüsimisel enam kasutatavaid dimensioone: majanduslikku, sotsiaalset, kultuurilist ja poliitilist. Lõpuks toodi välja terminid, millega sotsiaalne mõiste on kõige tihedamalt seotud (sh. vaesus, sotsiaalne kaasatus, sotsiaalne sidusus).

1.2. Vanemaealiste sotsiaalse tõrjutuse käsitlus ja nende sotsiaalset tõrjutust mõjutavad tegurid

Eelnenud alapeatükis selgitas autor sotsiaalse tõrjutuse olemust ning tutvustas sotsiaalse tõrjutuse dimensioone. Järgnevalt esitatakse ülevaade sotsiaalse tõrjutuse olemusest vanemaealiste kontekstis ning antakse täpsem ülevaade teguritest, mis mõjutavad vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust majandusliku ja sotsiaalse dimensiooni lõikes. Samuti vaadeldakse, kuidas on erinevad tegurid omavahel põhjus-tagajärg seoses.

Hetkel peetakse Euroopas üheks suurimaks probleemiks rahvastiku vananemist, kuna esimest korda seisab inimkond silmitsi elanikkonna teisenemisega, mille mõjude kohta puuduvad varasemad kogemused. Ajalooliselt on rahvastikuprotsesside muutused olnud võnkelised: ühes suunas toimunud nihkele on toimunud järgmine liikumine, kuid seda vastupidiselt. (Trumm 2010: 6) Inimesed vananevad individuaalselt, seega valikud, kuidas veeta vanadusepõlve on erinevad: kas olla kauem aktiivne tööturul (kui see on tööandja poolt võimalik), ühiskondlikus elus ning osaleda hariduses või kasutada võimalust jääda pensionile, tegeleda oma huvialadega ja suhelda oma lähedastega ning sõpradega tihedamalt.

Järjest vananevat rahvastikku võib küll pidada meditsiini ja ühiskonna panuse märkimisväärses saavutuseks, kuid teisalt on seejuures oluline arvesse võtta rahvastiku

vananemisega kaasnevat aina suuremat koormat riigi sotsiaalpoliitikale. Näiteks kaasneb sellega riigi kulutuste suurenemine: pensioni-, tervishoiu-, pikaajalise hoolduse ning haridus- ja töötuseraldised. Sellest tulenevalt peab riik kohandama olulisemate valdkondade poliitika uutele tingimustele. (Global Population...2012: 35-37)

Seoses vananeva rahvastiku ja väheneva tööealise elanikkonna arvukusega hindab ühiskond panust, mida vanemad inimesed on võimelised andma ning sellest tulenevalt kuulutati 2012. aasta välja Euroopa aktiivse vananemise aastaks. Euroopa Komisjoni direktiivi järgi tõlgendatakse aktiivset vananemist, kui head tervist vanemas eas ning osalemist täisväärtusliku liikmena ühiskonna tegevustes ja tundes enam rahuldust oma tööst, olles sõltumatum igapäevaelus ning aktiivsem kodanikuna (European Year of ... 2012: 6). Eestis tõlgendatakse aktiivset vananemist kui tervise, turvatunde, elukvaliteedi ja ühiskonnas osalemise kindlustamist. Sõna “aktiivsena” rõhutab kehtvat osalemist ühiskonnas, majandus-, kultuuri- ja igapäevaelus, mitte ainult füüsilist või tööalast aktiivsust. Samas pööratakse tähelepanu ka pensionile jäänute, haigete ning puuetega vanemaealiste jätkuval panusele perekonna ja ühiskonna heaks. (Haukanõmm 2013)

Aktiivse vananemise eesmärk on pikendada inimeste tervena elatud eluiga ja parandada elukvaliteeti ning tagada vanemaealistele võrdsed võimalused ühiskonna erinevates eluvaldkondades. Samas oleneb see vanematest inimestest endist kui palju nad suudavad ning soovivad kasutada võimalusi olla aktiivne, suhelda ning ühiskondlikus tegevuses kaasa rääkida. (Active ageing ... 2012). Näiteks, kui vaadelda vanemaealisi Euroopa Liidu riikides tervikuna, siis võib märkida, et vähesed grupid tunnevad ennast tõrjutuna (Hoff 2008: 23).

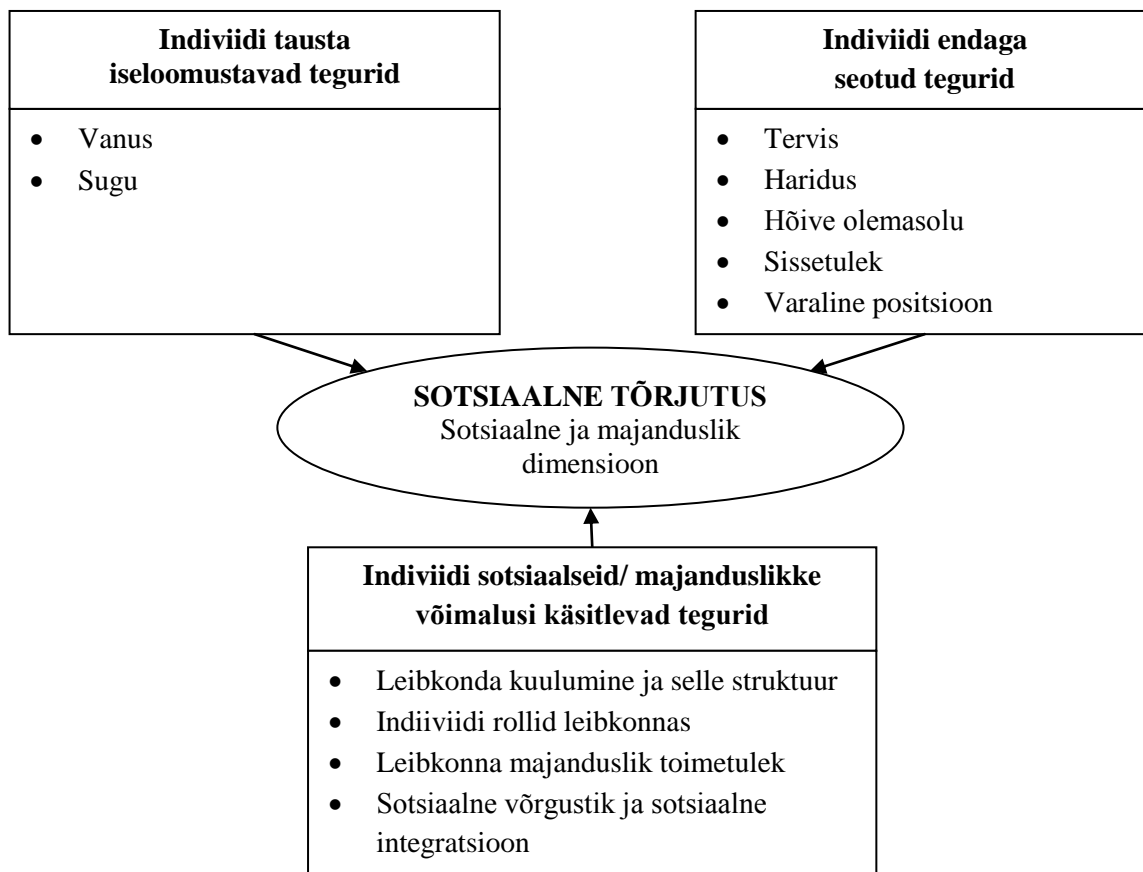
Teisalt, vanemaealiste grupp on heterogeene, nad erinevad üksteisest oma tervisliku seisundi, haridusliku tausta, sissetuleku, leibkondliku kuuluvuse, sotsiaalse staatuse ning paljude teiste tunnuste poolest. Lisaks esineb ka vanuseliselt eristatavust, näiteks töö- ja vanaduspensioniealised. Seetõttu on oluline märkida, et vanemaealiste hulgas on indiviide, kellel on suur risk olla sotsiaalselt tõrjutud. Näiteks on vanemaealistel suurem tõenäosus tajuda sotsiaalset tõrjutust, kuna nende võimalused ise oma elujärge parandada on vähenenud. (*Ibid.*: 23) Peamised probleemid, millega vanemad inimesed tänapäeval kokku puutuvad, on ühelt poolt haigused või puuded, mis piiravad nende elukvaliteeti ning teiselt poolt vaesus (põhjuseks näiteks sissetuleku vähenemine

tööturult kõrvalejäämise tõttu) (Active ageing ... 2012: 73). Lisaks suureneb vananedes sotsiaalse tõrjutuse risk, kuna vananedes inimese kõrvalabi vajadus suureneb, kuid pere ja tugivõrgustiku osa inimese igapäevaelus võib väheneda: lapsed kasvavad suureks ja hakkavad omaette elama ning mõju võivad avaldada isikliku elu negatiivsed sündmused (näiteks perekonnaliikmete lahkuminek, abikaasa või laste surm). Suhtlusvõimalused ning ühiskonnaelus osalemise aktiivsus sõltuvad tänapäeval väga palju erinevatest infotehnoloogia lahendustest, kuid vanusega väheneb enamasti inimese arvuti- ja interneti kasutus, millega võib kaasneda vanemaealiste piiratud ligipääs infole ja teenustele. (Aktiivne vananemine ... 2013: 22-23)

Sotsiaalse isolatsiooni ja tõrjutuse oht võib suurenedas tervislikel põhjustel – tervise- seisundi tõttu loobutakse järjest sagedamini aktiivsest osalusest ühiskonnaelus ning vähenevad materiaalsed vahendid teiste abistamiseks (Cornwell, Waite 2009: 32-33). Sotsiaalne tõrjutus tähendab eelkõige vanemaealistele kartust kaotada iseseisvus, mille põhjustajateks on üldjuhul madal sissetulek (vanuse tõttu tööturult taandumine tähendab sageli vähenevaid sissetulekuid ja piiratud või puuduvaid võimalusi oma tulusid parandada), väike sotsiaalne toetus (madalad toetussummad püsiva haiguse või puude korral), terviseprobleemid (isikuhoolduse vajadus tervisliku seisundi halvenemisel). Eelpool nimetatud piirangud mõjutavad vanemaealiste elukvaliteeti ning seda eelkõige nendel, kes väärtustavad individualismi ja enesemääramist (Grundy 2006: 126).

Mitmetest vanusega seonduvatest riskidest tulenevalt võib Euroopa seista silmitsi suure sotsiaalse probleemiga, kuidas tagada vanemale generatsioonile üha vananevas ühiskonnas kõrgem elukvaliteet ning kindlustunne ühiskonnast kõrvale jäämise vastu. Sellest tulenevalt peab esmalt välja selgitama tegurid, mis põhjustavad vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust. Seejuures tuleb aga autori arvates rõhutada nende paljusust ning raskust sotsiaalset tõrjutust põhjustavates teguritest just kõige olulisemate eristamiseks.

Teoreetilistes ja empiirilistes uurimustes on rõhuasetused erinevad, seetõttu varieeruvad ka olulisemaks peetavad põhjused. Kuna käesoleva töö empiirilises osas analüüsitakse sotsiaalset tõrjutust sotsiaalse ja majandusliku dimensiooni kontekstis, siis antakse ülevaade antud tõrjutuse liike mõjutavatest teguritest (vt. joonis 1).

Joonis 1. Peamised sotsiaalset tõrjutust mõjutavad tegurid (Jehoil-Gijsbers, Vrooman 2008: 15, autori täiendatud).

Käesolevas töös on keskendunud vanemaealiste sotsiaalse tõrjutuse uurimisele. Paljud uuringud on näidanud, et mida vanemaks inimesed saavad, seda halvemaks muutub üldjuhul nii nende majanduslik kui ka sotsiaalne olukord. Sellest tulenevalt peetakse just vanust sotsiaalset tõrjutust mõjuvaks teguriks – mida vanemaks inimene saab, seda suurem on tõenäosus tajuda sotsiaalset tõrjutust. (Barnes *et al.* 2006: 21) Kui vaadelda vanemaealiste tõrjutust soo lõikes, siis mehed ja naised võivad kogeda erinevaid tõrjutuse liike ning tajuda neid erinevalt. See võib tuleneda põhjustest, et elu jooksul on mehed ja naised pidanud erinevaid ametipositsioone, neil on olnud erinev palgatase ning nad on kogenud erinevalt võimalikke perekonna vorme (Yekkalemi 2012: 19).

Yekkalemi (2012: 19) arvates mängivad eelpool nimetatud tegurid olulist rolli selles, mil määral tajutakse sotsiaalset tõrjutust vanemas eas. Töö autori arvates võib naistel võrreldes meestega olla suurem tõenäosus tajuda sotsiaalset tõrjutust, kuna meeste

eluiga võrreldes naistega on lühem ning sellest tulenevalt vajavad vanemad naised toetust rohkem.

Tervist peetakse väga tähtsaks teguriks mõistmaks vanemaealiste tõrjutust. Vanemaealised, kellel on terviseprobleemid (näiteks raskemad ja pikemaajalised haigused) või puue, tajuvad suurema tõenäosusega isoleeritust ühiskonnast kui parema tervisliku seisundiga eakad. (Patsios 1999: 17) Kõige mõjutavam grupp on vanemaealised naised, kellel on väike sissetulek, madalam ametipositsioon ning väike sotsiaalne toetus (Smith, Baltes 1998). Grundy ja Holt (2000: 11) on seostanud vanemaealiste tervislikke probleeme ka traumast põhjustatud sündmustega (töölt lahti laskmine, lahutus, lapse surm) varasemas elus.

Füüsilise tervisliku seisundi kõrval on oluline ka inimeste vaimne tervis. Näiteks on depressiooni põdenud vanematel inimestel suurem tõenäosus kogeda sotsiaalset tõrjutust ning samuti suureneb risk haigestuda ja enesega mitte hakkama saada (Abu-Rayya 2005). See tähendab, et tervis ning sellega kaasnevad probleemid mõjutavad vanemaealiste igapäevaste toimingutega hakkamasaamist, mis omakorda mõjutab eakate subjektiivset hinnangut oma rahulolule eluga ja sotsiaalsele kaasatusele (Gobinda 2010: 19).

Vältimaks vanemaealiste halvemat terviseseisundit, tuleb kindlustada ja tagada kõigile eakatele võrdne juurdepääs tervishoiuteenustele. Vanuse tõustes kasvab üldjuhul nende eakate osatähtsus, kes ei ole mingitel põhjustel saanud kasutada tervishoiuteenust. Üheks põhjuseks võib nimetada pikki ootejärjekordi, mistõttu kehvas majanduslikus olukorras vanemaealistel on suurem tõenäosus jääda arstiabita, samas jõukamad nendest saavad kasutada alternatiiviks tasulist arstiabi. Teine tähelepanuväärne faktor on mugav ligipääs tervishoiuteenusele. Pikk vahemaa, transpordi puudulikkus ja madal sissetulek on eelnevaga seotuks. (Altmets, Karelson 2010: 102)

Vanemaealiste toimetulekut ning rahulolu mõjutavad ka nende haridustase ning teadmiste ja oskuste täiendamine. Viimane on väga oluliseks sotsiaalset sidusust soosivaks teguriks. Soovimatus või võimetus ennast täiendada ning alustada uusi õpinguid suureneb vanuse kasvades. Kui vanemaealised ei soovi või ei saa õpinguid alustada, siis on oluline sotsiaalse siduvuse säilitamiseks rääkida enesetäiendamisest kultuuri- ja

meediatarbimise kaudu, mis aitab mitmeid sotsiaalseid funktsioone täita ja vanema-
ealistel tunda ennast täisväärtusliku ühiskonna liikmena. (Tasuja *et al.* 2010: 133)
Investeeringuid haridusse tuleks vaadelda kui investeeringuid aktiivsesse vananemi-
sesse, kuna haridus soodustab pidevat teadmiste ja oskuste arendamist, mis on vajalikud
tervislikuks eluviisiks, töötamiseks (kõrgem töötasu), sotsiaalseks aktiivsuseks ja
paremaks majanduslikuks toimetulekuks (Sonalde 2010: 202).

Järgnevalt vaadeldakse leibkonnaga seotuid tegureid. Mitmetes uurimustes on
vanemaealised tunnistanud, et ühiskonna halvemasse olukorda sattudes loodavad nad
leibkonna abile. Just perekonna olemasolu pakub vanemaealistele sotsiaalset tuge. Lähi-
suhted annavad neile emotsionaalse ja sotsiaalse toetuse ning heaolutunde (Sonalde
2010: 143-144). Vananedes võib lähisuhete ulatus ja sotsiaalsetesse võrgustikesse
kuulumine väheneda, seetõttu toetutakse rohkem leibkonna liikmetele (Tasuja *et al.*
2010: 118). Enim on lähikondlaste olemasolu vajadust täheldatud pensionile siirdunud
meeste puhul, kel katkevad üldjuhul sidemed töökaaslastega (Grundy 2006: 23). Naised
vajavad seejuures aga leibkonna toetust pikema aja vältel, seda juba eelpool mainitud
põhjusel, et naiste eluiga on meestega võrreldes pikem.

Leibkonna koosseisu võib lugeda üheks olulisemaks vanemaealiste sotsiaalset sidusust
mõjuvaks teguriks, kuna partneri või lastega elades on tõenäolisem tunda ennast
vajalikuna ja püsida aktiivsena ühiskonnaelu tegevuses (Tasuja *et al.* 2010: 118). Lisaks
on Grundy (2006: 16) sõnul eakatel just majanduslikus mõttes elada lihtsam kahekesi
või koos lastega, kuna üksinda on toimetulek raskendatud. Pensionile jäädes halveneb
eelkõige just majanduslik toimetulek ning nagu selgub empiirilistest uuringutest, siis
enamiku maailma riikide kodanikel ei ole võimalus perekonna liiget majanduslikult
toetada (Grundy 2006: 16).

Vanemaealised naised vajavad üldjuhul suuremat tuge kui mehed. Seejuures on laste-
poolne toetuse puudumine märgatav just eakatel meestel, seda näiteks põhjusel, kus
pärast vanemate lahutust jäävad lapsed emale kasvatada ning isa ja laste vaheline
kontakt nõrgeneb. (*Ibid.*)

Viimastel aastakümnetel on Euroopa riikides eakamate inimeste osakaal tööturul
oluliselt vähenenud. Seda eelkõige just vanemaealiste puhul, kes on juba ennetähtaegsel

vanaduspensionil (Quinn, Burkhauser 1994). Towsen (1981) on määratlenud vanema-ealiste tõrjutust tööturult siirdumisega pensionile, nimetades seda sõltuvaks struktuuriks (*structured dependency*).

Disney ja Whitehouse (2002: 9-10) väidavad, et vanemaealistel on väiksemad sissetulekud, suurem risk sattuda vaesusesse ning nad on tundlikumad sissetuleku langusele. Järsu sissetuleku languse järel on vanematel inimestel raskem leida lisaressurssi võrreldes noorematega (näiteks leida selleks uus töökoht). Töö- ja pensionieas erinevad sissetulekuallikad ja sissetuleku suurus vastavalt erinevale sotsiaalmajanduslikule staatusele ning millistel ametikohtadel ja tegevusvaldkondades töötatakse ning ka riigi sotsiaaltoetustele (Vanemaealiste toimetulek 2009: 32).

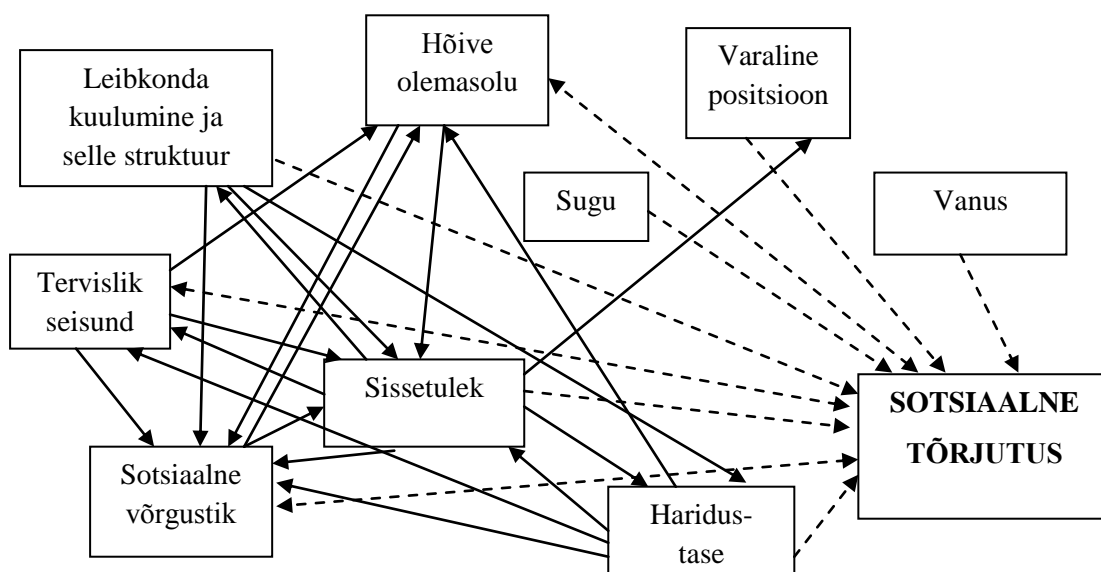
Vanemaealiste sissetulekud kvalifitseeritakse vastavalt: töötasu, pension ja muud sotsiaalsed siirded. Oluline on tagada vanemaealistele piisav elatustase ka pensionieas, et ei tekiks vaesumise ohtu, mistõttu tuleks jälgida vanemaealiste hõive võimalusi tööturul. Vanemaealised ise on öelnud, et madal ja majanduslikuks toimetulekuks mitte piisav vanaduspension soodustab neil edasi töötamist pärast vanaduspensioniiikka jõudmist. Paraku sellest sõltumata, kas eakas inimene on valinud tööturul jätkamise või mitte, on enamus vanemaid töötajaid seatud tööandja poolt fakti ette, millal tuleb neil tööturult lahkuda. (Grundy 2006: 8) „Join report by the Commission and the Council on adequate and sustainable pensions“ (2006) uuringus väidetakse samas vastupidist: vanemaealised ei ole sissetuleku langusele tundlikud, kuna pensionieas vähenevad nende kulutused eluasemele, leibkonnale (lapsed lahkuvad perekonnast) ning tööhõivele (transpordiga seotud kulutused). Käesoleva töö autori arvates võivad aga eelnevale vastukaaluks oluliselt suureneda väljaminekud ravimitele ja hooldusteenustele.

Eeldatakse, et ratsionaalselt mõtlev indiviid säästab juba nooremas eas täisväärtusliku elu elamiseks ka pensionieas. Eelnevalt on olnud korduvalt juttu, et järjest vananev rahvastik on suureks koormaks riigi sotsiaalpoliitikale, mistõttu on ka riik huvitatud majapidamissektorite säästude suurenemisest. Modigliano (1986: 297-298) kuulsa elutsükli mudeli (*life-cycle model*) väitel inimese tarbimisotsus lähtub mitte hetke, vaid eeldavast eluaegsest kulust, püüdes sellega maksimeerida kogukasulikkust elu erinevatel etappidel. Selleks on sunnitud noored, kelle väljaminekud ületavad sissetulekud, laenu võtma.

Keskeas ehk tööeas on sissetulekud suuremad kui väljaminekud ja ülejääk säästetakse pensionieaks. Pensionieas ületavad aga väljaminekud uuesti sissetulekud ja inimesed elavad säästudest. (Modigliano 1986: 297-298) Kui vanemaealistel on kogutud sääste, siis suuri väljaminekuid eeldavates ootamatutes olukordades on nad paremini kaitstud.

Vanemaealiste sissetulekusse annab olulise panuse ka kinnisvara omamine. Oma kodu aitab palju kokku hoida, kuna inimesel jäävad ära näiteks kulutused rendile/üürile. The London School of Economics (LSE) uurimus on autorit mitteüllatavalt välja toonud, et kõrgema sissetulekuga vanemaealised omavad suurema tõenäosusega isiklikku kodu. Seevastu madalapalgalised elavad suurema tõenäosusega renditud pinnal või siis sotsiaalkorterites, mis võib kaasa tuua suurema riski jääda kodutuks. Suuremal osal vanemaealistel on enda kodu, kuid vanuse kasvades oma kodu omamise osakaal väheneb. (Soico-Economic Inequalities...2009: 14)

Sotsiaalse tõrjutuses peituvad põhjused võivad olla ka omavahel põimunud, seega võib ühe teguri mõju avalduda teiste tegurite kaudu. Näiteks sotsiaalselt tõrjutus võib olla tingitud halvast tervislikust seisundist, kuid see võib olla põhjustatud ka füüsilise või psühholoogilise heaolu halvenemist. Samas sotsiaalset tõrjutust põhjustav tegur võib olla ka tagajärg ehk üks faktor võib olla nii põhjus kui ka tagajärg. Näiteks sotsiaalset tõrjutust võib põhjustada ametialane positsioon. Teisalt, sotsiaalne tõrjutus võib mõjutada tööturu võimalusi. (Jehoil-Gijsbers, Vrooman 2008: 11) Sotsiaalse tõrjutuse mõjurite omavahelised seosed on kantud joonisele 2.

Joonis 2. Sotsiaalse tõrjutuse mõjurid ja nende omavahelised seosed (autori koostatud).

Antud alapeatükis esitati ülevaade vanemaealiste sotsiaalse tõrjutuse olemusest ja seda mõjutavatest teguritest. Sotsiaalne tõrjutus tähendab eelkõige vanemate inimeste jaoks kartust kaotada iseseisvus, mis võib olla mõjutatud madalast sissetulekust, vähesest sotsiaalsest toetusest ning terviseprobleemidest. Autori tõi välja majandusliku ja sotsiaalse dimensioonide kontekstis vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust peamiselt mõjutavad tegurid. Tegurid liigitati järgmiselt: indiviidi tausta iseloomustavad tegurid, indiviidi endaga seotud tegurid ning indiviidi sotsiaalseid/majanduslikke võimalusi käsitlevad tegurid. Sotsiaalset tõrjutust mõjutavad tegurid võivad olla sageli omavahel põimunud ning samas võib tegur olla sotsiaalse tõrjutuse põhjus kui ka tagajärg.

1.3. Ülevaade varasematest vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust käsitlevatest uurimustest

Järgnevalt esitab autor töö eesmärgi arvesse võttes varasemate vanemaealiste sotsiaalse tõrjutusele keskendunud uurimuste olulisemaid tulemusi. Erinevate tööde põhjal toob autor välja ülevaate kasutatud andmetest (andmebaasid), teguritest ning meetoditest, mida on kasutatud selgitamiseks vanemaealiste sotsiaalse tõrjutuse põhjuseid. Esmalt vaadeldakse varasemate sotsiaalse tõrjutuse uurimustes rakendatud aspekte.

Sotsiaalse tõrjutuse uurimiseks on enamjaolt kasutatud küsitluse teel saadud andmeid. Kõige levinumad on sotsiaalmajanduslikud küsitlused. Kasutatavad meetodid varieeruvad vastavalt kasutavate andmete iseloomule, kuid peamiselt on nendeks olnud paneel-andmed. Nende peamiseks eeliseks on võimalus mugavalt välja selgitada tõrjutuse efekte. Näiteks, kuidas on muutunud aja jooksul indiviidi varaline seis (kas see on paranenud või halvenenud?) ning selle alusel välja selgitada tegurid, mis on selle põhjuseks. Kuigi paneelandmete kasutamine on üks eelistatum meetod, on seejuures probleemseks kogutud andmetele reaalselt inimeste olukorda kirjeldavate vastuste saamine tulenevalt esitatavate küsimuste delikaatsusest. Näiteks võivad vastajad vältida küsimusi sissetuleku kohta, mistõttu võivad kogutud andmed jääda puudulikuks.

Tabel 3. Sotsiaalse tõrjutuse analüüsimiseks peamiselt kasutatavad andmebaasid.

Andmed	Lühend	Riik (riigid)	Näited uurimustest
European Quality of Life Survey	EQLS	27 EL liikmesriiki ja 3 kandidaatriiki (Horvaatia, Makedoonia, Norra, Türgi)	Hrast <i>et al.</i> (2013)
Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe	SHARE	Esimene laine: Austria, Saksamaa, Rootsi, Holland, Hispaania, Itaalia, Prantsusmaa, Taani, Kreeka, Šveits, Belgia, Iisrael, Tšehhi, Poola	Kohli <i>et al.</i> (2009)
The Household, Income and Labour Dynamics in Australia	HILDA	Austraalia	Miranti, Yu (2011)
Ageing and Adult Health	SAGE	Hiina, Ghana, India, Mehhiko, Venemaa, Lõuna-Aafrika	Yekkalem (2012)
Health and Retirement Study	HRS	USA	Gillen <i>et al.</i> (2009); Coyle <i>et al.</i> (2012); Kim <i>et al.</i> (2013)
Current Population Survey	CPS	USA	Purcell <i>et al.</i> (2008)
Englisg Logitudinal Study of Ageing	ELSA	Inglismaa	Barnes <i>et al.</i> (2006)

Allikas: autori koostatud.

Põhilisteks uurimusteemadeks on olnud järgmised: vanemaealiste sissetulek, haridustase, tööturg, leibkond, elamistingimused ning nende sotsiaalsed suhted. Eri riikidest kogutud andmed koondatakse andmebaasidesse, mis on uurimusgruppidele kätte-

saadavaks tehtud. Tabelisse 3 on koondatud andmebaasid, mida on kasutatud varasemate autorite poolt sotsiaalse tõrjutuse uurimiseks. Andmete analüüsimisel kasutatakse erinevaid meetodeid, kuid peamiselt tõenäosusmudeleid (logit ja probit). Seda eelkõige põhjusel, et uurida erinevate tegurite mõju sotsiaalsele tõrjutusele.

Selleks, et anda parem ülevaade erinevate uurimustööde tulemustest toob töö autor järgnevalt esmalt välja tegurid, mida on kasutatud selgitamaks vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust. Nendest mitmete kohta on käesoleva töö autor andnud ülevaate eelnenud alapeatükis 1.2. Sotsiaalset tõrjutust mõjutavad tegurid on Yekkalam (2012: 8) liigitanud kolmeks: individuaalsed, leibkonna ja ühiskondlikud tegurid. Teisteks olulisteks riskifaktoriteks peab Hrast *et al.* (2013: 973) veel: demograafilisi, töölaseid, leibkondlikke, haridustaseme, tervislikke ja elamispinna tegureid. Näiteks Hoff (2008: 23) rõhutas oma uurimuses, et vanemaealiste subjektiivse hinnangu põhjal on kõige suurema mõjuteguriga materiaalsed ja tervislikud näitajad. Käesolevas töös kasutatakse Yekkalem'i (2012) liigitust, kus tegureid tutvustatakse lähtuvalt sellest, kas tegu on individuaalsete, leibkondlike (sh ka materiaalsed tegurid) või ühiskondlike teguritega.

Tabelis 4 on esitatud varasemates uurimustes kasutatud individuaalsed tegurid ning toodud välja nende mõju sotsiaalsele tõrjutusele. „+“ märk näitab positiivset mõju sotsiaalsele tõrjutusele ja „-“ märk negatiivset mõju.

Tabel 4. Sotsiaalset tõrjutust mõjutavad individuaalsed tegurid.

Tegur	Uurimused
Vanus (+)	Barnes <i>et al.</i> (2006); Vrooman (2008); Purcell (2008); Kohli <i>et al.</i> (2009); Mirati, Yu (2011); Mapoma, Masaiti (2012); Kneale (2012); Yekkalem (2012); Jehoel-Gijsbers, Hrast <i>et al.</i> (2013)
Sugu – naised (+)	Barnes <i>et al.</i> (2006); Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008); Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008); Purcell (2008); Mirati, Yu (2011); Yekkalem (2012); Kneale (2012); Kim <i>et al.</i> (2013)
Rass (rahvus) (-)	Barnes <i>et al.</i> (2006); Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008); Mirati, Yu (2011); Yekkalem (2012)
Kõrgem haridus (-)	Ogg (2005); Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008); Kohli <i>et al.</i> (2009); Mirati, Yu (2011); Kneale (2012), Yekkalem (2012)
Madalam haridustase (+)	Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008); Purcell (2008); Mirati, Yu (2011); Mapoma, Masaiti (2012), Yekkalem (2012)

Allikas: autori koostatud.

Vanuse ja soo mõju on sotsiaalse tõrjutuse teguritest enim uuritud. Mida vanemaks inimene saab, seda rohkemates dimensioonides hakatakse tõrjutust tundma (Purcell 2008: 28; Yekkalem 2012: 11). Teisalt toob aga Barnes *et al.* (2006) oma töös välja, et eeltoodu pole alati reegel, kuna järjest enam on hakatud täheldama vanemaealiste aktiivsemat osavõttu ühiskonnas. Näiteks, 80+ vanemaealised on aktiivsemad osalejad kohalikel valimistel kui inimesed vanuses 50-59 eluaastat. Teisalt tunnevad vanusegrupis 80+ vanemaealised kõige enam materiaalist tõrjutust vastavalt 33 protsendipunkti võrreldes nooremate vanemaealistega (50-59 aastat vanad), vastavalt 5 protsendipunkti. Seda eelkõige põhjusel, et kõrgemas eas elatakse enamjaolt üksi, mistõttu on vähenenud ka nende materiaalne sissetulek (Barnes *et al.* 2006: 30).

HILDA andmeid analüüsid Miranti ja Yu (2011: 21) välja, et vanusegrupis 55-64 eluaastat tajuvad vanemaealised ühiskonnast rohkem tõrjutust vanuserühma algus- ja lõpuaastatel ning minimaalselt 62 eluaastal. Seda võib vaadelda kui U-kujulist liikumist. Vanemates vanusegruppides ei olnud täheldatud sellist tõusu ja languse muutust, kuid kõige vähesem oli sotsiaalse tõrjutuse tajumine 78-aastastel inimestel.

Laialt on levinud arusaam (Kohli *et al.* 2009: 334; Kneale 2012: 9; Yekkalem 2012: 9), et vanemaealised naised tunnevad rohkem tõrjutust erinevates dimensioonides. Seda peamiselt seetõttu, et naiste eluiga on üldjuhul meeste omast pikem, mistõttu elavad nad vanemas eas sageli üksi. Teisalt on Barnes *et al.* (2006: 23) leidnud, et vanemaealised mehed ei osale aktiivselt sotsiaalsetes suhetes oma laste ja teiste lähedastega.

Kõige enam uuritakse rahvuse lõikes sotsiaalse tõrjutuse olemasolu nahavärvi põhjal. Levinumaks uurimuseks on võrdlused musta- ja heledanahaliste lõikes. Barnes *et al.* (2006: 23-24) on leidnud, et mustanahalised tunnevad ennast suurema tõenäosusega ühiskonnast tõrjutuna (30 protsendipunkti) võrreldes heledanahalistega (10 protsendipunkti). Mirati, Yu (2011: 18) on oma töös laiendanud analüüsi ja andnud hinnangu ingliskeelses keskkonnas elavatele vanemaealistele, kes ei ole sündinud inglise keelt kõnelevas peres. Modelleerimise tulemusena jäi aga kahe muutuva vaheline korrelatsioon nõrgaks.

Haridust peetakse samuti oluliseks selgitavaks teguriks. Võrreldes kõrgema haridustasemega on madalama haridusega vanemaealistel 61% võrra suurem tõenäosus tunda

sotsiaalsed tõrjutust (Ogg 2005: 3). Kõrgema haridustaseme olulisus seisneb paremas informatsiooni kättesaadavuses ja selle hankimise oskuses, kuna suurema tõenäosusega osaletakse ühiskondlikes tegevustes (Kneale 2012: 59).

Pikem iga ning ka individuaalsed tegurid mõjutavad paljuski inimese tervist. Järgnevalt on tabelis 5 välja toodud sotsiaalsed tõrjutust mõjutavad tervislikud tegurid. „+“ märk näitab positiivset mõju sotsiaalsele tõrjutusele.

Tabel 5. Sotsiaalsed tõrjutust mõjutavad tervislikud tegurid.

Tegur	Uurimused
Kehv üldine tervis (+)	Barnes <i>et al.</i> (2006); Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008); Kohli <i>et al.</i> (2009); Stephens <i>et al.</i> (2011) Callander <i>et al.</i> (2012); Kneale (2012); Yekkalem (2012); Gaetano <i>et al.</i> (2013); Hrast <i>et al.</i> (2013)
Halb tervishoiuteenuse kättesaadavus (+)	Hrast <i>et al.</i> (2013)
Puue (vaime-ja füüsiline) (+)	Barnes <i>et al.</i> (2006); Mirati, Yu (2011); Kneale (2012); Yekkalem (2012); Coyle, Dugan (2012)
Depressioon (+)	Mapoma, Masaiti (2012) ; Kneale (2012)

Allikas: autori koostatud.

Hoolimata tervise subjektiivsest hinnangust võetakse seda väga olulise tegurina riikide vahelise heaolu võrdluses (Eikemo *et al.* 2008). Lisaks füsioloogilisele seisundile peetakse oluliseks tõrjutusega seotud teguriks vanemaealiste subjektiivset hinnangut oma tervisele. Näiteks Hrast *et al.* (2013: 6) on leidnud, et Kesk- ja Ida-Euroopa eakad peavad oma tervist kõige halvemaks. Seda põhjusel, et Kesk- ja Ida-Euroopa vanemaealised peavad võrdluses ülejäänud Euroopaga oma riigi heaolurežiimi kehvemaks.

Tšehhis on määratlenud 24% kogu vanemaealistest oma tervise halvaks või väga halvaks. Teisalt Ungaris on ligikaudu pooled vanemaealised andnud vastuseks, et nende tervis on halb või väga halb. (*Ibid.*: 6) Kuigi enamikes töödes ei ole leitud erinevusi tervisliku seisundi mõjus tõrjutusele soode lõikes, siis ilmnes Kneale (2012) ja Caetano *et al.* (2013) töödes, et mehed kogevad rohkem tõrjutust, kui nad on hinnanud oma tervisliku seisundi halvaks või väga halvaks. Lisaks leidub oluline seos vanemaealiste meeste halva tervisliku seisundi ja sotsiaalse suhtlemise vahel (Caetano *et al.* 2013).

Lisaks füsioloogilistele aspektidele on oluline võtta arvesse ka vanemaealiste vaimset tervist, jälgides näiteks depressiooni esinemist. Mapoma, Masaiti (2012: 3) leidsid oma analüüsis, et kõige enam põevad depressiooni 70-79 aastased vanemaealised. Seda eelkõige põhjusel, et eelpool nimetatud vanuserühmas suundutakse suurema tõenäosusega pensionile ning seetõttu kaotatakse osa sissetulekust, mis võib tekitada vaesumise ohtu ning seejärel langetakse depressiooni.

Lisaks individuaalsete probleemide lahendamisele on oluline parandada ka vanemaealiste tervislikku seisukorda, mistõttu tuleks Callander *et al.* (2012) sõnul pöörata tähelepanu vanemaealiste paremale tervishoiusüsteemile ligipääsule. Eelnevat kinnitavad ka Hrast *et al.* (2013) uurimuse tulemused, kus leiti oluline seos vanemaealiste subjektiivselt määratud tervisliku seisundi ja tervishoiusüsteemile ligipääsu vahel.

Kuna indiviidi tervisliku seisundi kõrval määravad paljuski tema heaolu ja enesetunde ka sotsiaalne suhtlus ja vaba aja veetmine, siis on autor järgnevas tabelis 6 esitanud sotsiaalsel tõrjutust mõjutavad töötamise ja vaba aja tegurid. „+“ märk näitab positiivset mõju sotsiaalsele tõrjutusele ja „-“ märk negatiivset mõju.

Tabel 6. Sotsiaalsel tõrjutust mõjutavad töötamise ja vaba aja tegurid.

Tegur	Uurimused
Varasem töökogemus (-)	Mirati, Yu (2011)
Töötus (+)	Barnes <i>et al.</i> (2006)
Vabatahtlik töö (-)	Kohli <i>et al.</i> (2009)
Kõrgem tööalane positsioon (-)	Kohli <i>et al.</i> (2009)

Allikas: autori koostatud.

Vananev rahvastik on suureks koormaks riigi sotsiaalpoliitikale ning selle vastu võitlemisel peetakse üheks peamiseks vanemaealiste tööhõive soodustamist. Kohli *et al.* (2009: 330) leidsid 12 riigi uurimisel SHARE andmete põhjal, et ligikaudu kolmveerand 50+ vanemaealistest on osalenud vabatahtlikes tegevustes. Teisalt aga ei ole vabatahtliku töö tegemise määr riikidevahelises võrdluses samaväärne. Kui näiteks Itaalias on vabatahtlikku tööd tegevaid vanemaealisi 16%, siis Šveitsis on see näitaja 53% (*Ibid.*: 332).

Lisaks vabatahtlikule tööle peetakse sotsiaalset tõrjutust iseloomustavaks teguriks ka inimese ametialast positsiooni. Kohli *et al.* (2009) selgitab, et kõrgema tööalase positsiooni ja tõrjutuse vahel on negatiivne seos. Sarnased uurimistulemused on saanud ka Mirati, Yu (2011), kes leidsid et ametialasel positsioonil on negatiivne seos tõrjutusega, seda nii „valgekraede“ kui ka lihttööliste puhul.

Kuna sotsiaalset tõrjutust mõjutavad lisaks inimese individuaalsetele teguritele ka teda ümbritsev keskkond, siis toob autor järgnevas tabelis 7 välja sotsiaalset tõrjutust mõjutavad pere- ja leibkondlikud tegurid, mida on käsitletud varasemates uurimustes. „+“ märk näitab positiivset mõju sotsiaalsele tõrjutusele ja „-“ märk negatiivset mõju.

Tabel 7. Sotsiaalset tõrjutust mõjutavad pere- ja leibkondlikud tegurid.

Tegur	Uurimused
Elukaaslase olemasolu (-)	Bachrach (1980); Barnes <i>et al.</i> (2006); Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008); Mirati, Yu (2011); Mapoma, Masaiti (2012); Kneale (2012); Yekkalem (2012); Kim <i>et al.</i> (2013)
Laste olemasolu (-)	Bachrach (1980); Barnes <i>et al.</i> (2006); Kneale (2012)
Üksikvanema elamine koos lastega (+)	Barnes <i>et al.</i> (2006); Kneale (2012)
Leibkonna kõrgem sissetulek (-)	Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008)
Omavaheline tihedam suhtlemine (-)	Patsios (1999); Hrast <i>et al.</i> (2013)
Hoolitsemine teise pereliikme eest (puue) (+)	Mirati, Yu (2011)
Sõbra olemasolu naiste puhul (-)	Kim <i>et al.</i> (2013)

Allikas: autori koostatud.

Kõige enam on leibkondlike tegureid uurides pööratud tähelepanu vanemaealistel elukaaslase ja laste olemasolule. Mirati, Yu (2011: 20); Gijsbers, Vrooman (2008) on leidnud, et üksi elades kogevad just vanemad vanemaealised (vanuses 80 ja vanemad) suurema tõenäosusega sotsiaalset tõrjutust võrreldes nooremate vanemaealistega. Teisalt on Barnes *et al.* (2006: 25) leidnud, et olenemata vanuserühmast on vanemaealistel suurem risk tajuda sotsiaalset tõrjutust just üksi elades. Näiteks tunnevad naised vanuse kasvades end üksikumana, mistõttu on meeste ja naiste võrdluses naiste puhul elukaaslase olemasolu suurema tähtsusega (Mapoma, Masaiti 2012: 3). Abielustaatuse ja sotsiaalse tõrjutuse vahel on märgata pöördvõrdelist korrelatsiooni. Ligikaudu pooled (47%) vanemaealistest, kes on vallalised ja pole kunagi abielus olnud, tunnevad isoleeritust sotsiaalsetes suhetes Barnes *et al.* (2006).

Lisaks partnerile on vanemaealiste sotsiaalse tõrjutuse puhul oluliseks ka järglaste olemasolu. Kuigi mitmed autorid (Bachrach 1980: 628; Barnes *et al.* 2006: 25-26; Kneale 2012) on täheldanud laste olemasolu statistilist ebaolulisust kahe vanemaga leibkonnas, siis on Barnes *et al.* (2006: 25-26) ja Bachrach (1980) märganud laste arvu mõju tõrjutuse tajumise tasemele. Näiteks, kui laste arv kahe vanemaga peres on rohkem kui kolm, siis on märgata materiaalsel tõrjutust, siis Barnes *et al.* (2006: 25) ja Kneale *et al.* (2012: 49-50) uurisid ELSA andmete põhjal, kas üksikvanema elamine koos lastega põhjustab tõrjutust. Mõlemates uurimustes ilmnis märkimisväärne statistiline seos.

Lisaks individuaalsetele pere- ja leibkondlikele mõjuteguritele on sotsiaalse tõrjutuse tajumisel määravaks ka indiviidi materiaalsed võimalused. Järgnevas tabelis 8 on autor toonud välja varasemates uurimustes kasutatud sotsiaalset tõrjutust mõjutavad materiaalsed tegurid. „-“ märk näitab negatiivset mõju sotsiaalsele tõrjutusele.

Tabel 8. Sotsiaalset tõrjutust mõjutavad materiaalsed tegurid.

Tegur	Uurimused
Kõrgem sissetulek (-)	Ogg (2005); Barnes <i>et al.</i> (2006); Purcell (2008); Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008); Mirati, Yu (2011); Kneale (2012); Callander <i>et al.</i> (2012)
Säästud (-)	Barnes <i>et al.</i> (2006)
Vara (kodu omamine) (-)	Mirati, Yu (2011)

Allikas. Autori koostatud.

Sissetuleku vähenemisel vanemas eas suureneb tõenäosus tunda end ühiskonnast eemalejätuna ning olla tõrjutud. Kui alla 70 aastaste sissetulek võib koosneda töötasust, pensionist, sotsiaaltoetusest, siis vanemate vanemaealiste sissetulekud on üldjuhul kahanenud, mistõttu suureneb ka materiaalse tõrjutuse tajumine antud vanuse rühmas (Purcell 2008). Kõrgema sissetuleku kvintiilidesse kuuluvad vanemaealised tajuvad tõrjutust 11 protsendipunkti võrreldes kõige madalama kvintiiliga, vastavalt 21 protsendipunkti. Siiski ei ole vanemaealiste materiaalne tõrjutuse tase üle euroopa sarnaselt jaotunud. Näiteks, Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008: 27) on leidnud, et Ida-Euroopa vanemaealised tunnevad rohkem materiaalsel tõrjutust kui muu Euroopa eakad.

Materiaalse tõrjutuse tajumise tase on märkimisväärselt madalam jõukamatel vanematel inimestel, kellel on võimalus kasutada kogutud sääste ning kes omavad kinnisvara (isiklik kodu) (Barnes *et al.* 2006; Mirati, Yu 2011: 18-19). Kahjuks leiavad aga Barnes *et al.* (2006) oma uurimuses, et tänapäeva ühiskonnas on suurem osakaal vanemaealisi, kes elavad sotsiaalkodudes ning kellel on tasuda kinnisvaraga seotud laene.

Alapeatükis 1.3 välja toodut arvesse võttes leiab autor, et suurim mõju sotsiaalsele tõrjutusele on materiaalsel teguritel. Kuna jõukamatel vanemaealistel on enamjaolt kõrgem haridustase, parem üldine tervis, siis annavad nad ka kõrgema hinnangu oma rahulolule. Samuti on leitud, et paremal järjel olevad vanemaealised osalevad ka aktiivsemalt sotsiaalsetes tegevustes. Laste ja elukaaslase olemasolu korral tunnevad vanemaealised ennast rohkem aktiivsena ning tajuvad end ühiskonnas vajalikena. Tabelis 9 esitas autor lühikokkuvõtte varasemate uuringu peamistest tulemustest.

Lisaks tegurite kaardistamisele, vaadeldakse sotsiaalse tõrjutuse analüüsi puhul ka tõrjutust mõjutavate tegurite muutumist ajas. Kneale (2012) on uurinud sotsiaalse tõrjutuse dünaamikat ELSA andmebaasi põhjal. Analüüsis selgus, et kahe laine vahel on 50+ vanemaealiste sotsiaalne tõrjutus tõusnud vähesel määral. Eakad, kes tajusid esimese laine ajal väiksemal määral kaasatust, olid suurema tõenäosusega teise laine ajal halvema sotsiaalse staatusega – nad tundsid ennast üksikuna sotsiaalse abi vähesel või mittesaamise ning informatsiooni kättesaamatuse tõttu. Kahe laine vahel suurenes meeste lõikes sotsiaalse staatuse tõrjutus, teisalt naiste puhul kasvas tõrjutus kultuurilises dimensioonis. Vanemate inimestel, kes jäid ülemineku lainete ajal üksi, oli kolm korda suurem tõenäosus sotsiaalsele tõrjutusele, võrreldes vanemaealistega, kes kolisid kokku. Arvestades sotsiaalse tõrjutuse mitmekülgsust uuriti, millised seosed on kahel laine vahel materiaalsel ja sotsiaalsel tõrjutusel, kas üks võib põhjustada teist ja vastupidi. Analüüsist selgus, et vanemaealistel, kes tajusid sotsiaalset tõrjutust esimese laine ajal, neil oli 2,5 korda suurem tõenäosus kogeda teise laine ajal materiaalsel tõrjutust. (Kneale 2012: 102)

Tabel 9. Kokkuvõtte varasematest uuringutest.

Autor(id)	Andmed	Valim	Meetod	Peamised tulemused
Bachrach <i>et al.</i> (1980)	Ameerika	Mehed, naised 65+	Multinoomne logit	Lastega kooselamine ei tekita vanemaealistes sotsiaalset tõrjutust.
Barnes <i>et al.</i> (2006)	ELSA	Mehed, naised 50+	Logit	Võrreldes naistega on meestel suurem tõenäosus kogeda sotsiaalset tõrjutust, enamjaolt vanuses 80 ja vanemad.
Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008)	ESS; EU-SILC; SHARE	Mehed, naised 65+	Logit	Tervis on kõige suurema mõjuteguriga vanemaealiste tõrjutuse puhul ning järgnevad sissetulek ja haridustase.
Kohli <i>et al.</i> (2009)	SHARE	Mehed, naised 50+	Multinoomne logit	Vanemaealiste sotsiaalses võrgustikus on olulisteks teguriteks vanus, haridus ja elukaaslase olemasolu.
Mirati, Yu (2011)	HILDA	Mehed, naised 55-64; 65+	Multinoomne logit	Rohkemad aastad hariduses ja kõrgem sissetulek on peamised tegurid, mis kaitsevad vanemaealisi sotsiaalse tõrjutuse eest.
Mapoma, Masaiti (2012)	Sambia riik	Mehed, naised 60+	Logistiline regressioon	Vanemaealiste sotsiaalselt tõrjutust mõjutavad tegurid on madalam haridustase ja abielustaatus.
Kneale (2012)	ELSA	Mehed, naised 50+	Multinoomne logit	Ilma lasteta ja kehvema tervisega vanemaealised tajuvad suurema tõenäosusega sotsiaalset tõrjutust.
Coyle <i>et al.</i> (2012)	HRS	Mehed, naised 50+	Multinoomne logit	Vanemaealiste puhul ei ole üksindus ja sotsiaalne tõrjutus omavahel seotud. Eakatel tekitab üksinduse tunnet vaimne- ja füüsiline puue.
Hrast <i>et al.</i> (2013)	EQLS	Mehed, naised 65+	Logit	Sotsiaalset tõrjutust tekitavad peamiselt materiaalsed tegurid, sotsiaalsed suhted ja tervisega seotud tegurid.
Kim <i>et al.</i> (2013)	HRS	Mehed, naised 50+	Logit	Madalama sissetulekuga vanemaealistel naistel, kes omavad sõpru, on väiksem tõenäosus põdeda depressiooni, kui väiksema sissetulekuga naistel, kes ei oma sõpru.
Caetano <i>et al.</i> (2013)		Mehed, naised 60+	Logistiline regressioon	Vanemaealised mehed, kes ei osalenud ühiskondlikus tegevuses määrasid subjektiivse hinnangu põhjal oma tervise halvaks. Üldine halb tervis oli seotud madalama sissetulekuga, madalama vanusega, töötusega ning puuduliku töövõimega.

Allikas: autori koostatud.

Kolmandas alapeatükis toodi varasemate uurimuste ja käsitleste põhjal välja erinevad tegurid, mis mõjutavad ja soodustavad vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust. Tegurid liigitatakse üldjuhul individuaalseteks, pere- ja leibkondlikeks (sh materiaalsed tegurid), ühiskondlikes teguriteks. Peamiselt kasutatakse varasemates uurimustes tõenäosusmudeleid (logit ja probit). Suurim mõju sotsiaalsele tõrjutusele on materiaalsedel teguritel. Jõukamatel vanemaealistel on enamjaolt kõrgem haridustase, parem üldine tervis, mille tõttu annavad nad ka enamasti kõrgema hinnangu oma rahulolule.

2. EESTI VANEMAEALISTE SOTSIAALSE TÕRJUTUSE EMPIIRILINE ANALÜÜS SHARE 4. LAINE ANDMETE ALUSEL

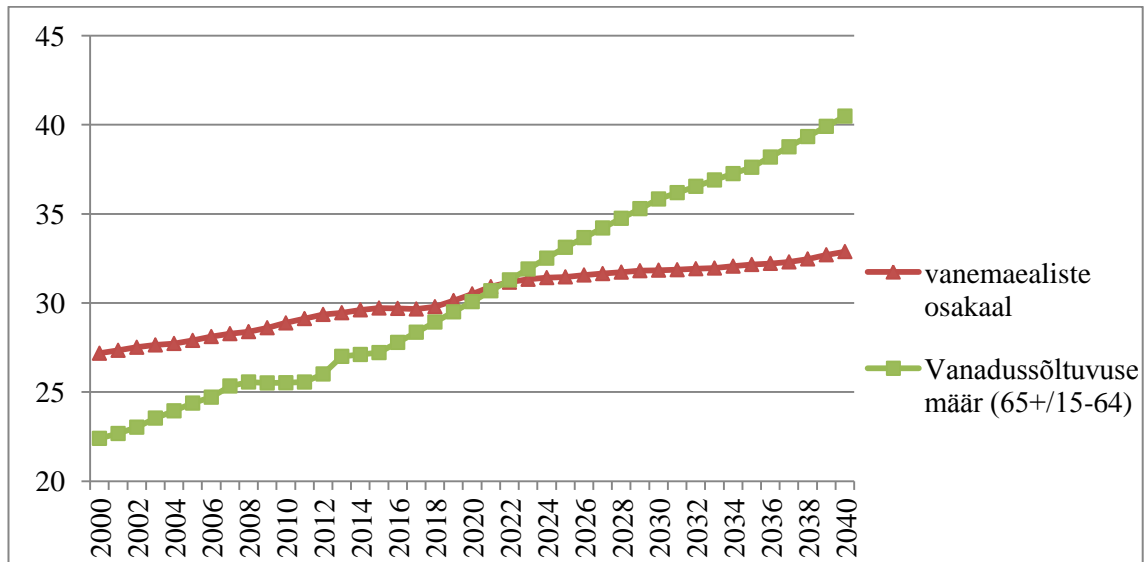
2.1. Ülevaade Eesti vanemaealiste sotsiaal-majanduslikust olukorrast ning demograafilistest trendidest

Käesoleva töö teine peatükk koosneb neljast alapeatükist. Esimeses tutvustatakse vanemaealiste demograafilisi trende ning pensionikindlustussüsteemi. Teises antakse ülevaade SHARE 4. laine Eesti andmetest ja kirjeldatakse sotsiaalse tõrjutuse mudelis kasutatavaid selgitavaid muutujaid läbi erinevate tööturu staatuste. Kolmandas alapeatükis tuuakse välja analüüs sotsiaalset tõrjutust põhjustavatest teguritest läbi elust kõrvale jäämise, raha kui takistava tegurina tajumise ning leibkonna toimetuleku mudeli. Neljandas diskuteeritakse mudelite üle ning käsitletakse võimalusi vanemaealiste heaolu tõstmiseks.

Alapeatükis 1.2 tõi töö autor välja, et maailma rahvastik on vananemas ning üha rohkem elatakse kõrge eani nii Eestis kui ka teistes arenenud maades. Elanikkonna keskmine vanus on alates esimesest Eesti rahvaloendusest 130 aasta tagasi kasvanud ligikaudu 16 aasta võrra (toonaselt 23,5 eluaastalt 39,5 eluaastani) (Statistikaamet 2014). See seab suure väljakutse riigi sotsiaalkindlustuspoliitikale ning sellest tulenevalt püütakse edendada vanemaealiste aktiivsust, elukvaliteeti ning soodustada nende töötamist. ÜRO rahvastiku uuringu andmetel on just Eesti Euroopa üks kiiremini vananevaid riike (*Ibid*).

Statistikaameti andmetel oli 2013. aastal Eestis vanemaealisi 388 769, samas 2000. aastal oli neid 380 800. Iga aastaga on vanemate inimeste osakaal rahvastikus näidanud kasvamise trendi ja on seda ka jätkamas. Kui 2013. aastal oli vanemaealiste osakaal rahvastiku üldarvust 29,4%, siis prognooside kohaselt on 2040. aastaks Eesti elanikkonnast üle 50 aastaste osakaal 32,9% (vt. joonis 3 ja lisa 1). Prognoosi koostamise

eeldusteks olid: 1) inimeste oodatava eluea pikenemise jätkumine tasemeni, mis praegu on kõrgharitud inimestel; 2) meeste ja naiste oodatava eluea erinevuse vähenemine; 3) sündimuse kasvutrendi kasvamine laste arvu osas naise kohta ja 4) välisrände saldo jäämine proportsionaalselt samaks võrreldes viimaste aastate andmetega (*Ibid*).

Joonis 3. 50 – 74 aastaste osakaal rahvastikust Eestis ja vanadussõltuvuse määr aastatel 2000 – 2040 (Eurostat; autori arvutused).

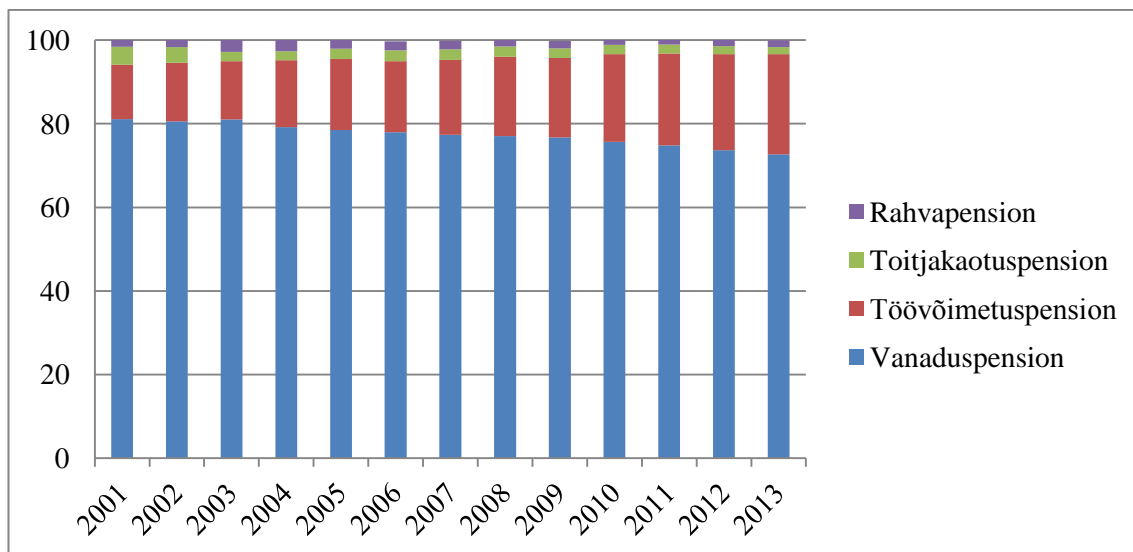
Vanuskoosseisu muutuse puhul tuleb eraldi vaadelda pensionide ja sotsiaalkulude rahastamise seisukohast eakate ning tööeliste vahelist proportsiooni ehk vanadussõltuvuse määra. Tööelisi määratletakse enamjaolt inimesi vanuses 15-64. Jooniselt 3 võib näha, et vanadussõltuvuse määr näitab samuti vanemaealiste puhul stabiilset aasta-aastalt tõusu ning seda prognoositakse veelgi kiiremas tempos kasvavat. Näiteks kasvab see 26%lt 2010. aastal prognooside kohaselt 30%ni 2020. aastal ja 40%ni 2040. aastal (vt. joonis 3 ja lisa 2). Selle põhjusena tuuakse eelkõige välja vanuriikka jõudvate 1940. aastate ja 1950. aastate sündipõlvkondade eelkäijate rohkust. Teisalt kahaneb aga peale 1990. aastate sündivate põlvkondade tööikka jõudmine (Puur, Põldma 2010: 14). Kasvav vanadussõltuvusmäär koos madala keskmise pensionieaga on ühed peamised riigi rahandust koormavad demograafilised tegurid.

Esitletud arengute taustal tuleb riigil kohanduda kulutuste muutustega erinevates eluvaldkondades. Üheks oluliseks on vanusega seotud kuluste hulka kuuluvad pensionieraldised. Pension on ka paljude vanemaealiste ainsaks sissetulekuallikaks. Eestis on

võimalikud järgmised riiklikud pensionid: vanadus-, töövõimetus-, toitjakaotus- ja rahvapension. Vanaduspensioniga meeste ja naiste puhul on 63 eluaastat. Vanaduspension jaguneb veel omakorda: edasilükatud ja ennetähtaegseks ning soodustingimustel vanaduspensioniks. Edasilükatud vanaduspensionil puhul suurendatakse pensionit 0,9% võrra iga edasi lükatud kuu eest. Ennetähtaegsele vanaduspensionile võib jääda kuni kolm aastat enne seadusekohast pensioniiga, kuid sel juhul väheneb pension 0,4% iga varem pensionile jäädud kuu eest. Ennetähtaegne pension määratakse inimese eluajaks ja seda ei maksta töötamise korral isikule, kes ei ole jõudnud üldisesse pensioniikka. (Pensionikeskus 2014; Sotsiaalkindlustusamet 2014)

Mitmed Euroopa riigid soodustasid 2000. aasta teises pooles varasemat ennetähtaegsele pensionile minekut, et vähendada töötuse määra (Grundy 2006: 110). Ka Eestis rakendati 2000. aasta esimesel aprillil seoses pensioniea suurendamisega ennetähtaegne vanaduspension, mille eesmärgiks oli leevendada üldise pensioniea tõusu tagajärjel pensionieelses vanuses töötuks jäänud isikute olukorda. (Riikliku pensioni määramise...2000)

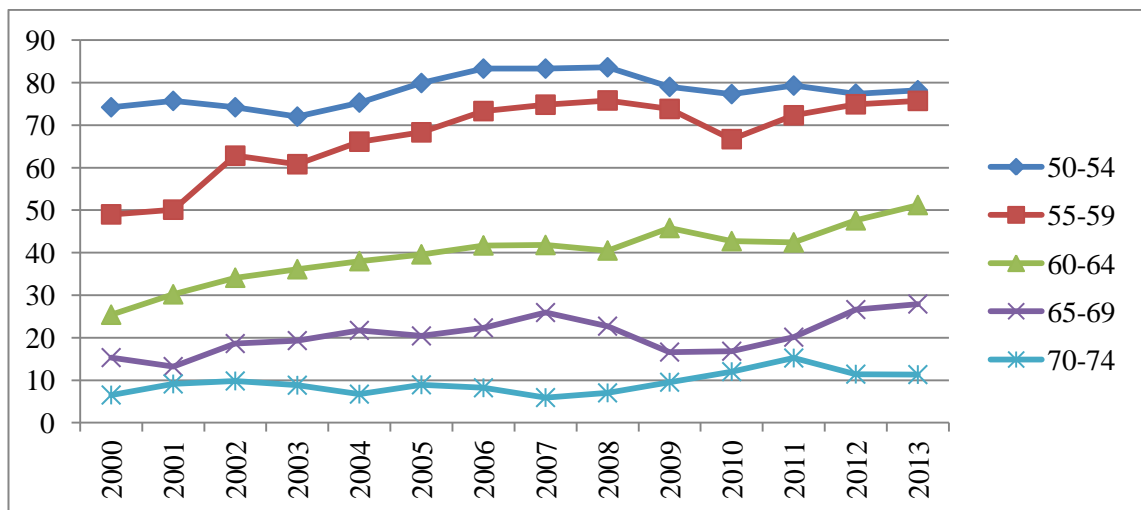
Sotsiaalkindlustusameti andmete põhjal suurenes Eestis ennetähtaegsele pensionile siirdujate arv märkimisväärselt 2008. aastal ning hõivemäärad langesid uuesti 2011. aastal. Seda eelkõige suure majanduskriisi tõttu aastal 2008 ning majanduse uue elavnemisega 2010. aastal. Kogu vanaduspensionäride arv on Eestis aasta-aastalt stabiilselt kasvanud, ulatudes 2013. aastal 297 413 pensionärini, mis on 73% üldpensionäride arvust (vt. lisa 3). Töövõimetuspensionäre oli 2013. aastal üldarvust 24%. Toitjakaotuspensionäride ja rahvapensioni saajate osakaal oli vastavalt 2% ja 2%. Võrreldes kümne aasta taguse seisuga on töövõimetuspensionäride osakaal Eestis peaaegu kahekordistunud – 2003. aastal oli see 14% ja 2013. aastal 24%. (Pensionikeskus 2014; Sotsiaalkindlustusamet 2014) Joonisel 4 toob autor välja erinevate pensioniliikide osakaalu pensionäride üldarvust.

Joonis 4. Erinevate pensioniliikide osakaal (%) pensionäride üldarvust aastatel 2001-2013. (Eesti Statistikaamet; autori arvutused).

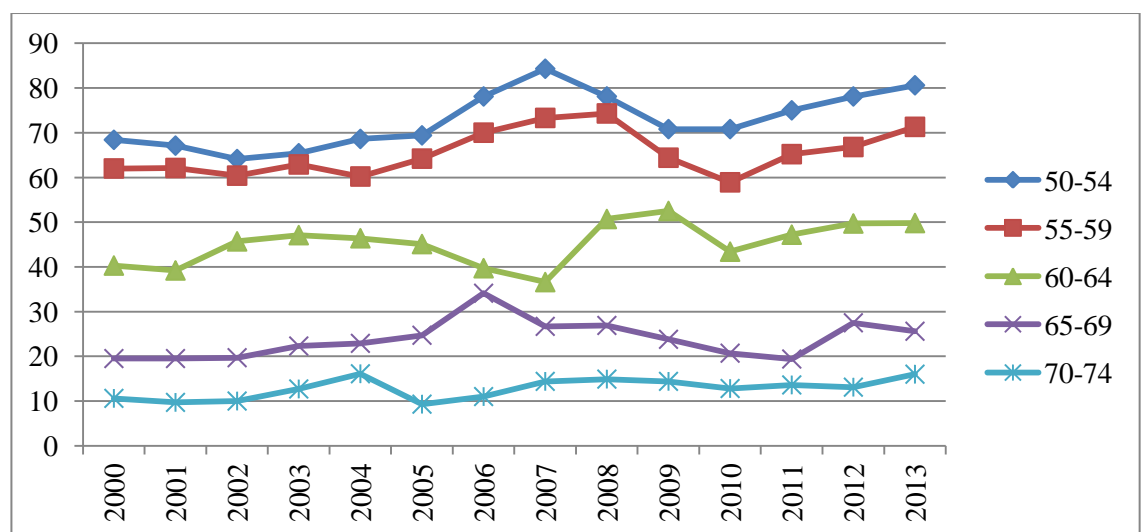
Madal pension (vanaduspension 314,96 eurot, samas keskmine brutokuupalk 986 eurot (Eesti Statistikaamet 2014)) ja elukvaliteedi säilitamine pensionieas soodustavad vanemaealiste jätkamist tööturul. Motivatsiooni annab ka teadmine, et riikliku pensioni makstakse välja koos töötasuga, nii et lisaks pensionile on võimalus teenida täis- või osalise koormusega töötamisega lisa pensionile. Peamine indikaator, millega vaadeldakse vanemate inimeste hõivet, on vanemaealiste tööhõive määr.

Vanemaealiste naiste tööhõive määr tõusis Eestis stabiilselt 2007. aastani kõigis vanuserühmades, ulatudes 50-54 aastaste vanusegrupis 83,3%-ni, samas vanuserühmas 70-74 eluaastased oli hõivatuid vaid 5,9% (vt. joonisel 5). Viimastel aastatel on märkimisväärselt tõusnud vanuserühmade 60-64 ja 65-69 eluaastased hõive, selle põhjuseks võib arvata, et töötasule on võimalik lisaks saada veel pensionit. Kui teha võrdlus kümne aasta põhjal, siis kõige enam on tõusnud hõive vanusegruppides 55-59 ja 60-64, mõlemad vastavalt 15 protsendipunkti. Viimasel kolmel aastal on märkimisväärselt tõusnud hõive määr vanuserühmades 55-59, 60-64 ja 65-69. See aga näitab, et tööjõud vananeb ning tööandjad peavad silmitsi seisma nii otseste kui ka kaudsete kasvanud tasudega töötajatele. Vanuserühma 70-74 eluaastased tööhõive on püsivalt kasvanud alates aastast 2007 hoolimata vahepealsest majanduskriisist (väikese erandiga langes 2011. aastal hõive 4 protsendipunkti).

Joonis 5. Naiste tööhõive määrade muutus vanuserühmas 50-74 eluaastat aastatel 2000-2013 (Eesti Statistikaamet; autori arvutused).

Vanemaealiste meeste tööhõives on enamjaolt näha sarnaseid muutusi võrreldes naiste hõivega. Vanuserühmad 50-54, 55-59 ja 65-69 on stabiilselt tõusnud aastani 2007, ulatudes 50-54 eluaastaste vanusegrupis 84%-ni ning 65-69 vanusegrupis 27%-ni (vt. joonis 6). Vanuserühm 60-64 näitas vastupidist trendi, 2007. aastal tõusis tööhõive vastavalt 14 protsendipunkti. 70-74 eluaastaste vanusegrupp on püsivalt kasvanud sarnaselt naistega alates aastast 2005. Kui teha võrdlus kümne aasta põhjal, siis kõige enam on kasvanud tööhõive vanusegruppides 50-54 ja 55-59, vastavalt 16 ja 8 protsendipunkti.

Joonis 6. Meeste tööhõive määrade muutus vanuserühmas 50-74 aastatel 2000-2013 (Eesti Statistikaamet; autori arvutused).

Vanemaealiste tööhõive muutustes on tähtsal kohal tööandjad – kas tööandjad arvestavad vananeva elanikkonnaga ning on selles suhtes planeerinud mingeid muudatusi, kuna traditsiooniline tööjõubaas, kust on harjutud värbama, on muutunud vanemaealisemaks. 2012. aasta sotsiaalteaduslike rakendusuuringu tekes keskus RAKE läbiviidud analüüsis leiti, et 82% tööandjatest ei ole tööjõu vananemisega seotud riske ettevõtte jaoks hinnanud (Esenberg *et al.* 2012: 66). Üldjuhul peavad tööandjad vanemaid inimesi vähem kompetentsemaks kui nooremaid ning seejuures ka vähem õpihimulisteks.

Hetkel Eestis kehtiv tööturu regulatsioon ei taga vanemaealistele töö kindlust. Lisaks ei eksisteeri spetsiifiliselt vanemaealistele suunatud tööturumeetmeid. (*Ibid*: 58. Vane- mate inimeste töötamist on samas oluline väärtustada, kuna sellest saadav tulu annab vanemaealisele majanduslikud ressursid, mis võimaldavad neil täisväärtuslikult vana- neda. Täiendavalt pakub töötamine ka mitmeid mittemateriaalseid ressursse, näiteks aitab luua või säilitada sotsiaalseid suhteid või võtta osa erinevatest ühiskondlikest tegevustest. Töötamine on üks tegur, mis mõjutab vanemaealiste toimetulekut ühis- konnas. Järgnevalt käsitleb töö autor mitmeid teisi tegureid, mis mõjutavad vanema- ealiste elukvaliteeti ning ühiskonnast isoleerituna tundmist.

2.2. SHARE uuringu andmete kirjeldus ja ülevaade Eesti vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust kujundavatest teguritest

Käesolevas alapunktis selgitatakse sotsiaalse tõrjutuse mudelis kasutatud selgitavaid muutujaid lähtuvalt erinevatest tööturu staatustest. Seda põhjusel, et varasemad uurin- gud on selgelt näidanud, et sotsiaalne tõrjutus on tihedalt seotud võimalusega tööturul osaleda. Vaatluse alla on võetud ka indiviidi iseloomustavad ja leibkonnaga seonduvad tegurid. Esmalt antakse ülevaade SHARE algandmetest ning uurimuse metodoloogiast.

SHARE (*The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*) on rahvusvahelise ulatusega innovaatiline multidistsiplinaarne uuring, mis hõlmab mikroandmeid vanema- ealiste tervise, sotsiaalmajandusliku staatuse ning sotsiaälvõrgustiku teemade kohta. Uuringus on küsitletud ligikaudu 85 000 üle 50-aastast vanemaealist 19 Euroopa Liidu

riigis (lisaks veel Iisrael). SHARE uuringut teostatakse iga kahe aasta tagant. Hetkel on toimunud 5 lainet, esimene neist toimus 2004. aastal. Uuringuga plaanitakse jätkata kuni aastani 2024. Paneeli moodustavad eelnevalt uuringusse kuuluvad vanemaealised ning igal uuringu aastal lisatakse ka üks osa uusi inimesi. Esimesse lainesse olid kaasatud Taani, Rootsi, Austria, Prantsusmaa, Saksamaa, Šveits, Belgia, Holland, Hispaania, Itaalia, Kreeka ning Iisrael. Teise lainesse lisandusid Tšehhi, Iirimaa ja Poola. Alates neljandast lainest 2010. aastal on liitunud SHARE uuringuga Eesti koos Ungari, Portugali ning Sloveeniaga. (The Survey of ... 2014)

SHARE küsitlusankeet koosneb erinevatest moodulitest. Eestikeelne küsitlusvorm sisaldab järgmisi küsimuste ja tegevuste osasid: demograafilised tunnused, sotsiaalsed võrgustikud, lapsed, füüsiline tervis, käitumuslik risk, kognitiivne võimekus, vaimne tervis, tervishoid, tööhõive ja pension, haardetugevus „*puff test*“, sotsiaalne toetus, finantsülekanded, majapidamine, leibkonna sissetulek, tarbimine, varad, tegevused, ootused. Töö autor kasutab käesolevas töös muutujaid järgmistest moodulitest: tegevused, varad, tarbimine, demograafilised tunnused, tervishoid, leibkonna sissetulek, füüsiline- ja vaimne tervis, sotsiaalne võrgustik, lapsed, tööhõive ja pension, majapidamine ning sotsiaalne toetus.

Käesolevas töös kasutatakse 2012. aasta 4. laine andmeid, kuigi projekti viimane laine viidi ellu 2013. aasta novembris, siis hetkel toimub andmete kogumine ning tulemused avaldatakse 2015. aastal. Vanemaealisi käsitletakse käesolevas töös vanuses 50-74 eluaastat. Erinevates uurimustes vaadeldakse vanemaealiste vanuselist piiri erisuguselt. Paljuski oleneb see konkreetse uurimuse kontekstist. Näiteks ÜRO definitsiooni kohaselt peetakse eakaks üle 60-aastast inimest. Samas statistikud defineerivad vanemaealist kui 65 eluaastast inimest. Erinevad tööhõivealased uuringud käsitlevad vanemaealistena 55-64-aastaseid, tervishoiu alastes uurimustes aga juba 45-aastaseid. (Aktiivse vananemise...2013: 7). Antud töösse kaasatud vanemaealiste vanuseline piir 50 ja sellest vanemad on tingitud just SHARE töö fookuses olevast vanuserühmast. Eesti kohta oli SHARE 4. laine andmebaasis 6 828 vaatlust. Esialgu eemaldati andmebaasist need vastajad, kes polnud 2010. aastal 50-74 aastased ehk kõik need, kelle sünniaasta oli pärast 1960ndat ja kelle sünniaasta eelnes 1936. aastale. Kokku jäi vaatlusi 4 768, neist mehi 1 987 ning naisi 2 781.

Lähtuvalt varasematest uurimustest ja SHARE andmete iseloomust, otsustas käesoleva töö autor vanemaealiste ebavõrdsuse analüüsimiseks kasutada binaarse valiku mudelit – logit. Logit-mudelit kasutatakse uuritava sündmuse ehk sõltuva muutuja toimumise tõenäosuse analüüsimiseks, kus sõltuv muutuja omab kahte väärtust. Sündmuse tõenäosuse hinnangud jäävad vahemikku 0 ja 1. Logit-mudeli puhul on tõenäosus, et toimub sündmus $P_i = P(Y_i = 1 | X_i)$ võimalik selgitada alljärgnevalt (Colin Cameron: 2005: 463-464; 469):

$$(1) P_i = P(Y_i = 1 | X_i) = \frac{e^{\beta x_i}}{1 + e^{\beta x_i}},$$

kus β on parameetrite ning x selgitava muutujate vektorid. Parameetrite märgid näitavad logit-mudelis sõltumatu muutuja mõju suunda sõltuvale muutujale. Parameetri positiivse märgi puhul on eksogeense muutuja mõju efekt endogeensele muutujale positiivne. Parameetri negatiivse märgi puhul on selgitava muutuja mõju sõltuvale muutujale negatiivne. Selleks, et saada teada, millist mõju omab tõenäosuse muutusele selgitava teguri ühikuline muutumine, on vaja leida marginaalsed efektid. Marginaalsed efektid sõltuvad sõltumatute muutujate väärtustest ning leitakse käesolevas töös selgitavate tegurite keskväärtustel. Andmeanalüüsiks kasutati tarkvaraprogrammi Stata 11.

Järgnevalt vaatleb töö autor sotsiaalse tõrjutuse mudelites kasutatavaid selgitavaid muutujaid erinevate tööühmade lõikes: pensionär, töötav pensionär, vanemaealine töötaja ja töötav vanemaealine. Töötavad pensionärid on valimis need, kes saavad riikliku pensioni, kuigi nad on ise määratlenud end pensionäriks.

Esmalt vaadeldi tabelis 10 50-74 aastaste vanemaealiste jagunemist vastavalt enda määratlusele tööturu staatuse põhjal. Selgub, et meeste ja naiste lõikes on pensionäre rohkem kui töötajaid. Töötavaid pensionäre on aga soo lõikes vaadatuna tööturu seisundit arvesse võttes sisuliselt võrdselt. Teisalt, meeste lõikes on töötuid oluliselt rohkem kui naiste, vastavalt 7,4% ja 4,5%. Vanemaealiste naiste ja meeste hulgas leidub kõige rohkem pensionäre vanuses 70-74 eluaastat (vt. lisa 4). Töötavate pensionäride osakaal on nii naiste kui ka meeste lõikes vanuses 55-59 eluaastat.

Tabel 10. 50-74 aastaste inimeste jagunemine tööturu staatuste lõikes, protsentides

Tööturu seisund	Naised	Mehed	Kokku
Töötav vanemaealine	33,0	36,5	34,5
Pensionär	51,7	45,0	48,9
Töötav pensionär	10,8	11,1	10,9
Töötav vanemaealine	4,5	7,4	5,7
Kokku	100,0	100,0	100,0

Allikas: SHARE andmebaas, autori koostatud.

Vaadeldes põhjuseid, miks vanemaealised tunnevad sotsiaalset tõrjutust, siis kõige sagedasem on selleks elamine materiaalses puuduses. Varasemate uurimuste põhjal on leitud (vt. alapeatükk 1.3), et vanemaealised tunnevad kõige enam materiaalsete tegurite mõju sotsiaalsele tõrjutusele. Jõukamatel vanemaealistel on enamasti kõrgem haridustase ja ka parem tervis ning täiendavate erinevate tegurite koosmõjus annavad sellised inimesed kõrgema subjektiivse hinnangu oma eluga rahulolule. Tuginedes SHARE andmetele tunnetavad naised kõige sagedamini rahapuudust (vt. tabel 11).

Tabel 11. Kui sageli tajutakse raha kui takistava tegurina, protsentides.

Kui sageli tuntakse rahapuudust	Naised	Mehed	Kokku
Mitte iial	16,3	17,6	16,8
Sageli	34,8	32,8	34,0
Mõnikord	31,9	30,4	31,3
Harva	15,6	14,7	15,2
Ei oska vastata	1,4	4,3	2,6
Keeldub vastamast	-	0,2	0,1
Kokku	100,0	100,0	100,0

Allikas: SHARE andmebaas, autori koostatud.

Vanemaealised, kes on paremal järel, on samas sotsiaalselt aktiivsemad ning seetõttu on oluliselt väiksem tõenäosus, et tuntakse ennast elust kõrvale jäetuna. SHARE andmete alusel tunnevad naised võrreldes meestega rohkem elust kõrvale jäämist (vt. tabel 12). Eelpool toodu sarnaneb varasemate uurimustega, kus leiti, et vanemad naised kogevad rohkem sotsiaalset tõrjutust läbi erinevate dimensioonide (vt. alapeatükk 1.3).

Tabel 12. Kui sageli tuntakse elust kõrvale jäämist, protsentides.

Kui sageli tuntakse elust kõrvale jäämist	Naised	Mehed	Kokku
Mitte iial	48,4	49,6	48,9
Sageli	8,2	7,9	8,0
Harva	21,2	20,3	20,9
Mõnikord	20,9	17,6	19,5
Ei oska vastata	1,3	4,4	2,6
Keeldub vastamast	-	0,3	0,1
Kokku	100,0	100,0	100,0

Allikas: SHARE andmebaas, autori koostatud.

Järgnevalt vaadeldakse sotsiaalset tõrjutust mõjutavaid individuaalseid tegureid – kodakondsuse ja haridustaseme jaotust. Muu kodakondsuse osakaal on kõige suurem nii meestel kui ka naistel töötute hulgas (vt. tabel 13). Võrreldes naistega on meestel muu kodakondsuse olemine üldiselt sagedasem.

Tabel 13. Individuaalsed tegurid erinevates tööturu staatuse rühmades, protsentides.

Individu- aalsed tegurid	Naised				Mehed			
	Töötav vanema- ealine	Pensio- när	Töötav pensio- när	Töötav vanema- ealine	Töötav vanema- ealine	Pensio- när	Töötav pensio- när	Töötav vanema- ealine
Kodakondsus								
Eesti kodakondsus	92,3	79,5	89,3	74,1	85,5	76,8	77,8	75,4
Muu kodakondsus	7,7	20,5	10,7	25,9	14,5	23,2	22,2	24,6
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Haridustase								
Alg- ja põhiharidus	6,5	27,3	4,7	11,8	9,6	28,4	10,4	24,0
Keskharidus	22,8	23,6	21,4	27,6	24,2	18,4	19,0	24,7
Kutseharidus	35,9	33,1	43,5	41,7	38,4	35,7	42,1	39,7
Kõrgharidus	34,7	15,9	30,1	18,9	27,7	17,4	28,5	11,6
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Allikas: SHARE andmebaas, autori koostatud.

Haridustaset peetakse samuti oluliseks sotsiaalset tõrjutust selgitavaks teguriks. Vaadeldes tabelit 13 erinevate tööturu staatuste lõikes, siis naispensionäride hulgas on kõige sagedasem kutseharidus, millele järgneb alg- ja põhiharidus. Töötavate naiste hulgas on sarnaselt kõige sagedasem kutseharidus ning sama tendentsi võib märgata ka

töötute vanemaealiste naiste lõikes. Meeste puhul selgub sarnaselt naistega, et kõige rohkem on haridustasemelt kutseharidusega vanemaealisi erinevates töörühmade staatustes. Ilmneb ootuspäraselt, et kõige rohkem omavad nii meeste kui ka naiste lõikes kõrgharidust töötajad ja töötavad pensionärid.

Vaadates järjest pikenevat vanemaealiste eluiga, peetakse tõrjutuse puhul oluliseks teguriks tervislikku seisundit ja sellega seotuid muutujaid. Hinnatakse inimeste subjektiivset ja objektiivset määratlust oma tervisele. SHARE andmebaasis eristati viit erinevat tervislikku seisundit (rahuldav, halb, suurepärase, väga hea, hea) (vt. tabel 14). Kõige madalamalt hindasid oma tervist naissoost pensionärid ning kõige kõrgemalt on seda hinnanud töötavad vanemaealised. Meeste puhul on hinnangud tervisele sarnased naistega.

Tabel 14. Tervislikud tegurid erinevates tööturu staatuse rühmades, protsentides.

Tervislikud tegurid	Naised				Mehed			
	Töötav vanemaealine	Pensionär	Töötav pensionär	Töötav vanemaealine	Töötav vanemaealine	Pensionär	Töötav pensionär	Töötav vanemaealine
Tervislik seisund								
Suurepärase	3,2	0,4	2,3	3,1	3,2	1,1	1,4	2,7
Väga hea	8,4	2,0	9,0	5,5	6,8	1,8	7,2	4,1
Hea	40,8	18,4	36,1	26,0	40,2	18,2	39,8	30,8
Rahuldav	42,2	56,3	43,8	52,0	43,3	53,6	47,1	44,5
Halb	5,0	22,6	8,7	12,6	6,3	25,1	3,6	17,8
Keeldub vastata	-	-	-	0,8	-	-	-	-
Ei oska vastata	0,4	0,2	-	-	0,3	0,2	0,9	-
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Põdenud depressiooni								
Jah	35,1	35,0	39,1	45,7	19,3	21,5	17,2	28,1
Ei	64,1	64,7	58,9	54,3	79,2	76,9	78,7	71,9
Keeldub vastata	-	-	-	-	0,1	-	-	-
Ei oska vastata	0,8	0,4	2,0	-	1,4	1,7	4,1	-
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Allikas: SHARE andmebaas, autori koostatud.

Lisaks füüsilise tervise näitajatele on oluline analüüsida indiviidi emotsionaalset enesetunnet (depressiooni põdemist). SHARE küsitluses mõeldakse depressiooni all väsi-

must, tüdimust, kurvameelsust, rusutud olekut, huvi kaotamist enamike asjade vastu. Kõige sagedamini tunnevad tüdimust ja masendust töötud vanemaealised (vt. tabel 14), mis on ka loogiline, kuna töötu olemine ja töö otsimine vanemas eas on stressirohkem võrreldes noorematega. Sellest tulenevalt võib vanem inimene põdeda depressiooni sagedamini. Vaadeldes erinevate rühmade lõikes, siis naispensionärid on põdenud kõige vähem depressiooni, järgnevad töötajad ning töötavad pensionärid. Meeste puhul on tendents natuke teistsugune, kõige vähem on depressiooni põdenud töötavad inimesed, järgnevad töötajad, kes saavad samal ajal pensioni ning pensionärid.

Järgnevalt vaatles autor vanemaealiste üldist eluga rahulolu (vt. tabel 15). SHARE uuringus oli eluga rahulolu skaala jaotatud vahemikuks 1-10. Autor koondas skaala kokku kolmeks kategooriaks, millest esimene väljendab rahulolematust (vastavalt skaalale 0-3). Teiseks kategooriaks hinnang skaalal 4-7, mis väljendab mõõdukat rahulolu ja viimaseks kõrge rahulolu skaalal 8-10. Ilmneb, et võrreldes töötavate vanemaealistega esineb pensionäridel ligikaudu kaks korda rohkem rahulolematust elu suhtes. Kõrge eluga rahulolu on enam levinud töötavate vanemaealiste hulgas.

Tabel 15. Emotsionaalse heaolu tegurid erinevates tööturu staatuse rühmades, protsentides.

	Naised				Mehed			
Emotsio- naalne heaolu	Töötav vanema- ealine	Pensio- när	Töötav pensio- när	Töötav vanema- ealine	Töötav vanema- ealine	Pensio- när	Töötav pensio- när	Töötav vanema- ealine
Eluga rahulolu								
Rahul- olematus	2,9	7,6	2,0	16,5	2,5	6,7	3,6	17,8
Mõõdukas rahulolu	52,3	55,2	55,9	55,1	48,5	54,1	49,8	69,2
Kõrge rahulolu	43,1	35,6	38,8	26,7	44,5	33,9	39,4	10,3
Ei oska vastata	1,6	1,8	3,3	1,57	4,3	5,0	7,2	2,7
Keeldub vastamast	-	-	-	-	0,2	0,3	-	-
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Lähedase isiku olemasolu								
Jah	96,6	97,1	96,0	96,8	93,1	93,4	91,9	89,0
Ei	3,8	2,9	4,0	3,2	6,9	6,6	8,1	11,0
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Allikas: SHARE andmebaas, autori koostatud.

Lähedase isiku olemasolu võib kaudselt mõjutada indiviidi meelestatust oma elule. Eluga rahulolu võib mõjutada ka sõbra/sõprade olemasolu. Oluliseks peetakse teadmist, et on olemas inimene, kellega saab arutada enda jaoks päevakohaseid teemasid. Üldiselt ilmneb, et võrreldes naistega omavad vanemaealised mehed vähem lähedast sõpra või sõpru (vt. tabel 15). Erinevate rühmade lõikes selgub, et olulise inimese puudumine on kõrgem töötutel meestel. See on kooskõlas teooriaga, kus ilmnes, et vanemaealised mehed, kes lahkuvad tööturult, tunnetavad üldjuhul rohkem eemaldumist sotsiaalsetest suhetest. See tuleneb eelkõige sellest, et üldjuhul enamus meeste sõpru on just töökaaslased. Nii meeste kui naiste lõikes ilmneb, et lähedase sõbraga suheldakse igapäevaselt või mitu korda nädalas ning selleks oluliseks inimeseks on kõige sagedamini abikaasa/elukaaslane (vt. lisa 6).

Tabel 16. Vaba aja tegevused erinevates tööturu staatuse rühmades, protsentides.

	Naised				Mehed			
Vaba aja tegevused	Töötav vanemaealine	Pensio-när	Töötav pensio-när	Töötav vanemaealine	Töötav vanemaealine	Pensio-när	Töötav pensio-när	Töötav vanemaealine
Tegutsenud vabatahtlikuna								
Ei ole tegutsenud	88,7	93,7	86,7	92,1	89,9	95,3	86,4	93,1
On tegutsenud	11,0	6,3	13,3	7,9	9,8	3,7	11,8	6,2
Ei oska vastata	0,3	-	-	-	0,3	0,9	1,8	0,7
Keeldub vastamast	-	-	-	-	-	0,1	-	-
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Osalenud õppe- või koolituskursusel								
Ei ole osalenud	64,2	95,5	69,2	76,4	79,5	96,3	78,3	93,1
Osalenud	35,4	4,5	30,8	23,6	20,3	2,7	19,9	6,2
Ei oska vastata	0,4	-	-	-	0,3	0,9	1,8	0,7
Keeldub vastamast	-	-	-	-	-	0,1	-	-
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Osalenud huvialaringis								
Ei ole osalenud	72,3	85,0	74,3	79,5	75,5	88,4	76,9	90,4
Osalenud	27,4	15,0	25,7	20,5	24,2	10,6	21,3	8,9
Ei oska vastata	0,3	-	-	-	0,3	0,9	1,8	0,7

	Naised				Mehed			
Vaba aja tegevused	Töötav vanema-ealine	Pensionär	Töötav pensionär	Töötav vanema-ealine	Töötav vanema-ealine	Pensionär	Töötav pensionär	Töötav vanema-ealine
Keeldub vastamast	-	-	-	-	-	0,1	-	-
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Allikas: SHARE andmebaas, autori koostatud.

Tabelis 16 vaadeldakse vanemaealiste vaba aja tegevustega seotud tegureid. Säilitamaks vanemate inimeste sotsiaalset aktiivsust, on oluline jälgida eakate vaba aja tegevusi. Ilmneb, et kõige aktiivsemalt veedavad oma vaba aega töötajad ja töötavad pensionärid. See on loogiline, kuna erinevad vaba aja tegevused nõuavad materiaalseid ressursse. Just viimane on oluline nüanss, miks just pensionärid ning töötud ei saa osaleda vaba aja tegevustes. Mehi ja naisi võrreldes ilmneb, et naissoost töötajate lõikes on kõrgem osaluse määr õppe- või koolituskursustel osalemisel.

Tabel 17. Pere- ja leibkondlikud tegurid erinevates tööturu staatuse rühmades, protsentides.

	Naised				Mehed			
Pere- ja leibkondlikud tegurid	Töötav vanema-ealine	Pensionär	Töötav pensionär	Töötav vanema-ealine	Töötav vanema-ealine	Pensionär	Töötav pensionär	Töötav vanema-ealine
Perekonnaseis								
Lahutatud	17,5	11,3	17,7	23,6	9,2	6,4	8,6	21,2
Abielus, elab koos abikaasaga	59,5	55,7	57,5	57,5	78,8	79,6	77,4	56,9
Abielus, elab abikaasast lahus	2,0	1,5	2,0	2,4	2,2	1,9	2,7	2,7
Vallaline, pole abielus kunagi olnud	8,9	5,8	8,7	7,1	5,9	6,2	8,1	17,8
Kooselu, notariaalselt sõlmitud varalepinguga	0,7	0,6	0,7	3,2	1,0	0,3	1,8	-
Lesk	11,5	25,2	13,4	6,3	2,9	5,6	1,4	1,4
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Lapsed								
1 -3 last	86,9	82,6	83,3	80,0	79,5	82,4	72,9	70,8

	Naised				Mehed			
Pere- ja leibkondlikud tegurid	Töötav vanema-ealine	Pensio-när	Töötav pensio-när	Töötav vanema-ealine	Töötav vanema-ealine	Pensio-när	Töötav pensio-när	Töötav vanema-ealine
4+ last	7,4	7,9	8,3	13,0	13,2	7,9	18,6	7,9
Ei ole lapsi	5,7	9,5	8,3	7,0	7,3	9,7	8,5	21,4
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Allikas: SHARE andmebaas, autori koostatud.

Teoreetilistes käsitlustes ning varasemates uurimustes ilmneb, et vanemaealised naised elavad võrreldes meestega sagedamini üksi. Selle põhjuseks peetakse naiste pikemat eluiga ning meeste uuesti abiellumist. Jälgides tabelis 17 pere- ja leibkondlikest teguritest muutujat perekonnaseis, siis selgub sarnaselt ka SHARE andmetest, et abielus vanemaealiste hulgas on mehi rohkem kui naisi ning leskede seas on naisi võrreldes meestega oluliselt rohkem. Kui naispensionäridest leski on 25,2%, siis meespensionäridest leski on vaid 5,6%. Lahutatute hulgas on samuti naiste osakaal võrreldes meestega suurem. Kõige sagedamini ei ole lapsi vanemaealiste töötute meeste hulgas. Suhteliselt sarnane on naiste lõikes ühe kuni kolme lapse jagunemine erinevate töörühmade vahel, teisalt on meeste puhul ühe kuni kolme lapse esinemissagedus kõrgem pensionäride hulgas. Nelja ja enama lapse olemasolu on kõige sagedasem vanemaealiste töötute naiste ning meestel töötavate pensionäride lõikes.

Pere- ja leibkondlikest teguritest on oluline jälgida veel ka leibkonnaliikme isikuhooldust. Erinevate tööturu staatuste lõikes hooldavad kõige rohkem oma pereliikmeid nais- ja meespensionärid (vt. lisa 5). Samas mees- ja naispensionärid vajavad ka kõige sagedamini abi enda hooldamisel. Veidi ootamatult ilmneb, et abivajajate hulgas on palju töötavaid pensionäre. SHARE küsitluses on küsitud inimestelt „*Kui sageli te olete tundnud, et perekondlikud kohustused takistavad teil teha seda, mida tahate?*“ Üllatav on see, et pensionärid, kes hooldavad kõige sagedamini kedagi oma leibkonna liikmetest, on märkinud vastusevariandiks „*mitte iial*“ – vastavalt naispensionärid 64,2% ja pensionäridest mehed 55,7% (vt. lisa 5). Erinevate rühmade lõikes tunnevad sagedamini tavaliselt vanemaealised töötajad naised perekondlike kohustusi takistava tegurina ning meeste lõikes töötud vanemaealised.

Viimase aspektina vaadeldakse materiaalseid tegureid. Oluliseks peetakse, kuidas vanemaealised määratlevad oma majanduslikku olukorda. Esmalt vaatles töö autor leibkonna majanduslikku toimetulekut, millele antud hinnang on indiviidi lõikes subjektiivne. Kõige suuremate majanduslike raskustega seisavad silmitsi töötud vanemaealised, neile järgnevad pensionärid (vt. tabel 18). Kõige paremini tulevad majanduslikult toime töötavad pensionärid, mis on ka võrdlemisi loogiline, kuna teenitud lisa pensionitasule, mõjutab oluliselt leibkonna majanduslikku olukorda. Üllatav on see, et suur osakaal töötavaid vanemaealisi tulevad majanduslikult toime mõningate raskustega. Vanemaealistel puhul on oluline omada oma kodu, et ei peaks tegema lisaväljaminekuid üürimaksele seda niigi väikeste sissetulekute puhul. Samas tuleb just SHARE uuringus välja, et üürnike osakaal on kõige suurem naispensionäride hulgas, millele järgneb töötu vanemaealine (vt. lisa 7). Meestel puhul on märgata veidike erinevat tendentsi, kuna üürnike osakaal on kõige suurem töötute hulgas (järgnevad töötavad vanemaealised).

Tabel 18. Materiaalsed tegurid erinevates tööturu staatuse rühmades, protsentes.

Materiaalsed tegurid	Naised				Mehed			
	Töötav vanemaealine	Pensionär	Töötav pensionär	Töötu vanemaealine	Töötav vanemaealine	Pensionär	Töötav pensionär	Töötu vanemaealine
Leibkonna majanduslik toimetulek								
Ei oska vastata	0,2	0,2	0,5	-	0,2	-	-	-
Ilma mingite raskusteta	18,2	9,7	19,1	4,8	22,6	12,3	23,3	2,5
Mõningate raskusteta	38,4	33,2	39,6	17,3	38,8	36,1	32,3	11,1
Suurte raskustega	11,7	17,4	12,7	38,5	7,3	11,5	9,0	63,0
Mõningate raskustega	31,5	39,5	28,1	39,4	31,1	40,1	35,3	23,5
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Allikas: SHARE andmebaas, autori koostatud.

Lähtudes eelpool vaadeldud individuaalsetest, pere- ja leibkondlikest, tervislikest, emotsionaalsete, vaba aja ning materiaalsest teguritest võib järeldada, et vanemate inimeste grupid, kes „töötavad“, „töötavad ja saavad pensionitasu“, „pensionärid“ või „töötud“ on sageli erinevad. Antud võrdlusest ilmneb jaotus, et vanemaealised töötajad

ja töötavad pensionärid on kõrgema haridusega võrreldes pensionäride ja töötutega. Ligikaudu pooled vanemaealistest peavad oma rahulolu eluga mõõdukaks, alla veerandi eakatest on aga eluga rahulolematud.

Analüüsides vaba aja tegevusi, siis „töötavad vanemaealised“ ja „töötajad“, kes saavad lisaks pensioni, on aktiivsemad veetma oma vaba aega kui „pensionärid“ ja „töötud“. Vanemaealiste puhul võib see olla oluliseks teguriks tundmaks sotsiaalset tõrjutust. Majanduslikest teguritest lähtuvalt tulevad kõige paremini toime „töötajad, kes saavad veel pensionitasu“. Samas ka pensionäride vastustest ilmneb, et nad tulevad majanduslikult toime mõningate raskustega. Töötud hindavad oma rahalisi ressursse puudulikeks. Järgmises alapeatükis toob töö autor läbi ökonomeetrilise analüüsi välja tegurid, mis mõjutavad vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust.

2.3. Eesti vanemaealiste sotsiaalse tõrjutuse mudelid

Käesolevas alapeatükis hinnatakse kolme mudelit, võttes aluseks teoreetilises käsitluses ja varasemates uurimustes kasutatud lähenemismeetodeid. Autori arvutuste läbi selgitatakse välja tegurid, mis on seotud vanemaealiste sotsiaalse tõrjutusega. Esimeses mudelis vaadeldakse muutujaid, mis põhjustavad vanemaealiste elust kõrvale jäämist. Teises mudelis vaadeldakse neid tegureid, mis põhjustavad vanemaealistel tunnet, kus raha on nende jaoks elus takistavaks teguriks. Kolmandas mudelis vaadeldaks aga neid muutujaid, mis mõjutavad vanemaealiste leibkonna majanduslikku toimetulekut.

Esmalt annab töö autor ülevaate analüüsis kasutatavatest selgitavatest muutujatest (vt. tabel 19). Tegurite liigitamisel kategooriatesse lähtuti alapeatükis 1.3 välja toodud jaotusest. Muutujate valikul on arvestatud varasemate uurimuste, teoreetilise kontseptsiooni ning SHARE andmebaasi võimalustega (eelkõige silmas pidades andmete olemasolu ja nende sobivust käesoleva töö raames teostatavaks analüüsiks).

Tabel 19. Tõrjutuse mudelis kasutatud muutujate kirjeldus.

	Muutuja	Muutuja defineerimine
Sõltuv muutuja	Elust kõrvale jäämine	Tuntakse elust kõrvale jäämist = 1; ei tunta elust kõrvale jäämist = 0
	Raha takistava tegurina	Raha tajumine takistava tegurina = 1; Raha ei ole takistav tegur = 0
	Leibkonna hea majanduslik toimetulek	Leibkonna majanduslik toimetulek hea = 1; Leibkonna majanduslik toimetulek mitte hea = 0
Individaalsed tegurid	Sugu	Mees = 1; naine = 0
	Kodakondsus	Eesti = 1; muu = 0
	Haridus	Alg- ja põhiharidus võrdluses keskkooli, kutsehariduse ja kõrgharidusega
Tervislikud tegurid	Tervislik seisund	Rahuldav ja halb võrdluses suurepärane, väga hea, hea
	Põdenud depressiooni	Põdenud depressiooni = 1; ei ole põdenud depressiooni = 0
Vaba aja tegurid	Vabatahtlikuna tegutsenud	On tegutsenud = 1; ei ole tegutsenud = 0
	Huvialaringis osalemine	On osalenud = 1; ei ole osalenud = 0
	Täiendõppe/koolitusel osalemine	On osalenud = 1; ei ole osalenud = 0
Emotsionaalse heaolu tegurid	Eluga rahulolu	Mõõdukas rahulolu ja kõrge rahulolu võrdluses rahulolematusega
	Lähedase sõbra olemasolu	Jah = 1; Ei = 0
Pere- ja leibkondlikud tegurid	Perekonnaseis	Abielus, kooselu = 1; lahutatud, vallaline, lesk, abielus, elab lahus = 0
	Lapsed	1-3 last = 1; 4+ last = 2; ei ole lapsi = 0;
	Perekondlikud kohustused kui takistav tegur	Jah = 1; Ei = 0
	Leibkonnaliikme hooldamine	Jah = 1; Ei = 0
	Teid abistatud leibkonnas	Jah = 1; Ei = 0
Materiaalsed tegurid	Eluruum	Omanik = 1, ei ole omanik = 0
	Toimetulek	Ilma suuremate või ilma mingite raskusteta = 1; suurte või mõningate raskustega = 0
Töötamisega seotud tegurid	Töölane positsioon	Oskus- ja käsitööline, lihttööline, seadme- ja masinaoperaator, teenindus- ja müügitöötaja, põllumajandus või kalanduse oskustööline võrdluses kõrgem ametnik või juht; tippspetsialist, ametnik, kaitseväelane, keskastme spetsialist ja tehnik

Allikas: autori koostatud.

Individaalsetest teguritest on soo kaasamine mudelisse oluline, kuna varasemates uurimustes on see kõige enam uuritud tegur ning enamasti jõutud tulemuseni, et võrreldes meestega on naistel suurem tõenäosus tunda oma elus tõrjutust. Üksindust

hinnatakse mudelis läbi pere- ja leibkondliku teguri, kus ühelt poolt vaadeldakse inimese kooselu staatust (abielus, elukaaslase olemasolu) ja teiselt poolt üksi elavaid indiviide (lesk, vallaline, lahutatud, abielus aga elab lahus). Antud muutuja põhjal võiks eeldada, et üksi elavad vanemaealised tunnevad oma elus suurema tõenäosusega, et raha on neile takistavaks teguriks võrreldes koos elavate eakatega (vt. alapeatükk 1.3 Mirati, Yu (2011); Barnes *et al.* (2006); Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008; Kim *et al.* 2013) jt). Individaalsetest teguritest on mudelisse kaasatud veel vanus. Seda põhjusel, et varasemate uurimuste põhjal võiks järeldada, et vanuse suurenedes tunneb individ suurema tõenäosusega sotsiaalset tõrjutust (vt. alapeatükk 1.3 Hrast *et al.* (2013); Kohli *et al.* (2009); Purcell (2008)).

Varasemates uuringutes on läbi viidud heleda- ja mustanahaliste võrdlust või uuritud keeleoskuse mõju. Töö autor soovis kasutada keeleoskuse muutujat, kuid SHARE andmebaasis puuduvad vastavad andmed ning mudelisse sai seetõttu kaasatud kodakondsuse näitaja. Lisaks individaalsetele teguritele on mudelisse sisse toodud hariduse muutuja, kus vaatluse all on kõrgharidus, keskharidus ning kutseharidus võrrelduna alg- ja põhiharidusega. Seda eelkõige põhjusel, et madalama haridusega vanemaealisi peetakse oluliselt suurema tõenäosusega tõrjutuks võrreldes kõrgema haridusega (vt alapeatükk 1.3 Kohli *et al.* (2009); Yekkalem (2012) jt).

Pere- ja leibkondlikest teguritest kaasatakse mudelisse veel ka muutuja „lapsed“, mille puhul võetakse baasiks ilma lasteta vanemaealised võrreldes neid kuni kolme või nelja ja enama lapsega vanemaealisega. Varasemate uuringute põhjal võiks eeldada, et vanemad inimesed, kellel pole lapsi tunnevad suurema tõenäosusega elust kõrvale jäämist kui materiaalselt tõrjutust (vt alapeatükk 1.3 Barnes *et al.* (2006); Kneale (2012); Bachrach (1980)). Lisaks vaadeldakse veel isikuhooldust, mille puhul võetakse vaatluse alla muutuja „abistanud isikuhoolduses leibkonnaliiget“ ning teiseks „iseennast abistatud leibkonnas“. Mõlema muutuja puhul võiks eeldada positiivset seost sotsiaalse tõrjutusega.

Töötamisega seotud teguritest on mudelisse kaasatud tööalane positsioon. Antud muutuja puhul võetakse vaatluse alla oskus- ja käsitööline, lihttööline, seadme- ja masinaoperaator, teenindus- ja müügitöötaja, põllumajandus või kalanduse oskustööline võrreldes kõrgema ametipositsiooniga. Käesolevas töös esindavad kõrgemat ameti-

positsiooni kõrgem ametnik või juht, tippspetsialist, ametnik, kaitseväelane, keskastme spetsialist ja tehnik. Seda eelkõige põhjusel, et varasemate uurimuse põhjal võiks eeldada, et mida kõrgem on inimese ametipositsioon, seda väiksem on tõenäosus tunda materiaalsel tõrjutust (vt alapeatüki 1.3 näiteks Mirati, Yu (2011)). Vaba aja teguritest on kaasatud mudelisse vabatahtlikuna tegutsemine, huvialaringis- ning koolitustel osalemine. Aktiivselt vaba aega veetvad vanemaealised tunnevad eelduste kohaselt väiksema tõenäosusega elust kõrvale jäämist.

Tervisega seotud teguritest on mudelisse kaasatud muutuja „indiviidi subjektiivne hinnang oma tervise kohta“. Vaatluse alla on võetud rahuldava ja halva tervisega inividid võrdluses suurepärase, väga hea ja hea tervisliku seisundiga. Eelduste kohaselt tunnevad vanemaealised, kes on hinnanud oma tervise halvaks või rahuldavaks, rohkem ühiskonnast isoleeritust (vt alapeatükki 1.3 Barnes *et al.* (2006); Yekkalem (2012); Callander *et al.* (2012); Kneale (2012)). Varasemates uurimustes on põhjalikumalt uuritud vanemaealiste ligipääsu tervishoiusüsteemile, kahjuks ei saanud töö autor antud muutujat mudelisse lisada, kuna SHARE küsimustikus puudus sellekohane küsimus. Lisaks vaadeldakse veel depressiooni põdemist. SHARE küsimustikus mõeldakse selle all väsimust, tüdimust, kurvameelsust, rusutud olekut ning huvi kaotamist enamike igapäevaste ja eluliste asjade vastu. Eelduste kohaselt vanemaealistel, kes on äsja suundunud pensionäri staatusesse ning kaotades seega sissetulekut, on suurem tõenäosus põdeda depressiooni (vt alapeatükki 1.3 Mapoma, Masaiti (2012); Kneale (2012); Gilman *et al.* (2012)).

Emotsionaalsetest teguritest on mudelisse kaasatud eluga rahulolu ja sõbra olemasolu näitajad. Võib arvata, et positiivselt meelestatud vanemaealised tunnevad väiksema tõenäosusega sotsiaalset tõrjutust nii majanduslikus kui ka sotsiaalses dimensioonis. Eelduste kohaselt peaksid vanemaealised tundma sõbra olemasolu korras väiksema tõenäosusega sotsiaalset tõrjutust (vt alapeatükk 1.3 näiteks Hrast *et al.* (2013)).

Materiaalsetest teguritest on mudelisse kaasatud varasemates uuringutes kõige suurema mõjuga muutuja ehk „sissetuleku“ näitaja. Sissetulek on iga indiviidi jaoks delikaatne küsimus. Antud põhjusel võis ka SHARE andmebaasis näha probleemseid andmeid. Paljud on jätnud nende sissetulekut puudutavale küsimusele vastamata ning selles esineb ebarealistlikke andmeid. Näiteks mõned vanemaealised on väitnud, et nende

netotöötasu aastas on alla 100 euro. Sellest hoolimata analüüsitakse käesoleva töös sissetuleku muutujaga mudelit.

Vanemaealiste sissetuleku alla kuuluvad aastane netotöötasu ja pensionitasu. Sissetulek on kaasatud mudelisse logaritmitud kujul. Materiaalsetest teguritest on mudelisse lisatud veel ka leibkonna majandusliku toimetuleku muutuja, mille puhul võetakse vaatluse alla leibkonnad, kes tulevad toime ilma suuremate või mingite raskusteta võrdluses suurte või mõningate raskustega. Eelduste kohaselt vanemaealised, kes hindavad oma leibkonna majanduslikku toimetulekut heaks, tunnevad väiksema tõenäosusega materiaalet tõrjutust. Varasemates uurimustes on analüüsitud ka säästude mõju tõrjutusele, kuid SHARE küsimustikus vastavat temaatikat käsitlev küsimus puudus. Teistest materiaaletest teguritest on veel mudelisse kaasatud kinnisvara omamine. Seoses varasemate uuringutega võiks eeldada, et vanemaealised, kes omavad isiklikku kodu, tunnetavad väiksema tõenäosusega materiaalet tõrjutust. Järgnevalt tuuakse välja hinnatud mudelite analüüsi tulemused. Esimesena tutvustatakse elust kõrvale jäämise mudeli hindamise tulemusi (vt tabel 20).

Tabel 20. Logit-mudeli marginaalsed efektid „elust kõrvale jäämise“ mudelis.

Muutuja	Üldmudel		Naised		Mehed	
	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga
Sugu (mees)	0,011	0,022				
Vanus	0,007	0,027	0,015	0,033	-0,013	0,047
Vanuse ruut	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Eesti kodakondsus	-0,056**	0,028	-0,096***	0,035	0,021	0,047
Keskharidus ¹	-0,02	0,034	-0,003	0,042	-0,056	0,059
Kutseharidus	0,027	0,031	0,026	0,038	0,027	0,053
Kõrgharidus	0,048	0,035	0,015	0,043	0,124**	0,06
Depressiooni põdenud	0,126***	0,022	0,124***	0,026	0,130***	0,042
Rahuldav tervis ³	0,134***	0,023	0,133***	0,029	0,133***	0,04
Halb tervis	0,255***	0,03	0,256***	0,037	0,253***	0,055
Mõõdukas eluga rahulolu ²	-0,175***	0,045	-0,126**	0,055	-0,285***	0,081
Kõrge eluga rahulolu	-0,314***	0,044	-0,273***	0,054	-0,402***	0,074
Sõbra olemasolu	-0,045	0,052	-0,021	0,075	-0,064	0,074
Vabatahtlikuna tegutsenud	-0,066*	0,037	-0,047	0,045	-0,127*	0,066
Õppekursusel	-0,017	0,031	-0,004	0,037	-0,044	0,058

Muutuja	Üldmudel		Naised		Mehed	
	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga
osalenud						
Huvialaringis osalenud	-0,054**	0,026	-0,039	0,032	-0,081*	0,047
Perekonnaseis (kooselu)	-0,036	0,022	-0,036	0,027	-0,048	0,042
1-3 last ⁴	-0,036	0,037	-0,044	0,047	-0,02	0,063
4 ja enam last	-0,122**	0,048	-0,066	0,064	-0,208***	0,071
Perekond takistav tegur	0,247***	0,02	0,229***	0,025	0,293***	0,035
Leibkonnaliikme hooldamine	-0,006	0,023	0,022	0,028	-0,069*	0,041
Teid abistatud	0,082***	0,027	0,070**	0,032	0,115**	0,052
Hea majanduslik toimetulek	-0,132***	0,022	-0,122***	0,027	-0,159***	0,038
Waldi chi2	553,53 p=0,000		348,7 p=0,000		228,4 p=0,000	
Pseudo R	0,1343		0,1288		0,1873	
Vaatluste arv	2974		1954		1020	

Allikas: autori koostatud.

Märkused: *** näitaja on oluline olulisuse nivool 0,01; ** näitaja on oluline olulisuse nivool 0,05; * näitaja on oluline olulisuse nivool 0,1. Marginaalsed efektid on leitud muutujate keskväärtuste kohal.

¹ Haridustasemeid võrreldakse alg- ja põhiharidusega.

² Eluga rahulolu võrreldakse rahulolematusega.

³ Tervise seisundeid võrreldakse suurepärase, väga hea, hea tervisega.

⁴ Laste arvu võrreldakse laste puudumisega.

Tulemused on esitatud nii üldiselt kui ka soo lõikes eraldi. Vaatluste arv on mudelis 2974, kirjeldatuse tase 13,43% (Pseudo R^2). Kuna mudeli kirjeldusvõime on väga madal, siis mudeli headuse testimiseks viidi täiendavalt läbi Hosmer-Lemeshow test. Selgus, et $prob F > 0,05$, selle kohaselt võib jääda nullhüpoteesi juurde ja väita, et mudel on aktsepteeritaval tasemel (Discovering statistics ... 2005).

Nii üldises kui ka naiste mudelist ilmneb, et Eesti kodakondsuse omamine võrreldes muu kodakondsusega on elust kõrvale jäämisega negatiivselt seotud – vähendab sotsiaalset tõrjutust vanemas eas. Haridustaseme võrdluses selgub, et mida kõrgem on haridustase, seda suurem on tõenäosus, et tuntakse elust kõrvale jäämist. Vaadeldes tulemusi soo lõikes eraldi, siis naiste hulgas ei ole ükski haridusega seotud muutuja statistiliselt oluline. Meeste lõikes on näha, et kõrgharidusega vanemaealistel on võrreldes alg- ja põhiharidusega vanemate inimestega suurem tõenäosus tunnetada elust

kõrvale jäämist. Taoline tulemus on vastuolus varasemate uurimustega, kus kõrgem haridustase just vähendab tõrjutust ühiskonnast (vt näiteks alapeatükk 1.3 Mirati, Yu (2011); Barnes *et al.* (2006)). Arvestades, kui palju on Eestis kõrgharidusega inimesi, siis tänapäeva ühiskonnas kõrgem haridustase ei pruugi kokkuvõttes enam paremat elukvaliteeti tagada. Seda just sotsiaalse lävimise aktiivsus ja võimalusi vanemas eas silmas pidades.

Samas võib olla tekkinud olukord, kus kõrgema haridusega vanemaealised mehed töötavad suurema koormusega (mehi peetakse reeglina leibkonna ülalpidajateks). Samal ajal muutub vaba aeg vanemas eas väärtuslikumaks ning sellest tulenevalt võidakse tunda töö tõttu pidevat ajapuudust, et osa võtta sotsiaalsetest tegevustest. Vaadeldes vaba aja tegureid selgub nii üldises mudelis kui ka meeste mudelis, et kui vanemaealine on tegutsenud vabatahtlikuna ja osalenud huvialaringis, siis on tal väiksem tõenäosus tunda elust kõrvale jäämist. Tulemus on ootuspärane, kuna inimeste sotsiaalne aktiivsus on üheks olulisemaks teguriks võitlemaks sotsiaalse tõrjutuse vastu.

Vaadeldes pere- ja leibkondlikke tegureid, siis sotsiaalse tõrjutusega olid seotud laste arv, isikuhooldus kui ka perekondlikud kohustused. Nelja ja enama lapse olemasolu on negatiivselt seotud elust kõrvale jäämisega. Tulemus on kooskõlas Barnes *et al.* (2006) ja Bachrach (2006) töödega. Vaadeldes soo lõikes eraldi, siis meeste puhul on nelja ja enama lapse olemasolu negatiivselt seotud elust kõrvale jäämisega. Naiste seas antud tegur oluline ei olnud. Kui vanemaealine on hooldanud oma leibkonna liiget, siis on väiksem tõenäosus, et ta tunneb elust kõrvale jäämist võrreldes mitte abistavate vanemaealistega. Teisalt, kui vanemaealist ennast on abistatud isikuhoolduses, siis marginaalse efekti märk on positiivne, mis tähendab, et tal on suurem tõenäosus tunda elust kõrvale jäämist.

Ka soo lõikes eraldi on isikuhoolduses abi vajajate muutuja positiivselt tõrjutusega seotud. Kuivõrd vanemaealised tajuvad, et perekondlikud kohustused takistavad neil teha asju, mida nad tahaksid. Kui vanem inimene tajub perekondlike kohustusi takistusena, siis ollakse suurema tõenäosusega sotsiaalselt tõrjutud. Oluline on märkida, et marginaalsete efekti väärtus on kõrge. Perekonna kui takistava teguri seos elust kõrvale jäämisega avaldus meestel eriti tugevalt. Taolist tendentsi saab põhjendada juba eelpool mainitud suurema survega meestele kui perekonna eest hoolitsejatele.

Sotsiaalsetest muutujatest oli elust kõrvale jäämisega seotud vanemaealiste üldine rahulolu eluga. Eluga rahulolu kasv on tõrjutusega negatiivselt seotud – kui vanemaealine on oma eluga rahul, siis on väiksem tõenäosus, et ta on sotsiaalselt tõrjutud võrreldes vanemaealisega, kes tunneb rahulolematust elu suhtes. Kõrgem rahulolu on mitte tõrjutusega kõige tugevamalt seotud. Ka meeste ja naiste lõikes on kõrge eluga rahulolu negatiivselt tõrjutusega seotud. Tulemus on võrdlemisi loogiline, kuna eluga rahulolematuse kasvades väheneb indiviidi huvi ka erinevate sotsiaalsete tegevuste vastu. Marginaalsete efektide väärtused oli võrreldes naistega meeste lõikes kõrgemad.

Meelestatus eluga rahulolu suhtes on kaudselt seotud indiviidi tervisliku seisundiga. Mida madalamad on hinnangud tervisele, seda suurem on tõenäosus elust kõrvale jäämisele. Ka see tulemus on ootuspärane. Palju oleneb inimese tervisliku seisundi tõsidusest, kuid üldjuhul halb tervislik seisund raskendab vanemaealistel ühiskondlikest tegevustest osavõtmist. Sarnasele tulemustele jõuti ka varasemates uurimustes, näiteks Hrast *et al.* (2013) (vt alapeatükk 1.3). Oluline on jälgida ka vaimse tervise näitajaid. Depressiooni põdemine suurendab tõenäosust elust kõrvale jäämise tunde tekkimisele võrreldes vanemaealistega, kes pole põdenud depressiooni. Tulemus on kooskõlas varasemate uurimustega (vt näiteks alapeatükis 1.3 Kneale (2012), Gilman *et al.* (2012)).

Materiaalsetest teguritest kasutati muutujat leibkonna toimetulek. Leibkonna majanduslik toimetulek oli tõrjutustega negatiivselt seotud – kui vanemaealine hindas, et tema leibkond tuleb toime ilma suuremate või mingite raskusteta võrreldes raskustega või mõningate raskustega toimetuleku puhul, siis vähendas see sotsiaalse tõrjutuse tõenäosust. Ka soo lõikes on vanemaealiste parem majanduslik toimetulek elust kõrvale jäämisega negatiivselt seotud. Varasemates uuringutes on samuti leitud leibkonna kõrgema sissetuleku negatiivset seost tõrjutusega (vt alapeatükk 1.3 Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008)).

Kuna teoreetilise käsitlemise ja varasemate uuringute põhjal ilmnes, et suhtlemine aitab vähendada tõrjutust, siis soovis käesoleva töö autor analüüsida, millised tegurid mõjutavad vanemaealiste suhtlemise sagedust. Paraku ei tulnud suhtlemise sageduse mudel statistiliselt oluline ja vaid vähesed muutujad olid olulised. See võis tuleneda sellest, et ligikaudu 90% vanemaealistest suhtleb vähemalt kord nädalas perekonna või

lähedastega, neist 37% igapäevaselt. Sellest võib järeldada, et vanemaealised eestlased on väga aktiivsed suhtlejad oma lähedastega ning ka vastupidi.

Käesolevas töös hinnati teisena „raha tajumist kui takistava tegurina“ mudelit, et välja selgitada, kuivõrd sarnased või erinevad on need tegurid, mis mõjutavad sotsiaalset ja materiaalist tõrjutust (vt tabel 21). Eesti kodakondsuse omamine on nii üldises mudelis kui naiste mudelis negatiivselt seotud rahapuudusega. Naiste seas on oluline perekonnaseis – üksinda jäänud vanemaealised naised tunnevad suurema tõenäosusega rahapuudust võrreldes kooselus viibivate naistega. Taolist tendentsi saab jällegi põhjendada meeste lühikese elueaga ning seetõttu on naistel suurem tõenäosus vanemas eas üksi jääda ja tunda puudust materiaalistest ressurssidest.

Kui vanemaealine tajub perekondlikke kohustusi takistavana, siis suurema tõenäosusega ta tajub ka oma elus rahapuudust. Vanemaealised, kes hindavad kõrgelt oma rahulolu eluga, tunnetavad väiksema tõenäosusega, et raha takistab neil teha seda, mida nad tahaksid. Selgub ootuspäraselt, et hea majanduslik toimetulek on negatiivselt seotud rahapuudusega. Oma kodu omamine vähendab rahapuuduse tunnet, mis on ka loomulik, kuna renditasu arvelt hoitakse kulusid kokku.

Tabel 21. Logit-mudeli marginaalsed efektid „raha kui takistav tegur“ mudelis.

Muutuja	Üldmudel		Naised		Mehed	
	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga
Sugu (mees)	-0,015	0,011				
Vanus	-0,007	0,013	-0,02	0,015	0,014	0,024
Vanuse ruut	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Eesti kodakondsus	-0,034***	0,012	-0,050***	0,013	-0,007	0,024
Keskharidus ¹	0,018	0,015	0,021	0,016	0,013	0,03
Kutseharidus	-0,004	0,015	-0,008	0,017	0,016	0,027
Kõrgharidus	0,007	0,017	0,008	0,019	0,005	0,032
Rahuldav tervis ³	0,008	0,011	0,007	0,012	0,007	0,02
Halb tervis	0,007	0,017	-0,004	0,02	0,026	0,03
Mõõdukas eluga rahulolu ²	-0,049	0,032	-0,035	0,037	-0,068	0,057
Kõrge eluga rahulolu	-0,156***	0,052	-0,137**	0,06	-0,178**	0,091
Vabatahtlikuna tegutsenud	-0,003	0,017	-0,021	0,021	0,03	0,026
Õppekursusel osalenud	0,013	0,013	0,008	0,014	0,019	0,026
Huvialaringis	-0,007	0,012	-0,012	0,014	0,006	0,022

Muutuja	Üldmodel		Naised		Mehed	
	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga
osalenud						
Perekonnaseis	-0,014	0,01	-0,020*	0,011	0,005	0,022
Leibkonnaliikme hooldamine	-0,005	0,011	0,002	0,012	-0,015	0,022
Teid abistatud	-0,02	0,014	-0,008	0,014	-0,049	0,033
Perekond takistav tegur	0,083***	0,01	0,075***	0,011	0,092***	0,018
1-3 last ⁴	0,02	0,019	0,026	0,022	0,013	0,034
4 ja enam last	0,026	0,019	0,027	0,02	0,025	0,036
Kodu omamine	-0,027**	0,013	-0,01	0,015	-0,072***	0,022
Hea majanduslik toimetulek	-0,171***	0,014	-0,165***	0,017	-0,162***	0,023
Oskus- ja käsitööline ⁵	0,01	0,014	0,031**	0,014	-0,012	0,027
Lihttööline	0,004	0,015	-0,005	0,017	0,022	0,027
Seadme- ja masinaoperaator	0,056***	0,014	0,038	0,024	0,072***	0,022
Teenindus- ja müügitööline	0,019	0,014	0,016	0,014	0,026	0,035
Põllumajanduse või kalanduse oskustööline	0,038*	0,019	0,002	0,032	0,074***	0,024
Waldi chi2	573,8 p=0,000		421,7 p=0,000		182,8 p=0,000	
Pseudo R	0,2179		0,1956		0,1021	
Vaatluste arv	2977		1956		1021	

Allikas: autori koostatud.

Märkused: *** näitaja on oluline olulisuse nivool 0,01; ** näitaja on oluline olulisuse nivool 0,05; * näitaja on oluline olulisuse nivool 0,1. Marginaalsed efektid on leitud muutujate keskvaartuste kohal.

¹ Haridustasemeid võrreldakse alg- ja põhiharidusega.

² Eluga rahulolu võrreldakse rahulolematusega.

³ Tervise seisundeid võrreldakse suurepärase, väga hea, hea tervisega.

⁴ Laste arvu võrreldakse laste puudumisega.

⁵ Ametialased positsioonid võrreldakse kõrgemate ametialaste positsioonidega.

Ametialasest positsioonist ilmneb, et kõikidel statistiliselt olulistel positsioonidel on positiivne marginaalne efekt ehk madalama ametipositsiooniga vanemaealised tundsid, et raha takistab neil teha seda, mida nad sooviksid. Tulemus on kooskõlas varasemate uurimustega, kus kõrgem tööalane positsioon on negatiivselt seotud materiaalse tõrjutusega (vt alapeatükk 1.3 Kohli *et al.* (2009)). Meeste mudelis on põllumajanduse ja kalanduse oskustöölistel kõige kõrgem marginaalne efekt.

Lisas 8 on läbi viidud logit-mudel „raha kui takistava tegur“, kuhu on kaasatud sissetuleku muutuja. Varasemalt on mainitud, et sissetulek on indiviidi jaoks delikaatne teema ning sel põhjusel on ka SHARE andmebaasis näha probleemseid andmeid. Analüüsi tulemustest on näha (vt. lisa 8), et vaatluste arv on oluliselt vähenenud, seda eelkõige puuduvate väärtustega vaatlustega sissetuleku osas. Üldjuhul on enamus tulemused sarnased sissetulekuta mudeliga, kuid mõnede muutujate osas on märgata erinevusi. Statistiliselt muutusid oluliseks muutujad sugu (võrreldes naistega on meestel väiksem tõenäosus tunda rahapuudust) ja vabatahtlikuna tegutsenud (mehed, kes on tegutsenud vabatahtlikuna tunnevad suurema tõenäosusega, et raha on takistavaks teguriks nende elus). Oluliseks erinevuseks on veel, et naiste mudelis ei ole enam statistiliselt oluline näitaja perekonnaseis. Vaadates aga sissetuleku muutujat, siis see ei ole oluline üheski mudelis. Analüüsi tulemustesse tuleb suhtuda kriitiliselt, kuna vaatluste arv langes ning vaatlustes esines palju ebarealistlikke andmeid sissetuleku suuruse osas.

Kolmandana hindas autor leibkonna majanduslikku toimetulekut (vt tabel 22). Eesmärgiks oli välja selgitada, kuivõrd sarnased või erinevad on materiaalse tõrjutuse tegurid üksikindiviidi ning leibkonna tasandil. Selgus, et võrreldes naistega on meestel suurem tõenäosus tulla majanduslikult toime ilma suuremate või ilma mingite raskusteta. Tulemus on kooskõlas näiteks Mapoma, Masaiti (2012) ja Kneale (2012) töödega. Ootuspäraselt selgus, et vanuse kasvades vanemaealiste leibkonna majanduslik toimetulek halveneb.

Tabel 22. Logit-mudeli marginaalsed efektid „leibkonna hea majandusliku toimetuleku“ mudelis.

Muutuja	Üldmudel		Naised		Mehed	
	Margi-naalsed efektid	Standard -viga	Margi-naalsed efektid	Standard -viga	Margi-naalsed efektid	Standard -viga
Sugu (mees)	0,090***	0,028				
Vanus	0,091***	0,034	0,105**	0,042	0,065	0,059
Vanuse ruut	-0,001**	0,000	-0,001**	0,000	0,000	0,000
Eesti kodakondsus	0,290***	0,029	0,284***	0,037	0,295***	0,05
Keskharidus ¹	0,015	0,042	0,025	0,053	-0,009	0,072
Kutseharidus	0,029	0,039	0,036	0,05	0,015	0,065
Kõrgharidus	0,110**	0,048	0,078	0,061	0,182**	0,077
Rahuldav tervis ³	-0,077***	0,029	-0,068*	0,037	-0,090*	0,05
Halb tervis	-0,146***	0,041	-0,116**	0,052	-0,229***	0,068

Muutuja	Üldmudel		Naised		Mehed	
	Margi-naalsed efektid	Standard -viga	Margi-naalsed efektid	Standard -viga	Margi-naalsed efektid	Standard -viga
Mõõdukas eluga rahulolu ²	0,359***	0,058	0,368***	0,075	0,335***	0,095
Kõrge eluga rahulolu	0,530***	0,048	0,555***	0,061	0,477***	0,08
Vabatahtlikuna tegutsenud	-0,055	0,046	-0,078	0,055	-0,035	0,085
Õppekursusel osalenud	0,071*	0,039	0,126***	0,047	-0,072	0,074
Huvialaringis osalenud	0,099***	0,033	0,082**	0,041	0,122**	0,058
Perekonnaseis	-0,051	0,026	-0,049	0,032	-0,048	0,044
Leibkonnaliikme hooldamine	-0,108***	0,027	-0,083**	0,033	-0,165***	0,047
Teid abistatud	0,105***	0,035	0,107**	0,044	0,101*	0,062
Perekond takistav tegur	0,04	0,027	-0,037	0,033	-0,046	0,046
1-3 last ⁴	0,007	0,047	0,000	0,061	-0,01	0,077
4 ja enam last	-0,127**	0,058	-0,174**	0,073	-0,07	0,095
Kodu omamine	0,105***	0,038	0,047	0,046	0,240***	0,066
Oskus- ja käsitööline ⁵	-0,133***	0,037	-0,171***	0,047	-0,064	0,062
Lihttööline	-0,052	0,039	-0,044	0,048	-0,05	0,072
Seadme- ja masinaoperaator	-0,101*	0,059	-0,165*	0,098	-0,036	0,081
Teenindus- ja müügitööline	-0,048	0,043	-0,052	0,049	-0,063	0,096
Põllumajanduse või kalanduse oskustööline	-0,088	0,066	-0,131	0,084	0,022	0,106
Waldi chi2	456,9 p=0,000		295,8 p=0,000		181,9 p=0,000	
Pseudo R	0,1652		0,1651		0,1873	
Vaatluste arv	1995		1294		701	

Allikas: autori koostatud.

Märkused: *** näitaja on oluline olulisuse nivool 0,01; ** näitaja on oluline olulisuse nivool 0,05; * näitaja on oluline olulisuse nivool 0,1. Marginaalsed efektid on leitud muutujate keskväärtuste kohal.

¹ Haridustasemeid võrreldakse alg- ja põhiharidusega.

² Eluga rahulolu võrreldakse rahulolematusega.

³ Tervise seisundeid võrreldakse suurepärase, väga hea, hea tervisega.

⁴ Laste arvu võrreldakse laste puudumisega.

⁵ Ametialased positsioonid võrreldakse kõrgemate ametialaste positsioonidega.

Eesti kodakondsusega inimestel on suurem tõenäosus tulla majanduslikult paremini toime võrreldes muu kodakondsusega vanemaealistega. Oluline on märkida, et marginaalsed efektid on väga kõrged. Nii üldises kui ka meeste mudelis on hea majanduslik toimetulek positiivselt seotud kõrgema haridustasemega võrreldes alg- ja põhiharidusega. Tulemus on võrdlemisi loogiline, kuna pensioniea saabudes jätkavad kõrgema

haridusega inimesed tööturul, et teenida lisa oma pensionile. Varasemate tulemuste põhjal selgus samuti, et mida kõrgem on haridustase, seda kõrgem on ka sissetulek (vt näiteks alapeatükk 1.3 Yekkalem (2012) ja Kohli *et al.* (2009)). Õppekursusel ja huvialaringis osalemise seos hea majandusliku toimetulekuga on positiivne.

Laste olemasolu ja nende arvu kasv on negatiivselt seotud parema majandusliku toimetulekuga. Kui vanemaealised on abistanud leibkonnaliikmeid isikuhoolduses, siis on väiksem tõenäosus, et tulla majanduslikult paremini toime. Eriti tugev on see meeste puhul. Marginaalsete efektide tugevus on oluliselt suurem eluga rahulolu muutuja puhul – mida kõrgemalt hinnatakse oma rahulolu eluga, seda suurem on tõenäosus tulla majanduslikult paremini toime võrreldes rahulolematute vanemaealistega. Kehvem tervis vähendab tõenäosust tulla leibkonnal majanduslikult paremini toime võrreldes suurepärase, hea ja väga hea hinnanguga. Nii üldmudelisis kui ka meeste mudelisis oma kodu omamine on positiivselt seotud leibkonna hea majandusliku toimetulekuga. Ametialaste positsioonide võrdluses selgub, et oskus- ja käsitöölistel ning seadme- ja masinaoperaatoril on suurem tõenäosus, et leibkonna majanduslik toimetulek on halvem võrreldes kõrgema ametialase positsiooniga.

Lisas 9 on esitatud logit-mudel leibkonna toimetuleku kohta, kuhu on lisatud muutuja sissetulek. Mudelisis olevate vaatluste arv on märgatavalt langenud, seda eelkõige seoses suure hulga puuduvate väärtustega sissetulekute hulgas. Tulemused on erinevad sissetulekuta mudeliga võrreldes. Mitmed muutujad ei ole enam statistiliselt olulised (sugu, vanus, laste arv, tööalane positsioon ning eluruum). Nii üldmudelisis kui ka naiste hulgas on tervisega seotud näitajate marginaalsete efektide väärtused märgatavalt tõusnud.

Vaadeldes lisatud sissetuleku tegurit, siis see on oluline nii üldmudelisis kui ka naiste mudelisis. Sissetuleku suurenemine toob leibkonnale parema majandusliku toimetuleku, mis on ootuspärane, kuna sarnane tulemus saadi ka varasemates uurimustes (vt näiteks alapeatükk 1.3 Barnes *et al.* (2006), Vrooman (2008)). Seda võib jällegi võrdlemisi loogiliseks tulemuseks pidada, kuna vanemaealised, kes teenivad rohkem, hindavad oma leibkonna majanduslikku olukorda paremaks võrreldes väiksema sissetulekuga vanemaealistega. Samas tuleb märkida nagu ja juba eelpool sai rõhutatud, et antud

modeli tulemustesse tuleb suhtuda kriitiliselt, kuna vaatluste arv langes märgatavalt ning esines palju ebarealistlikke andmeid sissetuleku hulgas.

Käesolevas alapeatükis hinnati erinevaid tõrjutust mõjutavaid mudeleid. Vaatluse all oli „elust kõrvale jäämise“, „raha kui takistava tegurina“ ning „leibkonna majandusliku toimetuleku“ mudelid. Tõrjutust mõjutavaid tegureid hinnati individuaalsete, vaba aja, pere- ja leibkondlike, tervislake, sotsiaalsete, materiaalsete ning töötamisega seotud tegurite lõikes. Järgmises alapeatükis arutletakse mudeli sarnasuste ja erinevust üle ning võrreldakse neid põhjalikumalt varasemate uurimustega.

2.4. Järeldused Eesti vanemaealiste sotsiaalse tõrjutuse kohta

Ökonomeetrisest analüüsist ilmnnes, et Eesti vanemaealisi mõjutasid üldjuhul samad mõjutegurid, mida ka mujal riikides läbiviidud uuringute tulemustena on leitud. Samas, mõne teguri puhul on võimalik välja tuua ka erinevusi. Mudelite koostamisel on arvestatud võimalikult erinevate aspektidega, mis võiksid mõjutada vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust. Ka teoorias on (vt. alapeatükk 1.2 Duffy (1999)) rõhutatud, et sotsiaalset tõrjutust ei tohiks seostada üksnes materiaalsete vahenditega, vaid arvesse tuleks võtta ka mittemateriaalseid vahendeid, mis mõjutavad samuti indiviidi saavutusvõimet.

Peamiselt on indiviidi tõrjutus mõjutatud tema isiklikest teguritest (sugu, rahvus, haridus, tervis, emotsionaalne heaolu), vaba aja väärtustamisest ja majanduslikust toimetulekust. Lisaks isiklikele teguritele mõjutavad vanemaealiste tõrjutust leibkondlikud tegurid (abielustaatus, laste olemasolu, isikuhooldus). Tulemuste analüüsides on keskendatud just neile teguritele, et leida võimalusi, kuidas ennetada sotsiaalset tõrjutust. Järgnevalt on esitatud kokkuvõtlik tabel 23 eelpool hinnatud mudelite kohta.

Vaadeldes tulemusi, siis suurimaks erinevuseks võrreldes varasemate uuringutega oli tõrjutuse seotus inimese haridustasemega. Selgus, et Eesti kõrgharidusega vanematel meestel on suurem tõenäosus tajuda elust kõrvale jäämist kui alg- ja põhiharidusega vanemaealistel. Varasemates uuringutes on saadud vastupidiseid tulemusi nagu näiteks Mirati, Yu (2011), Kohli *et al.* (2009), Kneale (2012), Yekkalem (2012), Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008) ning Ogg (2005) (vt. täpsemalt ptk 1.3) töödes.

Tabel 23. Ökonomeetrilisel analüüsil läbi viidud mudelite koondtabel.

Muutujad	Elust kõrvale jäämine			Raha tajumine takistava tegurina			Leibkonna hea majanduslik toimetulek		
	Üld-mudel	N	M	Üld-mudel	N	M	Üld-mudel	N	M
Sugu (mees)							+		
Vanus							-	-	-
Eesti kodakondsus	-	-		-	-		+	+	+
Keskharidus									
Kutseharidus									
Kõrgharidus			+				+		+
Depressiooni põdenud	+	+	+						
Rahuldav tervis	+	+	+				-	-	-
Halb tervis	+	+	+				-	-	-
Mõõdukas eluga rahulolu	-	-	-				+	+	+
Kõrge eluga rahulolu	-	-	-	-	-	-	+	+	+
Vabatahtlikuna tegutsenud	-		-						
Õppekursusel osalenud							+	+	
Huvialaringis osalenud	-		-				+	+	+
Perekonnaseis					-				
Perekond takistav tegur	+	+	+	+	+	+			
1-3 last									
4 ja enam last	-		-				-	-	
Hooldanud leibkonna liiget			-				-	-	-
Teid abistatud leibkonnas	+	+	+				+	+	+
Hea majanduslik toimetulek	-	-	-	-	-	-			
Kodu omamine				-		-	+		+
Oskus- ja käsitööline					+		-	-	
Lihttööline									
Seadme- ja masinaoperaator				+			-	-	
Teenindus- ja müügitööline									
Põllumajanduse või kalanduse oskustööline				+		+			

Allikas: autori koostatud.

Märkused: „+“ märk näitab positiivset seost ja „-“, märk näitab negatiivset seosest sõltuva muutujaga. Halliga on tähistatud muutujaid, mida mudelis ei kajastatud. Tühjad ruudud tähistavad statistiliselt mitte olulisi muutujaid.

Samas võib olla kujunenud olukord, kus kõrgema haridusega vanemaealised mehed töötavad suurema koormusega (kuna mehi peetakse reeglina leibkonna ülalpidajateks),

kuid vanemas eas hakatakse rohkem vaba aega väärtustama. Seetõttu võidakse tunda pideva ületöötamise ja vaba aja puudumise tõttu sotsiaalses suhtlemises probleeme. Teisalt, vaadeldes materiaalse tõrjutuse leibkonna mudelit, siis on näha, et kõrgema haridustasemega vanemaealised mehed hindavad vanuse kasvades leibkonna majanduslikku toimetulekut paremaks kui alg- ja põhiharidusega vanemad inimesed. See tulemus on kooskõlas varasemate uurimustega.

Väga oluliseks tunnuseks kõikides hinnatud mudelites kujunes inimese eluga rahulolu – mida kõrgem on indiviidi rahulolu eluga, seda väiksem on tõenäosus, et tajutakse sotsiaalset või materiaalset tõrjutust. Üldjuhul vananedes inimeste rahulolu eluga väheneb, seda saab aga mõjutada läbi erinevate aspektide. Märkimisväärset rolli mängib, millisena tajub inimene oma tervist ning millised on tema sissetulekud, mis võimaldaksid majanduslikult toime tulla. Seetõttu on oluline soodustada vanemaealiste kauem püsimist tööturul.

Järgmine oluline tegur, mille seost sotsiaalse tõrjutusega hinnati, oli subjektiivne hinnang oma tervisele. Selgus, et kehvem tervis tõepoolest mõjutab vanemate inimeste elust kõrvale jäämist. Ka leibkonna paremat majanduslikku toimetulekut mõjutab negatiivselt kehvem tervislik seisund. Tulemuse puhul on marginaalse efekti tugevus suurem meeste lõikes. Põhjenduseks võib taas tuua meeste suurema surve majanduslikult pere ülevalpdamisel. Vananedes paratamatult indiviidide üldine tervislik seisund halveneb ning selle vastu on raske mingisuguseid erimeetmeid kasutusele võtta. Samas varasemas uuringus leidsid Hrast *et al.* (2013) olulise seose vanemaealiste subjektiivselt määratud tervislikul seisundil ja ligipääsul tervishoiusüsteemile. Starkopf (2012: 281) on öelnud, et Eesti tervishoiu suurim probleem on killustatus, tervishoiutehnoloogiad koonduvad järjest enam suurtesse keskustesse. Sellest tulenevalt tuleks tähelepanu pöörata just maal elavatele vanematele inimestele, kellel võib jääda arstiabi saamata transpordi võimaluse puudumise tõttu.

Vanemad inimesed on üldjuhul vastuvõtlikumad depressioonile. Seega võib olla raskem luua või säilitada sotsiaalseid suhteid ning on suurem oht tunda üksindust ja sotsiaalset eraldatust (Kneale 2012). Ilmnes, et depressioon oli positiivses seoses elust kõrvale jäämise mudelis. Üldiselt tuleks vanemaealiste puhul kombineerida vaba aega ning paremat töötamist, et säilitada nende sotsiaalne aktiivsus ka vanemas eas.

Sotsiaalsed tõrjutused mõjutasid vaba aja seotud teguritest kõik mudelisse kaasatud muutujad – vabatahtlik tegevus, õppekursusel osalemine ja huvialaringis osalemine. Vanemaealised, kes on tegutsenud vabatahtlikuna tajuvad vähem elust kõrvale jäämist. Siinkohal tuleks mainida, et mudelis „raha tajumine kui takistav tegur“ ei olnud oluliseks mitte ükski vaba aja teguritest. Õppekursustel osalenud naised hindasid, et nende leibkond tuleb majanduslikult paremini toime. Seda võib põhjendada kindlasti Eesti elanike madalate sissetulekutega ning pensionitasudega. Sellest tulenevalt on suurem soov osaleda täiendõppes ja koolitustel, et tulla tulevikus majanduslikult paremini toime ja teenida lisa oma tänasele sissetulekule. Vaba aja tegevuste kaudu saab tõsta vanemaealiste ühiskonna elus osalemise aktiivsust, lisaks aitab see kaasa vaesuse vähendamisele ning tervise edendamisele.

Pere- ja leibkondlikest teguritest hinnati sotsiaalse tõrjutuse seost perekonnaseisu, laste arvu, isikuhoolduse ning perekondlike kohustuste tajumisega takistava tegurina. Oodatav eluiga on püsivalt tõusnud, ent naised elavad siiski keskmiselt kümme aastat kauem kui mehed. Seega võib eeldada, et naiste puhul muutub partneri toe olemasolu üha olulisemaks vanuse kasvades (vt peatükk 1.3 Mapoma, Masaiti 2012). Seda loogilisem on ka tulemus, et vanemaealised naised, kes on abielus, tajuvad väiksema tõenäosusega oma elus rahapuudust.

Kui perekonnas on lapsed, siis kindlasti väärtustakse pigem aega, mida on võimalik nende kõrval veeta ja tuntakse ennast vajalikuna kellegi jaoks ning seega tajutakse ka väiksema tõenäosusega elust kõrvale jäämist. Selgus, et nii üldmudelis kui ka meeste mudelis nelja ja enama lapse olemasolu mõjutab negatiivselt vanemaealiste elust kõrvale jäämist. Tähelepanuväärne on see, et meeste mudelis on marginaalse efekti näitaja märkimisväärselt kõrgem. Teisalt ilmneb, et nelja ja enama lapse olemasolu puhul vanemaealiste majanduslik toimetulek halveneb. Samad tulemused on kooskõlas teiste uuringute tulemustega nagu näiteks Barnes *et al* (2006), Kneale (2012) ja Bachrach (1980) (vt täpsemalt ptk 1.3).

Järgmine tegur, millega tõrjutuse seost uuriti, oli isikuhooldus. Käesolevas töös ilmnes, et leibkonnad, kes hooldavad oma perekonnaliiget, hindavad oma majanduslikku toimetulekut halvaks. Kõige tugevam marginaalne efekt oli meeste lõikes, põhjenduseks võib taas tuua meestel lasuva suurema surve perekonna ülalpidamiseks. See tulemus on

kookõlas varasemate tulemustega (Mirati ja Yu 2011). Seda võib põhjendada veel ka sellega, et Eesti Vabariigi põhiseaduse silmis on kohustus perekonnal hoolitseda oma abivajavate liikmete eest (RT 1992, 26, 349). Uuriti ka seda, kas perekondlike kohustuste tõttu võivad vanemaealised tajuda tõrjutust. Selgus, et perekondlike kohustuste tajumine mõjutab takistava tegurina elust kõrvale jäämist ning ka rahapuudust. Tähelepanuväärne on see, et „elust kõrvale jäämise“ mudelis on marginaalsed efektid märkimisväärselt kõrged. Seda saab põhjendada sellega, et pereliikmete eest hoolitsemine ei jäta inimestele vaba aega, et tegeleda enda jaoks huvi pakkuvate tegevustega ja ei see enam niivõrd aktiivselt sotsiaalne olla.

Käesolevas töös vaadeldi veel kodu omamise seost sotsiaalse tõrjutusega. Kodu tekitab üldjuhul inimestes turvatunnet ja loob koos selle juurde kuuluvate väärtustega aluse inimese osalemisele ühiskonnaelus. Käesolevas töös ilmnis nii üldises mudelis kui ka meeste lõikes negatiivne seos kodu omamise ja tõrjutuse vahel. Marginaalne efekt on märgatavalt kõrgem meeste lõikes. Seda võib põhjendada juba eelpool mainitud meeste surve perekonna ülevalpidamisel ning arvestades Eesti madalaid sissetulekuid (nii töötasu kui ka pensionitasu), siis on oluline, et saadakse leibkonna väljaminekuid kokku hoida üürimaksete arvelt. Sarnaselt käesoleva tööga, on kinnisvara omamist ja tõrjutust uurinud Mirati ja Yu (2011) ning saadud tulemused on kattuvad.

Kuna sissetulekuid väljendavate näitajate osas leidis palju puuduvaid ja ebarealistlikke andmeid, siis vanemaealiste majanduslike tegurite hindamisel kasutas töö autor leibkonna majandusliku toimetuleku hinnangut. Selgus, et vanemaealised, kes on hinnanud oma leibkonna majandusliku toimetuleku heaks, tajuvad väiksema tõenäosusega nii elust kõrvale jäämist kui ka raha takistava tegurina. Saadud tulemus on kooskõlas Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008) uurimusega, kus selgus samuti, et leibkonnaliikmete kõrgemad sissetulekud on negatiivselt seotud nii majandusliku kui ka sotsiaalse tõrjutusega. Järelikult on suure tähtsusega vanemate inimeste tööhõive suurendamise soodustamine (näiteks paindlikud tööaja vormid).

Meeste ja naiste võimalused kõrgema ametialase positsioonile jõudmisel tulenevad Eesti tööturu soolisest segregatsioonist ja sellega seotud tööturu segmenteeritusest. Käesolevas töös hinnati ametikoha seost materiaalse tõrjutusega. Selgus, et oskus- ja käsitöölise ametipositsioonil olevad naised tunnevad suurema tõenäosusega mater-

iaalset tõrjutust. Meeste lõikes tajutakse kõige enam materiaalsete vahendite puudust põllumajanduse ja kalanduse oskustöölise ametipositsioonil.

Empiirilise osa kokkuvõtteks võib öelda, et sotsiaalse tõrjutuse (nii majandusliku kui ka sotsiaalse dimensiooni) ennetamiseks vanemaealiste puhul on vaja keskenduda nende heaolu tõstmisele. OECD andmetel koonduvad heaolu alla mitmed erinevad materiaalsed, elukvaliteedi ning jätkusuutlikkuse näitajad (OECD 2011). Nimetatud aspektid on seotud nii otseselt kui ka kaudselt ka käesoleva töö empiirilise osaga. Seega tuleks peamiselt soodustada vanemaealiste tööhõive suurendamist, mille kaudu saab kaasa aidata indiviidi majanduslik olukorra paranemisel ning sotsiaalse aktiivsuse kasvule. Varasematest tulemustest ilmnas, et just materiaalsed tegurid on kõige suurema mõjuga vanemaealiste sotsiaalse tõrjutuse tajumisel. Säilitades vanemaealiste elukvaliteeti, tuleks tähelepanu pöörata näiteks nende tervislikule seisundile. Paraku kaasneb indiviidi vananemisega tervise halvenemine. Seetõttu tuleks autori arvates enam tähelepanu pöörata indiviidi tervisele juba nooremas eas. Tervislike harjumuste väljakujunemine ja aktiivne eluviis nooremas eas, aitavad hoiduda kroonilistest haigustest vanemas eas.

Antud alapeatükis pakkus autor välja võimalikke lahendusi sotsiaalse tõrjutuse vähendamiseks. Nende elluviimise edukus sõltub aga vanemaealisest endast: kui palju nad suudavad ja ise soovivad ühiskondlikus tegevuses kaasa rääkida ning kasutada võimalust olla sotsiaalselt aktiivne.

Käsitletud teemat on võimalik edasi arendada uurides sotsiaalset tõrjutust mõjutavate tegurite omavahelisi seoseid. Samuti vaadeldes vanemaealisi kitsamalt, eristades näiteks töötavaid ja mittetöötavaid vanemaealisi. Varasemates uuringute põhjal on just materiaalsed tegurid (sissetulek) kõige suurema mõjuteguriga, mistõttu oleks üheks võimalikuks töö edasi arendamise suunaks põhjalikumad andmed sissetulekute osas uuritavate logit-mudelite koostamiseks.

KOKKUVÕTE

Vanemaealiste elukvaliteedi parandamine ning neile võrdsete võimaluste tagamine ühiskonna erinevates eluvaldkondades on ühiskonna aina rohkem hakanud elavaid diskussioone tekitama. Seda eelkõige seoses globaalselt vananeva rahvastikuga ja seeläbi väheneva tööealise elanikkonna arvukusega. Selleks, et tagada vanemale generatsioonile üha vananevas ühiskonnas kõrgem elukvaliteet ning kindlustunne elust kõrvalejäämise vastu, tuleb aga esmalt selgitada tegurid, mis põhjustavad vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust.

Töös määratletakse sotsiaalset tõrjutust tingimuste ja protsesside, mitmedimensioonilisuse, seotuse ja pidevuse, sotsiaalsete suhete, sotsiaalsete süsteemide, ressursside ja väljavaadete kaudu. Kõige tüüpilisemalt viidatakse sotsiaalsele tõrjutusele, kui indiviidi ja ühiskonna vahelised sidemed on katkenud. Vanemaealiste jaoks tähendab sotsiaalne tõrjutus peamiselt kartust kaotada iseseisvus, mis võib olla mõjutatud madalast sissetulekust, väikesest sotsiaalsest toetusest või terviseprobleemidest. Tihti tekib sotsiaalne tõrjutus kõigi nende tegurite koosmõjul ehk sotsiaalses tõrjutuses peituvad põhjused võivad olla ka omavahel põimunud. Samas võib sotsiaalset tõrjutust põhjustav tegur olla ka tõrjutuse tagajärg. Sotsiaalset tõrjutust saab mõõta läbi erinevate dimensioonide, antud töös on vaatluse all majanduslik, sotsiaalne, kultuuriline ja poliitiline dimensioon.

Vastavalt teoreetilisele käsitlusele vaadeldakse vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust läbi erinevate tegurite: vanus, sugu, leibkonna struktuur, tervis, haridus, ametialane positsioon, sissetulek, varaline positsioon, sotsiaalne võrgustik. Vanemaealised, kellel esinevad terviseprobleemid (raskemad ja pikaajalisemad haigused) või puue, kogevad suurema tõenäosusega ühiskonnast isoleeritust kui paremate tervislike omadustega vanemad inimesed. Kõige rohkem mõjutatavad vanemad inimesed on naised ning need, kellel on madal sissetulek ja ka madal ametialane positsioon.

Eakate halvemas tervislikus seisundis mängib olulist rolli tervishoiuteenuse kättesaadavus. Halvema majandusliku olukorraga vanematel inimestel on suurem tõenäosus jääda arstiabita, peamiseks põhjuseks peetakse arstiabini jõudmiseks pikka vahemaad ning transpordi puudulikkust. Tervis ja sellega kaasnevad probleemid mõjutavad oluliselt vanemaealiste subjektiivset hinnangut oma eluga rahuolule ning see omakorda mõjutab vanemate inimeste kõrvale jäämist ühiskonnast. Vanemad inimesed loodavad majanduslikult keerulisel ajal kõige rohkem leibkonnaliikmete toetusele. Vanemaealiste ühiskonnast isoleeritust mõjutab peamise tegurina leibkonna struktuur. Võrreldes vanemaealistega, kes elavad koos abikaasa, laste või veel kellegi teisega, tunnevad üksi elavad vanemad inimesed suurema tõenäosusega tõrjutust. Kõrgema haridustasemega vanemaealised tunnevad elust suuremat rahulolu, lisaks soovitakse suurema tõenäosusega täiendada oma teadmisi ja oskusi.

Varasemates uuringutes olid andmed kogutud läbi sotsiaalmajanduslike küsitluste ning kõige rohkem kasutatud paneelandmeid. Põhiliselt uuritakse sissetulekuga, haridustasemega, tööturuga, sotsiaalsete suhetega, elamistingimustega ja leibkonnaga seotud teemasid. Hinnatavatest meetoditest on kasutusel kõige sagedamini logit, logistiline regressioon ja multinoomne logit mudelid. Selgitavad tegurid liigitatakse individuaalseteks, tervislikeks, pere- ja leibkondlikeks, materiaalseks, töötamise ja vaba aja teguriteks.

Vanuse ja soo mõju on analüüsitud kõige sagedamini varasemates uurimustes, teisalt kõige enam rõhutatakse erinevates töödes sissetuleku ja haridustaseme mõju sotsiaalsele tõrjutusele. Nooremad alla 70 aastased vanemaealised kogevad võrreldes eakatega väiksema tõenäosusega materiaalsel tõrjutust. Suurema sissetulekuga vanemaealised saavad koguda sääste ning tavaliselt omatakse ka oma kodu. Kõrgem haridustase võrreldes madalama haridusega vähendab tõenäosust tajuda sotsiaalset tõrjutust. Parema haridus annab parema tööalase edukuse või positsiooni ning läbi ühiskondliku tegevuse parema ligipääsu informatsioonile. Varasemates uurimustes rõhutatakse vanemaealiste naiste suuremat tõenäosust tajuda nii sotsiaalset kui ka materiaalsel tõrjutust. Seoses eelnevaga on oluline jälgida perekonnaseisu tegurit – võrreldes abielus oleva vanemaealisega on üksi elaval vanemal inimesel suurem tõenäosus tajuda tõrjutust. Täiendavalt on uuritud tõrjutust üksikvanema puhul, kuid kes elab koos lapsega. Lisaks vaadeldi

kahe lapsevanema puhul, kas laste arv on oluline tegur tõrjutuse tajumisel. Ilmnes, et üksi elava lapsevanema ja sotsiaalse tõrjutuse vahel on positiivne seos ning mõlema lapsevanema puhul alla kolme lapsega peres ei tunda muutust, kuid kui laste arv ületab kolme, on tunda materiaalsel tõrjutust. Töötamisega seotud teguritest uuritakse peamiselt, kas varasem töökogemus mõjutab tõrjutuse tõenäosust – seejuures ei leitud varasema töökogemuse ja sotsiaalse tõrjutuse vahel statistilist seost. Üldiselt varasemates uurimustes peetakse olulisemateks majanduslikke tegureid mõjutamaks vanemaealiste majanduslikku ja sotsiaalset heaolu.

Empiirilises osas vaadeldakse SHARE Eesti uuringu andmete põhjal vanemaealiste sotsiaalset tõrjutust mõjutavaid tegureid. SHARE on rahvusvaheline uuringu projekt, millega Eesti liitus 4. laine ajal 2010. aastal. Käesolevas töös käsitletakse vanemaid inimesi vanuses 50-74 eluaastat. Eesti kohta on SHARE 4. laine andmebaasis 6828 vaatlust, millest eemaldatakse need vastajad, kes polnud 2010. aastal 50-74 aastased. Kokku jääb vaatlusi 4768, neist mehi 1987 ning naisi 2781.

Uurides vanemaealise subjektiivse hinnangu rahapuudust takistava tegurina selgub, et vanemaealised naised tunnetavad võrreldes meestega rohkem rahapuudust oma elus. Sama tendentsi on märgata ka elust kõrvale jäämise puhul, kus naistel on suurem tõenäosus tunda tõrjutust kui meestel. Ligikaudu pooled vanemaealistest peavad oma rahulolu eluga mõõdukaks, alla veerandi vastanutest on aga rahulolematud oma elu suhtes. Vaadeldes sotsiaalset tõrjutust kujundavaid tegureid erinevates tööturu staatuse rühmades, ilmnes et töötavad vanemaealised ja töötajad, kes saavad lisaks pensioni, on aktiivsemad oma vaba aega kasutama ära kui pensionärid ja töötud. Vanemaealiste puhul võib see olla oluliseks teguriks tundmaks sotsiaalset tõrjutust. Majanduslikust toimetulekust lähtuvalt tulevad kõige paremini toime töötajad, kes saavad lisaks tavalisele töötasule veel pension. Pensionärid on hinnanud, et tulevad majanduslikult toime mõningate raskustega.

Mudelite hindamine oli käesolevas töös üles ehitatud võrdluses sotsiaalse ja majandusliku dimensiooni tõrjutust põhjustavatest teguritest. Käesolevas töös hinnatakse kolme mudelit. Esimeses mudelis vaadeldakse muutujaid, mis põhjustavad vanemaealiste elust kõrvale jäämist. Teises mudelis vaadeldakse neid tegureid, mis põhjustavad vanemaealistel tunnet, et raha on takistavaks teguriks nende elus ning

kolmandas mudelis vaadeldaks neid muutujaid, mis mõjutavad vanemaealiste leibkonna majanduslikku toimetulekut. Sotsiaalset tõrjutust mõjutavad tegurid liigitatakse käesolevas töös individuaalseteks-, tervislikeks-, vaba aja-, pere- ja leibkondlikeks-, emotsionaalse heaolu-, materiaalseteks ja töötamisega seotud teguriteks. Lähtuvalt varasematest uurimustest ja SHARE andmete iseloomust, kasutatakse käesolevas töös vanemaealiste tõrjutuse analüüsimiseks binaarse valiku mudelit – logit. Logit-mudelit kasutatakse uuritava sündmuse ehk sõltuva muutuja toimumise tõenäosuse analüüsimiseks, kus sõltuv muutuja omab kahte väärtust. Mudelid said hinnatud nii üldiselt kui ka meeste ja naiste lõikes eraldi. Kirjeldatuse tasemed tulid mudelitel suhtelised madalad, ent kõik hinnatud mudelid olid statistilised olulised.

Töös saadud tulemused kinnitasid paljuski varasemate uurimuste tulemusi. Analüüsides Eesti vanemaealiste hulgas elust kõrvale jäämise tajumist, ilmnes et kõige olulisemateks teguriteks, mis mõjutavad vanemaealiste elust kõrvale jäämist, olid üldine rahulolu eluga, tervisega seotud näitajad ja perekondlikud kohustused. Mida kõrgemalt on hinnanud vanemaealine oma eluga rahulolu, seda väiksem on tõenäosus tunda sotsiaalset tõrjutust võrreldes nendega, kes tunnevad rahulolematust elu suhtes. Vastajatel, kelle hinnang oma tervisele oli halb võrreldes hea, väga hea ja suurepärasega, nendel vanemaealistel oli suurem tõenäosus tajuda sotsiaalset tõrjutust. Vaadeldes vaimse tervise näitajaid, siis ilmnes et vanemaealised, kes on põdenud depressiooni võrreldes nendega, kes ei ole põdenud, neil on suurem tõenäosus tajuda sotsiaalset tõrjutust. Tulemused on ootusepärasead. Palju oleneb tervisliku seisundi tõsidusest, aga üldjuhul halb tervislik seisund raskendab vanemaealistel osa võtta ühiskondlikest tegevustest. Kui vanemaealised tajusid, et perekondlikud kohustused on takistavaks teguriks nende elus, siis on neil suurem tõenäosus tajuda sotsiaalset tõrjutust.

Analüüsi tulemustest kõige suurem erinevus võrreldes varasemate uuringutega oli seotud haridustasemega. Selgus, et kõrgharidusega vanematel meestel on suurem tõenäosus tajuda elust kõrvale jäämist kui alg- ja põhiharidusega vanemaealistel. Samas võib olla kujunenud olukord, kus kõrgema haridusega vanemaealised mehed töötavad suurema koormusega, kuna mehi peetakse reeglina leibkonna ülalpidajateks. Samal ajal hakatakse vanemas eas rohkem vaba aega väärtustama ning seetõttu võidakse tunda pideva ületöötamise ja vaba aja puudumise tõttu sotsiaalses suhtlemises probleeme.

Lisaks vaadeldi ka materiaalsel tõrjutust läbi kahe mudeli. Esmalt hinnati raha tajumist kui takistava tegurina ning teisena leibkonna majandusliku toimetuleku mudelit. Analüüsidest Eesti vanemaealiste hulgas raha tajumist kui takistava tegurina, ilmnes et kõige olulisemaks teguriks, mis mõjutab rahapuuduse tunnet on ootuspäraselt näitaja majanduslik toimetulek. Kui vanemaealine hindas, et tema leibkond tuleb toime suuremate või ilma mingite raskusteta võrreldes raskustega või mõningate raskustega toimetulekul, siis vähendas see sotsiaalse tõrjutuse tõenäosust. Teiseks oluliseks tõrjutuse mõjutajaks oli muutuja üldine rahulolu eluga. Kui vanemaealised hindasid oma eluga rahulolu kõrgelt võrreldes rahulolematusega elu suhtes, siis need vanemad inimesed tajusid rahapuudust oma elus väiksema tõenäosusega. Leibkonna majanduslikku toimetulekut mõjutasid kõige rohkem eluga rahulolu, Eesti kodakondsuse ja tervisliku seisundi näitajad. Ootuspäraselt ilmnes, et vanuse kasvades vanemaealiste majanduslik toimetulek muutub halvemaks ning kui vaadelda sugude lõikes, siis võrreldes naistega on suurem tõenäosus, et mehed hindavad oma leibkonna majanduslikku toimetulekut paremaks.

Sotsiaalset tõrjutust kujundavaid tegureid analüüsidest ilmnes, et vanemaealiste tõrjutuse ennetamiseks on oluline säilitada või parandada vanemate inimeste elukvaliteeti. Seda eelkõige tervisliku seisundi, materiaalsete ressursside ja eluga rahulolu koostoimel. Autor leiab, et kõige paremateks moodusteks võiksid olla näiteks tervislike harjumuste välja kujunemine ja aktiivne eluviis juba nooremas eas, mis aitavad vanemas eas ära hoida krooniliste haiguste väljakujunemist. Samas tuleb hõlbustada ka vanemaealistele tervishoiuteenuste kättesaadavust. Samuti soodustada vanemate inimeste tööhõive suurendamist, aitades leida sobilikke, eelkõige osaajaga töökohti.

Käsitletud teemat on võimalik mitmeti edasi uurida. Esiteks uurida laiemalt sotsiaalset tõrjutust mõjutavate tegurite omavahelisi seoseid. Samuti vaadelda vanemaealisi kitsamalt, eristades näiteks töötavaid ja mittetöötavaid vanemaealisi. Varasemates uuringute põhjal on just materiaalsed tegurid (sissetulek) kõige suurema mõjuteguriga, mistõttu üheks võimalikuks edasi arendamise suunaks on põhjalikumad andmed sissetulekute osas.

VIIDATUD ALLIKAD

1. **Abu-Rayya H.M** Depression And Social Involvement Among Elders. – The Internet Journal of Health, 2005, vol. 5, No. 1.
2. Active ageing and solidarity between generations – A statistical portrait of the European Union 2012. Eurostat Statistical books. 2012, 147p [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-EP-11-001/EN/KS-EP-11-001-EN.PDF] 17.02.2014.
3. Aktiivse vananemise arengukava 2013-2020. Eesti Sotsiaalministeerium, 2013, 71 lk. [http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Hoolekandestatistika/Aktiivsenavananemisearengukava_20132020/Aktiivsenavananemisearengukava_2013-2020.pdf] 18.12.2013
4. **Alber, J., Fahey, T.**, Perceptions of living conditions in an enlarged Europe – European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2004, Belgia, 63p. [<http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2003/113/en/1/ef03113en.pdf>] 17.02.2014.
5. **Atkinson, A.B.** Social Exclusion, Poverty and Unemployment – Exclusion, Employment and Opportunity, London School of Economics, 1998, pp. 1-21.
6. **Atkinson, R.** Combating Social Exclusion in Europe: The New Urban Policy Challenge, Urban Studies, 2000, Vol. 37, pp. 1037-1055.
7. **Atlmets, K., Karelson, K.** Vanemaealiste tervis. – Sotsiaaltrendid 5., Jalak, A., Tallinn, 2010, pp. 91-117.
8. **Bachrach, C.A.** Childlessness and Social Isolation among the Elderly - Journal of Marriage and Family, Vol. 42, No 3, 1980, pp. 627-637.
9. **Barnes, M., Blom.A., Cox.K., Lessof, C., Walker. A.** The Social Exclusion of Older People: Evidence from the first wave of the english longitudinal study of ageing. – Office of the Deputy Prime Minister, 2006, 113 p.
10. **Berger-Schmitt, R.** Social Cohesion as an Aspect of the Quality of Societies: Concept and Measurement – Social Indicators Department Mannheim, 2000, 31 p.

11. **Bhalla, A., Lapeyre, F.** Exclusion: towards an analytical and operational framework. *Development and change*, 1997, vol. 28, No. 3 pp. 413-433.
12. **Breman, J.** Social exclusion in the context of globalization – International Labour Office Geneva, Working Paper 18, 2004, 32 p.
13. **Burchardt, T., Le Grand, J., Piachaud, D.,** Social exclusion in Britain 1991–1995. – *Social Policy and Administration*, 1999, Vol. 33, No. 3, pp. 227-244.
14. **Chakravarty, S.R., D'Ambrosio, C.** The Measurement of Social Exclusion – *Review of Income and Wealth*, 2006, No. 3, pp. 377-398.
15. **Colin Cameron, A., Trivedi P.K.** *Microeconometrics Methods and Applications* – Cambridge University Press, 2005, 1034 p.
16. **Cornwell, E.Y., Waite, L.J.** Social Disconnectedness, Perceived Isolation, and Health among Older Adults. – *Journal of Health and Social Behavior*, 2009, Vol. 50, pp. 31-38.
17. **Coyle, C.E., Dugan, E.** Social Isolation, Loneliness and Health Among Older Adults – *Journal of Aging and Health* Vol. 8 No. 24, 2012, pp. 1346-1363.
18. **Disney, R., Whitehouse, E.** The economic well-being of older people in international perspective: a critical review. *Axia Economics*, 2002 [http://mpira.ub.uni-muenchen.de/10398/1/MPRA_paper_10398.pdf]. 17.02.2014.
19. **Duffy, J.** Project on Human Dignity and Social Exclusion (HDSE) Final report. 1999.
20. Eesti Statistikaameti andmebaas [pub.stat.ee/px-web.2001/dialog/statfile2.asp] 09.03.2014.
21. Eesti Vabariigi põhiseadus. Vastu võetud rahvahääletusel 28. juunil 1992. – RT, 1992, nr. 26, art. 349.
22. **Eikemo, T.A. Bambra, C., Judge, K. and Ringdal, K.** (2008), “Welfare state regimes and differences in self-perceived health in Europe: a multilevel analysis”, *Social Science & Medicine*, Vol. 66 No. 11, pp. 2281-2295.
23. **Espenberg, K., Vahaste, S., Sammul, M., Haljasmäe, R.** Vanemaelised tööturul. – Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE, 2012, 74 lk. [www.ec.ut.ee/sites/default/files/ec/vanemaelised_tooturul_loppraport_0.pdf]. 15.03.2013.

24. European Year for Active Ageing and solidarity between Generations 2012, 27 p.
[http://www.age-platform.eu/images/stories/EN/ey2012_joint_leaflet-en.pdf]
08.05.2014.
25. Eurostat and mebaas. [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database]. 09.03.2014.
26. **Farrington, F.** Towards a Useful Definition: Advantages and Criticism of Social Exclusion – School of Geography, Population and Environmental Management, Flinders University, Australia, 2002, 14 p.
27. **Field, A.** Discovering statistics using SPSS – SAGE publications, 2005, 854 p.
28. **Foley, K.** Getting the Measure of Social Exclusion, London Research Centre, 1999.
29. Global Population ageing: Peril or Promise? Global Agenda Council on Ageing Society, 2012, 148 p.
30. **Gobina C.P.** Dalits with disabilities the neglected of social exclusion. Indian Institute of dalit, 2010, Vol. 4, No. 3, 41 p.
31. **Gordon, D., Adelman, L., Ashworth, K., Bradshaw, J., Levitas, R., Middleton, S., Pantazis, C., Patsios, D., Payne, S., Townsend, P. and Williams, J.** Poverty and social exclusion in Britain – Joseph Rowntree Foundation, 2000, 102 p.
32. **Grundy, E.** Ageing and vulnerable elderly people: European perspectives – Ageing and Society, 2006, Vol 26, No 1, pp. 105-134.
33. **Grundy, E. and Holt, G.** Adult life experiences and health in early old age in Great Britain. Social Science and Medicine, 2000, No, 51, pp. 1061–1074.
34. **Hale, C., FitzGerald, M.,** Social Exclusion and Crime – Multidisciplinary Handbook of Social Exclusion Research, Abrams, D., United Kingdom, 2008, pp. 137-167.
35. **Haukanõmm, M.** Eesti eakatepoliitika: olukord ja tulevik. Eesti Puuetega Inimeste Koda. 2013.
36. **Hoff, A.** Tackling Poverty and Social Exclusion of Older People – Lessons from Europe – Oxford Institute of Ageing Working Paper, 2008, 76 p.
37. **Hrast, M.F., Mrak, A.K., Rakar, T.** Social Exclusion of Elderly in Central and Eastern Europe - International Journal of Social Economics, Vol. 40, No. 11, 2012, pp. 971-989.

38. **Jehoel-Gijsbers, G., Vrooman, C.** Social Exclusion of The Elderly: A Comparative Study of EU Members States – ENEPRI Research Report, No. 57, 2008, 90 p.
39. Joint report by the Commission and the Council on adequate and sustainable pensions. Commission of the European Communities. 2006. 176 p. [http://europa.eu/epc/pdf/pension_report_2003.pdf]. 16.03.2014.
40. **Kim, J., Richardson, V., Park, B., Park, M.** A Multilevel Perspective on Gender Differences in the Relationship Between Poverty Status and Depression Among Older Adults in the United States - Journal of Women & Aging , No 25, 2013, pp. 207-226.
41. **Kneale, D.** Is Social Exclusion still important for Older People?. – The International Longevity Centre - UK, 2012, 124 p.
42. **Kohli, M., Hank, K., Künemund, H.** The social connectedness of older Europeans: patterns, dynamics and contexts - Journal of European Social Policy, Vol. 19, No. 327, 2009, pp. 327-341.
43. **Kronauer, M.** Social Exclusion and “Underclass”: New Concepts for the Analysis of Poverty – Empirical Poverty Research in a Comparative Perspective, 1998, pp 51-75
44. **Levitas, R., Pantazis, C., Fahmy, E., Gordon, D., Lloyd E., Patsios, D.** The Multi-Dimensional Analysis of Social exclusion – Bristol Institute for Public Affairs. 2007, 246 p.
45. Literature Review on Social exclusion in the ESCWA Region – Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA). United Nations, New York. 2007, 147 p. [<http://www.escwa.un.org/information/publications/edit/upload/sdd-07-wp4-e.pdf>] 08.05.2014.
46. **Littlewood, P., Herkommer, S., Koch, M.** Social exclusion, the underclass and welfare. – Social welfare, Social exclusion - A life course frame, Lund: Värpinge Ord & Text. 2007, pp. 7-33.
47. **Mapoma, C.C., Masaiti, G.** Social Isolation and Aging in Zambia: Examining the Possible Predictors - Journal of Aging Research, Vol. 2012, 2012, pp. 1-6.

48. **Mirati, R., Yu, P.** Persistence of Social Exclusion Among Older People in Australia: What Are The Protecting Factors? – University of Canberra, NATSEM Working Paper, 2011, 34 p.
49. **Modigliani, F.** Life Cycle, Individual Thrift and the Wealth of Nations – The American Economic Review, 1986, Vol. 76, No. 76, pp. 297-313.
50. **Nevile, A.** Amartya K. Sen and Social Exclusion. – Development in Practice, 2007, Vol. 17, No. 2, 2007, pp. 249-255.
51. **Nolan, B., Whelan, C.** Resources, Deprivation and Poverty, Oxford: Oxford.
52. OECD. How's Life?: Measuring well-being. OECD Publishing, 2011 [<http://dx.doi.org/10.1787/9789264121164-en>] 10.05.2014.
53. **Ogg, J.** Social exclusion and insecurity among older Europeans: the influence of welfare regimes. – Ageing and Society, 2005, Vol 25, No 1, pp. 69–90.
54. **Patsios, D.** Poverty and Social Exclusion Amongst the Elderly – University of Bristol, Working Paper 20, 1999, 35 p.
55. Pensionikeskus [www.pensionikeskus.ee]. 08.03.2014.
56. **Percy-Smith, J.** Introduction: the contours of social exclusion – Policy Responses to Social Exclusion, Open University Press, Buckingham, 2000, pp. 1-22.
57. **Purchell, P.J.** Income and Poverty Among Older Americans in 2008 - Journal of Pensions Planning & Compliance, 2008, 30 p.
58. **Puur, A., Põldma, A.** Rahvastiku vananemine demograafilises vaates. – Sotsiaal-trendid 5., Jalak, A., Tallinn, 2010, pp. 6-29.
59. **Quinn, J.F., Burkhauser, R.V.** Retirement and Labor Force Behavior of The Elderly – Demography of Aging., Martin, L.G., Preston, S.H. Washington, 1994, pp. 50-101.
60. **Rawal, N.** Social Exclusion and Exclusion: A Review – Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology, Vol 2, pp. 161-180.
61. Riikliku pensioni määramise, ümberarvutamise ja maksmise korra juhend. Vastu võetud Riigikogus 30.03.2000. a. – Riigi Teataja I osa, 2000, nr. 27, art. 164 [<https://www.riigiteataja.ee/akt/71899>]. 08.03.2014.
62. **Room, G.** Poverty in Europe: Competing paradigms of analysis. – Policy and Politics, 1995, Vol. 23, No. 2, pp. 103–13.

63. **Sen, A.** Social Exclusion: Concept, Application, and Scrutiny. – Social Development Papers No. 1., Asian Development Bank, 2000, 54p.
64. SHARE Eesti andmebaas [<http://www.share-project.org/home0/wave-4.html>]. 20.02.2013.
65. SHARE uuringu eestikeelne küsimustik [<http://www.share-estonia.ee/>]. 15.12.2013.
66. **Silver, H.** Social exclusion and social solidarity: Three paradigms – International Labour Review, 1994, Vol 133, No. 5-6, pp. 531-578.
67. **Smith, J. and Baltes, M. M.** 1998. The role of gender in very old age: profiles of functioning and everyday life patterns. Psychology of Aging, pp. 13, 4, 676–95.
68. Socio-economic inequalities in older people's access to and use of public services – Just Ageing? Fairness, Equality and the Life Course. Equality and Human Rights Commission, 2009, 32 p.
69. **Somerville, P.** “Explanations of Social Exclusion: Where does housing fit in?”, Housing Studies, 1998 Vol. 13, No. 6, pp. 761–80.
70. **Sonalde, B., Dubey, A., Joshi, B.L., Sen, M., Sharif, A., Vanneman, R.** Human development in India, Oxford University Press, 2010, 234p [<http://www.ncaer.org/downloads/Reports/HumanDevelopmentinIndia.pdf>] 08.05.2014.
71. Sotsiaalkindlustusamet [<http://www.sotsiaalkindlustusamet.ee>]. 08.03.2014.
72. **Starkopf, J.** Arstiteaduskonna järgmise kolme aasta keskne teema on siirdemeditiini keskuse rajamine – Eesti Arst, 2012, No. 91(6), pp 280-282
73. **Stephens, C., Alpass, F., Towers, A., Stevenson, B.** The Effects of Types of Social Networks, Perceived Social Support, and Loneliness on the Health of Older People: Accounting for the Social Context – Journal of Aging and Health No 23(6), 2011, pp. 887-911.
74. **Tasuja, M., Kommel, K., Linno, T.** Vanemaealiste sidusus. – Sotsiaaltrendid 5., Jalak, A., Tallinn, 2010, lk 118-143.
75. **Townsend, P.** The Structured Dependency of the Elderly: a creation of social policy in the twentieth century – Ageing & Society, Vol 1, 1981, pp. 5-28.
76. **Trumm, A.** Kuidas vaesust mõista, määratlada ja mõõta? – Vaesus., Statistikaamet, Tallinn, 2010, lk 6-21.

77. Vanemaealiste ja eakate toimetuleku uuring 2009. Eesti Sotsiaalministeerium, 2010, 60 lk. [http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/VEU2009_FINAL2.pdf] 20.02.2014.
78. WHO – World Health Statistics 2014 [<http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2014/world-health-statistics-2014/en/>] 09.03.2014.
79. **Yekkalem, N.** Patterns and risk of factors of social exclusion among older people in India – Universities Umea, 2012, 77 p.

LISAD

Lisa 1. 50-74 aastaste osakaal rahvastikust Eestis aastatel 2000-2040

Aasta	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Pensio- när %-des	27,2	27,3	27,5	27,6	27,7	27,9	28,1	28,3	28,4	28,6	28,9	29,1	29,4	29,4
Aasta	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027
Pensio- när %-des	29,5	29,6	29,7	29,7	29,8	30,1	30,5	30,9	31,2	31,3	31,4	31,5	31,6	31,6
Aasta	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	2035	2036	2037	2038	2039	2040	
Pensio- när %-des	31,7	31,8	31,8	31,9	31,9	32	32,1	32,2	32,2	32,3	32,5	32,7	32,9	

Allikas: Eesti Statistikaamet

Lisa 2. 50-74 aastaste vanadussõltuvuse määr Eestis aastatel 2000-2040

Aastad	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ülalpeetavuse määr	22,4	22,7	23	23,5	23,9	24,4	24,7	25,3	25,6	25,5
Aastad	2010	2011	2012	2013	2015	2020	2025	2030	2035	2040
Ülalpeetavuse määr	25,5	25,6	26	27	27,2	30,1	33,1	35,8	37,6	40,5

Allikas: Eesti Statistikaamet

Lisa 3. Erinevate pensioniliikide osakaal (%) pensionäride üldarvust aastatel 2001-2013

Aastad	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Vanadus- pension	81	81	81	79	78	78	77	77	77	76	75	74	73
Töövõimetus- pension	13	14	14	16	17	17	18	19	19	21	22	23	24
Toitjakaotus- pension	4	4	2	2	2	3	3	2	2	2	2	2	2
Rahva- pension	2	2	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2

Allikas: Eesti Statistikaamet

Lisa 4. Vanuseline jaotus erinevates tööturu staatuse rühmades

	Naised				Mehed			
Vanuse-grupp	Töötav vanema-ealine	Pensio-när	Töötav pensio-när	Töötav vanema-ealine	Töötav vanema-ealine	Pensio-när	Töötav pensio-när	Töötav vanema-ealine
50-54	34.2	1.0	32.4	51.2	29.6	0.7	31.7	49.3
55-59	32.1	2.2	33.8	43.3	31.4	3.2	32.1	43.8
60-64	20.2	23.8	21.4	5.5	22.5	22.9	21.7	6.8
65-69	8.7	31.2	8.7		10.5	33.1	9.5	
70-74	4.8	41.8	3.7		6.1	40.0	5.0	

Allikas: SHARE andmebaas, autori koostatud.

Lisa 5. Pere- ja leibkondlikud tegurid erinevates tööturu staatuse rühmades, protsentides

	Naised				Mehed			
Pere- ja leibkondlikud tegurid	Töötav vanema-ealine	Pensio-när	Töötav pensio-när	Töötav vanema-ealine	Töötav vanema-ealine	Pensio-när	Töötav pensio-när	Töötav vanema-ealine
Perekondlikud kohustused takistava tegurina								
Ei oska vastata	1,6	0,8	3,0	0,8	3,9	4,3	6,3	4,1
Mitte iial	56,4	64,2	53,2	62,2	55,5	67,9	55,7	63,0
Sageli	5,3	5,1	6,0	1,6	2,1	3,0	1,8	3,4
Harva	20,0	16,6	20,1	18,9	24,8	15,2	21,3	17,8
Keeldub vastamast		0,1			0,3	0,2		
Mõnikord	16,7	13,3	17,7	16,5	13,9	9,4	14,9	11,6
Hooldanud kedagi leibkonnas								
Ei oska vastata	0,4	0,1	0,4	-	0,8	1,0	0,9	-
Ei	91,9	86,6	91,8	90,1	92,5	92,0	94,2	96,5
Jah	7,7	13,3	7,8	9,9	6,8	6,9	4,9	3,5
Teile abi osutatud leibkonnas								
Ei oska vastata	-	0,1	-	-	-	0,4	-	-
Ei	85,2	73,8	86,1	78,0	89,3	81,0	82,9	89,9
Jah	14,8	26,1	13,9	22,0	10,7	18,6	17,1	10,1

Allikas: SHARE andmebaas, autori koostatud.

Lisa 6. Emotsionaalse heaolu tegurid erinevates tööturu staatuse rühmades, protsentides

	Naised				Mehed			
Emotsionaalse heaolu tegurid	Töötav vanema-ealine	Pensio-när	Töötav vanema-ealine	Pensio-när	Töötav vanema-ealine	Pensio-när	Töötav vanema-ealine	Pensio-när
Lähedane isik								
Abikaasa/elukaaslane	46,2	38,6	44,9	42,5	79,0	77,7	80,1	66,2
Endine abikaasa/elukaaslane	-	-	-	-	-	0,5	-	0,8
Õde või vend	6,5	6,2	6,4	10,0	2,4	2,8	4,0	8,4
Onu või tädi	0,1	0,1	0,7	-	0,2	0,1	-	-
Laps	25,6	28,9	25,1	16,7	4,5	8,1	3,5	6,2
Lapselaps	0,3	0,7	-	-	-	-	-	-
Sõber	12,9	15,0	14,1	22,5	8,9	6,8	8,4	6,9
Ema või isa	2,4	0,4	1,8	3,3	1,6	0,2	3,5	8,5
Naaber	1,8	2,9	2,1	0,8	0,2	2,4	0,5	1,5
Keegi teine	2,1	5,0	2,1	1,7	1,2	1,2	-	1,5
Endine kolleeg	2,2	2,2	2,8	2,5	2,0	0,5	-	-
Kui tihti suheldakse								
Umbes kord kahe nädala jooksul	3,4	5,5	5,8	4,8	5,4	5,1	2,7	5,7
Umbes üks kord kuus	2,3	4,3	2,9	9,5	6,9	5,6	8,1	11,4
Umbes üks kord nädalas	15,3	16,6	17,3	17,5	18,5	25,3	16,3	22,9
Iga päev	44,5	37,2	38,7	34,9	29,2	27,0	32,4	34,3
Vähem kui kord kuus	0,9	0,6	-	-	4,6	3,9	2,7	-
Keeldub vastamast	-	0,1	-	-	-	-	-	-
Mitu korda nädalas	33,6	35,5	35,3	33,3	35,4	33,1	37,8	25,7

Allikas: SHARE andmebaas, autori koostatud.

Lisa 7. Materiaalsed tegurid erinevates tööturu staatuse rühmades, protsentides

	Naised				Mehed			
Materiaal- sed tegurid	Töötav vanema- ealine	Pensio- när	Töötav vanema- ealine	Pensio- när	Töötav vanema- ealine	Pensio- när	Töötav vanema- ealine	Pensio- när
Eluruum								
Elamuühistu liige	0,4	1,2	-	0,9	0,5	0,9	-	1,3
Omanik	89,9	84,4	90,5	80,7	89,5	88,8	89,5	67,9
Keeldub vastamast	-	-	-	-	0,2	-	-	-
Üürnik	6,5	12,4	5,5	9,6	7,6	7,2	7,5	21,0
Allüürnik	0,1	0,5	0,4	1,0	-	0,2	-	1,2
Üürimaksest vabastatud üürnik	3,1	1,5	3,6	7,8	2,2	3,0	3,0	8,6

Allikas: SHARE andmebaas, autori koostatud.

Lisa 8. Logit-mudeli marginaalsed efektid raha kui takistav tegur mudelis (koos muutujaga sissetulekuga)

Muutuja	Üldmudel		Naised		Mehed	
	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga
Sugu (mees)	-0,023*	0,013				
Vanus	-0,007	0,015	-0,018	0,016	0,018	0,031
Vanuse ruut	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Eesti kodakondsus	-0,039***	0,013	-0,049***	0,014	-0,017	0,028
Keskharidus (vrdl alg- ja põhiharidus)	0,024	0,016	0,027*	0,016	0,013	0,035
Kutseharidus (vrdl alg- ja põhiharidus)	-0,004	0,016	-0,002	0,018	0,006	0,032
Kõrgharidus (vrdl alg- ja põhiharidus)	0,014	0,018	0,021	0,019	-0,01	0,041
Möödukas eluga rahulolu (vrdl rahuolematuse)	-0,078*	0,041	-0,065	0,047	-0,1	0,072
Kõrge eluga rahulolu (vrdl rahuolematuse)	-0,213***	0,073	-0,202**	0,094	-0,228*	0,119
Vabatahtlikuna tegutsenud	0,007	0,018	-0,018	0,023	0,058**	0,028
Koolitusel osalenud	0,01	0,015	0,007	0,016	0,018	0,033
Huvialaringis osalenud	-0,005	0,014	-0,011	0,015	0,014	0,026
Perekond takistav tegur	0,084***	0,011	0,068***	0,012	0,118***	0,022
Hea majanduslik toimetulek	-0,170***	0,015	-0,159***	0,018	-0,169***	0,026
Rahuldav tervis (vrdl hea, väga hea, suurepärase)	0,009	0,012	0,011	0,013	-0,002	0,025
Halb tervis (vrdl hea, väga hea, suurepärase)	0,011	0,018	0,000	0,02	0,036	0,034
1-3 last (vrdl laste puudumine)	0,013	0,02	0,023	0,023	0,002	0,042
4 ja enam last (vrdl laste puudumine)	0,022	0,022	0,024	0,022	0,027	0,046
Oskus- ja käsitööline (vrdl kõrgema positsiooniga)	0,000	0,017	0,030*	0,015	-0,05	0,037
Lihttööline (vrdl kõrgema)	-0,006	0,017	-0,005	0,018	0,003	0,037

Muutuja	Üldmudel		Naised		Mehed	
	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga
positsiooniga)						
Seadme- ja masinaoperaator (vrkl kõrgema positsiooniga)	0,057***	0,015	0,035	0,028	0,077***	0,027
Teenindus- ja müügitööline (vrkl kõrgema positsiooniga)	0,011	0,017	0,01	0,016	0,022	0,045
Põllumajanduse või kalanduse oskustööline (vrkl kõrgema positsiooniga)	0,037*	0,022	0,015	0,03	0,063*	0,035
Kodu omamine	-0,038***	0,013	-0,021	0,014	-0,086***	0,024
Perekonnaseis (abielus)	-0,01	0,012	-0,015	0,012	0,01	0,027
Abi osutanud leibkonnas	-0,019	0,013	-0,007	0,013	-0,041	0,029
Teid abistatud leibkonnas	-0,01	0,015	0,000	0,014	-0,042	0,037
Sissetulek (logaritmitud)	-0,003	0,004	0,000	0,004	-0,008	0,009
Waldi chi2	480,9 p=0,000		353,0 p=0,000		153,9 p=0,000	
Pseudo R	0,2258		0,2528		0,2121	
Vaatluste arv	2381		1636		745	

Allikas: autori koostatud.

Märkused: *** näitaja on oluline olulisuse nivool 0,01; ** näitaja on oluline olulisuse nivool 0,05; * näitaja on oluline olulisuse nivool 0,1. Marginaalsed efektid on leitud muutujate keskväärtuste kohal.

Lisa 9. Logit-mudeli marginaalsed efektid leibkonna toimetuleku mudelis (koos muutujaga sissetulekuga)

Muutuja	Üldmudel		Naised		Mehed	
	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga
Sugu (mees)	0,038	0,045				
Vanus	-0,057	0,056	-0,01	0,07	-0,141	0,102
Vanuse ruut	0.000	0.000	0.000	0,001	0,001	0,001
Eesti kodakondsus	0,293***	0,043	0,373***	0,048	0,172**	0,087
Keskharidus (vrdl alg- ja põhiharidus)	0,011	0,061	0,029	0,075	-0,053	0,113
Kutseharidus (vrdl alg- ja põhiharidus)	-0,022	0,054	-0,009	0,069	-0,108	0,094
Kõrgharidus (vrdl alg- ja põhiharidus)	0,107	0,075	0,197**	0,091	-0,056	0,13
Mõõdukas eluga rahulolu (vrdl rahuolematus)	0,347***	0,078	0,371***	0,099	0,365***	0,127
Kõrge eluga rahulolu (vrdl rahuolematus)	0,538***	0,062	0,577***	0,075	0,517***	0,107
Vabatahtlikuna tegutsenud	-0,128*	0,074	-0,101	0,094	-0,249**	0,122
Koolitusel osalenud	0,062	0,072	0,084	0,085	-0,09	0,149
Huvialaringis osalenud	-0,008	0,057	-0,081	0,066	0,214*	0,117
Perekond takistav tegur	-0,044	0,04	-0,065	0,049	0,007	0,076
Rahuldav tervis (vrdl hea, väga hea, suurepärase)	-0,084	0,061	-0,162**	0,073	0,104	0,121
Halb tervis (vrdl hea, väga hea, suurepärase)	-0,255***	0,062	-0,303***	0,073	-0,18	0,129
1-3 last (vrdl laste puudumine)	0,072	0,101	0,122	0,126	0,006	0,171
4 ja enam last (vrdl laste puudumine)	-0,018	0,117	0,004	0,153	-0,026	0,189
Oskus- ja käsitöoline (vrdl kõrgema positsiooniga)	-0,091	0,06	-0,104	0,08	-0,126	0,096
Lihttöoline (vrdl kõrgema positsiooniga)	0,003	0,059	0,048	0,072	-0,159	0,109
Seadme- ja masinaoperaator	-0,086	0,085	0,072	0,16	-0,169	0,106

Muutuja	Üldmudel		Naised		Mehed	
	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga	Margi-naalsed efektid	Standard-viga
(vrdl kõrgema positsiooniga)						
Teenindus- ja müügitööline (vrdl kõrgema positsiooniga)	0,038	0,066	0,083	0,077	-0,093	0,158
Põllumajanduse või kalanduse oskustööline (vrdl kõrgema positsiooniga)	-0,031	0,094	-0,152	0,111	0,21	0,153
Kodu omamine	0,06	0,059	0,071	0,074	0,08	0,108
Perekonnaseis	0,134***	0,045	0,180***	0,051	-0,055	0,106
Abi osutanud leibkonnas	0,100*	0,06	0,088	0,072	0,116	0,127
Teib abistatud leibkonnas	0,067	0,077	0,036	0,106	0,064	0,119
Sissetulek (logaritmitud)	0,030***	0,011	0,035***	0,014	0,029	0,021
Waldi chi2	194,8 p=0,000		170,7 p=0,000		56,6 p=0,000	
Pseudo R	0,1624		0,2089		0,1481	
Vaatluste arv	866		590		276	

Allikas: autori koostatud.

Märkused: *** näitaja on oluline olulisuse nivool 0,01; ** näitaja on oluline olulisuse nivool 0,05; * näitaja on oluline olulisuse nivool 0,1. Marginaalsed efektid on leitud muutujate keskväärtuste kohal.

SUMMARY

SOCIAL EXCLUSION OF THE ELDERLY IN ESTONIA BASED ON SHARE STUDY

Karolin Kutman

In recent years, the important role of the elderly in the sustainable development of the society has been gaining more interest and attention both in studies and in the media. It is largely due to the fact that the ageing of the population is considered one of the most pressing problems of global demographics. Hence, the importance of the elderly as a part of the population has increased over the years, putting more stress on economies and therefore the welfare system. This causes challenges, e.g. how to maintain a higher quality of life for the elderly and secure them against feeling left shut out of life. This discussion is also important in Estonia, where research has revealed that older people are faced with social exclusion more than any other demographic.

Social exclusion has developed over decades. It is multidimensional and not clearly circumscribed, hence the definition is also not unambiguously defined. The easiest way to discuss social exclusion is to see it as a process of cumulating problems that stem from welfare deficit, which decreases social participation, absorption of the feeling of feebleness and disappointment, and exclusion from the social life. Although an individual's possibilities are largely defined by their financial income, social exclusion is also linked to intangible resources, e.g. social interaction and education. Its causes and effect are interwoven, and therefore it is difficult to fully define its essence. Social exclusion is a constant threat to social cohesion of the society that is considered to be an important factor of welfare. Maintaining a sufficient standard of living is a crucial factor of preventing the impoverishment of the elderly.

Initially, poverty was considered to be a reason for exclusion, but poverty includes mostly individuals and households, whereas social exclusion is related to the development of the society and its relationship to an individual.

The purpose of this paper is to determine the factors behind the development of social exclusion among the elderly population. The paper sets out to analyse the factors of social exclusion from the economic and social dimension. The paper reaches its aim by analysing and accomplishing the following tasks of research:

- Explaining the essence of social exclusion
- Providing an overview of theoretical approaches to the essence of elderly social exclusion
- List previous topics on the subject of social exclusion among the elderly
- Providing an overview of demographic trends among the elderly in Estonia
- Describing and analysing the factors of elderly social exclusion in different labour market groups, based on the data from SHARE 4th Wave.
- Analysing the models for factors influencing the social exclusion of the elderly
- Listing the similarities and differences of this paper compared to the results of previous studies, offering possible solutions for improving elderly welfare.

The resources for this Master's Thesis include books, articles from research magazine, and previous studies on the same topic written in English. Researches specifically analysing elderly social exclusion include mostly work published by Hrast *et al.* (2013), Barnes *et al.* (2006), Kneale (2012), Mirati, Yu (2011), Jehoel-Gijsbers, Vrooman (2008), Yekkalem (2012), Mapoma and Masaiti (2012). In addition, this paper uses the empirical study of Kohli *et al.* (2009) based on the database of SHARE.

This paper comprises of two chapters: the first chapter provides a theoretical overview, and the second describes the results of empirical research. The theoretic part sets out to describe the essence of social exclusion, which reveals that exclusion is difficult to define unambiguously on one certain criteria. Hence, social exclusion is analysed through conditions and processes, multidimensionalism, involvement and continuity, social relations, systems, resources and prospects. Social exclusion is a very dynamic and complex phenomenon that can occur in many different dimensions.

The dimensions used for measuring exclusion vary in different studies and research articles, because they mostly depend on input data and the definition of exclusion. Still, four dimensions have been used in every research: economic, social, cultural, and political. The paper also defines poverty, social inclusion, and social cohesion.

Theoretical part of the paper also explains the essence of social exclusion in the context of the elderly. Older people are more likely to feel social exclusion because their opportunities for improving their welfare have decreased. As the main emphasis of this paper is on analysing the factors that contribute to exclusion, the factors and results of social exclusion on older people are described in greater detail. The last part of theoretical part provides an overview of empirical research and results.

The empirical part of the paper is based on the description and analysis of the SHARE 4. Wave data. SHARE (*The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*) is an innovative multidisciplinary research of international scope that includes microdata on the health, socio-economic status, and social network topics of the elderly. This paper uses the data of the 212 4. Wave, and compares people between the ages of 50-74. Altogether, the paper includes 4,768 observations, including 1,987 men, and 2,781 women. Logit-model was used to analyse aka assess the likelihood of dependent factor occurrence. Stata 11 software was used to carry out data analysis.

This paper assesses three models. The first model provides an overview of variables that cause the elderly to be excluded from life. The second model analyses the factors that make the elderly feel that money is a hindering factor in their life. The third model analyses those variable that affect the financial management of an elderly household.

According to SHARE data, 48,9% of the elderly between 50-74 have never felt exclusion. 16,8 percent have not felt financial shortfall. This paper divides factors that affect social exclusion into individual, recreational, family, health, social, material and work-related factors. Results of the analysis are presented both generally as well as by gender.

The research conducted for this Master's Thesis revealed that the most important factor affecting exclusion from life is the overall satisfaction with life. When an individual is

content with life, he/she has a smaller chance of social exclusion compared to those elderly people who feel dissatisfied with their life. The second important factor affecting elderly exclusion from life is health. This outcome is predictable - very much depends on the seriousness of their health condition - but in general, bad health makes it more difficult for elderly people to participate in social activities. The same conclusion was reached in several previous studies. Family-related factors included the number of the children, personal care as well as family obligations. People with four or more children are negatively linked to exclusion, meaning that parents of big families are less likely to feel social isolation. When an elderly person sees family obligations as a hindrance, they are more likely to be socially excluded. It is important to note that the value of marginal effects is high. As for economic factors, the financial management of the household is negatively linked – when an elderly felt their household was managing with no (un)notable difficulties, their likelihood of exclusion was lower than for those elderly who managed with moderate to severe financial difficulties. The greatest differences between the results of this paper and previous studies were the differences in the level of education. This paper reveals that older men with higher education are more likely to feel social exclusion than their peers with primary and basic education. Meanwhile, a situation can develop where men with higher education have a greater workload (as men are generally considered household breadwinners), but start to value free time as they become older. Therefore, the feeling of constant overworking and the lack of free time could cause problems in social interaction.

In the second model – the perception of money as a hindering factor – it is revealed that for women, marital status is an important factor: single women are more likely to feel financial shortfall compared to women who are living together with a partner. This trend could be explained with the short life expectancy of men, which makes women more likely to live alone in older age and therefore feel the lack of financial resources. When an elderly person perceives family commitments as a hindrance, he/she is more likely to feel financial shortfall in their life. Those older people who mark their satisfaction with life to be high are less likely to feel that money is setting them back from activities they would like to undertake. As can be expected, financial management is negatively linked to financial shortfall. Owning your own house decreases the perception of financial shortfall as there are no expenses on rent.

The third model assessed the variable affecting financial management of households. Men are more likely to assess their financial management to be better than women. According to expectation, the study reveals that as people age, the financial management of their household deteriorates. Compared to basic and primary education, good financial management is positively linked to a higher level of education. This is a relatively natural result, as people with higher education are more likely to continue working as retirement approaches to supplement their pension. The fact that higher education is linked to higher income was the result also in previous studies.

The analysis of factors that shape social exclusion revealed that maintaining or improving the quality of life of the elderly is crucial for preventing their social exclusion. The best means for that is through health, financial resources, and overall life satisfaction.

The author of this paper believes that the best way to implement all of the above is to develop healthy habits and an active lifestyle already in the early years of a person, so it would be possible to prevent the development of chronic diseases later in life. It is also important to increase employment of the elderly by helping them find suitable, part-time jobs.

The topic of this research can be studied further in various aspects. Firstly, the links between different factors of social exclusion could be studied in more detail. Secondly, the age group could be analysed on a more detailed spectrum by differentiating between working and non-working elderly. Thirdly, previous studies find financial resources to be the most influential factor of exclusion, hence further research could also benefit from more detailed data on financial income.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina

Karolin Kutman
(*autori nimi*)

(sünnikuupäev: 02.06.1985)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
Eesti vanemaealiste sotsiaalne tõrjutus SHARE uuringu andmetel,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on

Kaia Philips,
(*juhendaja nimi*)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **20.05.2014**